

Crkvena kulturna dobra *analecta*

3

Nadbiskupija zagrebačka

Ured za kulturna dobra

2005.

ORGULJE ZAGREBAČKE KATEDRALE

150 GODINA
NAJVEĆIH
ORGULJA
JUGOISTOČNO
OD BEČA

TEMA BROJA:

Iz sadržaja:

- › Iz novije hrvatske sakralne arhitekture:
 - Sv. Ivan Krstitelj na Škurinjama u Rijeci
 - Sv. Nikola Tavelić na Krnjevu u Rijeci
 - Sv. Josip u Lučićama kod Delnica
- › Razoreni i teško oštećeni crkveni objekti Zagrebačke nadbiskupije 1991. – 1995.
- › Topusko – 800. obljetnica cistercita u Hrvatskoj
- › Razgovori: Branka Šulc, Miljenko Domijan, Anastazio Perica Petrić OP
- › Članci: Umjetnost i vjera – Razlozi prisne povezanosti; Služba umjetnika danas; Slika

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Izdavač / Issuing Body

Zagrebačka nadbiskupija
Nadbiskupski duhovni stol,
Ured za kulturna dobra

Glavni urednik / Editor

JURAJ KOLARIĆ

Odgovorni urednik / Editor in Chief

VLADIMIR STANKOVIĆ

Izvršni urednici / Managing Editors:

NEDJELJKO PINTARIĆ, IVAN ŠAŠKO

Uredničko vijeće / Editorial Board:

MILJENKO DOMIJAN, JOSIP KLARIĆ, JURAJ KOLARIĆ, NEDJELJKO PINTARIĆ,
VLADIMIR STANKOVIĆ, IVAN ŠAŠKO, STANKO ŠPOLJARIĆ, STJEPAN VEČKOVIĆ

Za Riječku nadbiskupiju:

GORAN CRNKOVIĆ, ANDREJA JAKUBIN, NINA KUDIŠ

Adresa uredništva / Address:

Ured za kulturna dobra
JURAJ KOLARIĆ, PREDSTOJNIK
S. LINA PLUKAVEC, TAJNICA
10 001 Zagreb, Kaptol 31, pp 553
tel. + +385/ 1/ 48 94 846; 49 20 308
E-mail: bculturalia@zg-nadbiskupija.hr

Izlazi jedanput godišnje

Zagrebačka banka Zagreb

Br. rč. 2360000-1101540967 s naznakom Nadbiskupski duhovni stol - za CKD

Nakladnik / Publisher:

Glas Koncila, Zagreb, Kaptol 8
www.glas-koncila.hr

Likovno rješenje i korice / Layout and Cover Design:

KREŠIMIR PLEIĆ

Logotip:

IVAN ŠAŠKO

Lektura / Language Editor:

JADRANKA JELINIĆ

Prijelom / Computer type set:

Glas Koncila, Zagreb / DRAGICA ŠANTIĆ, IVAN ULDRIJAN

Naklada / Edition:

600 primjeraka

Tisak / Printed by:

Offset MARKULIN, Lukavec

ISSN 1334-2452

Tiskano u lipnju 2006.

Rukopisi, fotografije i knjige dostavljeni uredništvu se ne vraćaju. Potpisani tiskani prilozi odražavaju mišljenje autora, a ne uredništva.

Crkvena
kulturna
dobra

analecta

ISSN 1334-2452
UDK 262

Godišnjak Ureda za kulturna dobra
Zagrebačke nadbiskupije

Crkvena
Kulturna
Dobra
Analecta

3

GOD. 3 (2005)
STR. 1-204
ZAGREB

CRKVENA KULTURNΑ DOBRA - ANALECTA

KAZALO

RIJEČ UREDNIKA 5

TEMA BROJA

S. Lina Slavica Plukavec

Orgulje zagrebačke katedrale u povodu 150. obljetnice

postavljanja	9
Glazba u liturgiji.....	11
Glazba u bogoslužju zagrebačke katedrale	12
Katedralne glazbene knjige 17. stoljeća	18
Cithara octochorda i kantuali 18. stoljeća	20
Zagrebački Kaptol i briga oko liturgijskog pjevanja	22
Prebendarski zbor	26
Kor zagrebačke katedrale	27
Povijesni prikaz orgulja	30
Mehanički ustroj orgulja.....	32
Orgulje zagrebačke katedrale	35
Alagovićeve orgulje, graditelja Franje Fochta	37
Haulikove orgulje graditelja E. F. Walckera, opus 2696	38
Obnova orgulja 1912. - 1913. godine	45
Obnova orgulja 1939. - 1940. godine	48
Obnova orgulja 1950. i 1959. godine	49
Obnova orgulja od 1985. do 1987. godine	49
Pomoćne katedralne orgulje u svetištu iz 1985. godine	54
Obnova katedralnih orgulja 2005. godine	55
Graditeljska radionica orgulja »Walcker«	57

3

AKTUALNA TEMA

S. Lina Slavica Plukavec

Razoreni i teško oštećeni crkveni objekti Zagrebačke nadbiskupije u srpskoj agresiji na Hrvatsku 1991.-1995. 65

Popis ratnih šteta Ministarstva kulture - Uprave za zaštitu kulturne baštine	87
---	----

AKTUALNA OBLJETNICA

Prof. dr. Juraj Kolarić

Topusko - 800. obljetnica dolaska cistercita u Hrvatsku	101
---	-----

NOVIJA HRVATSKA SAKRALNA BAŠTINA - RIJEČKA NADBISKUPIJA:

Vladimir Grubešić

Suvremena hrvatska arhitektura sakralnih građevina	117
Crkva sv. Ivana Krstitelja na Škurinjama u Rijeci	123
Crkva sv. Nikole Tavelića na Krnjevu u Rijeci	127
Crkva sv. Josipa u Lučicama kod Delnica	133

PREDSTAVLJAMO VAM...

Branka Šulc: Osjećala sam obvezu pridonijeti oporavku Vukovara.....	137
Miljenko Domijan: Trajna orijentacija k očuvanju baštine - opći interes Hrvatske	143
Anastazio Perica Petrić - Dar nenarušen brutalnošću vremena... Anastazio Perica Petrić - Dar nenarušen brutalnošću vremena...	148

DOGAĐANJA

Kronologija Ureda za kulturna dobra 2005. godine	155
Kultura, briga Druge sinode Zagrebačke nadbiskupije	156
Spomen-crkve hrvatskih mučenika	157
Posjet obnovljenim crkvama na području Zagrebačke nadbiskupije	158
Bibliografija dr. Đurđice Cvitanović	160
Posebne aktivnosti Ureda za kulturna dobra	160
Izložbe riznice katedrale i Dijecezanskog muzeja	163
Zaključak	165

PRENOSIMO

Crispino Valenziano - Umjetnost i vjera: Razlozi prisne povezanosti	167
Luigi Sartori - Služba umjetnika danas	174
Piergiorgio Mariotti - Slika	177

OBAVIJESTI

Obavijest župnicima i upraviteljima župa, vlasnicima kulturnog dobra	189
Poziv na osnivanje župnih muzeja	190

DODATAK

Obrazac za katalogizaciju i inventarizaciju nepokretnoga, pokretnoga i ostalog kulturnog dobra.....	193
Adrese ustanova u Republici Hrvatskoj za zaštitu i obnovu crkvenih kulturnih dobara	200

Riječ urednika

Treći broj Godišnjaka **Crkvena kulturna dobra** posvećen je obilježnicama značajnih povijesnih događaja u Zagrebačkoj nadbiskupiji, koji su ostavili tragove na području kulture i crkvene umjetnosti obogativši hrvatsku sakralnu baštinu vrijednim umjetničkim ostvarenjima. U rubrici **Tema broja**, s. Lina Slavica Plukavec, predstavlja orgulje zagrebačke katedrale u povodu 150. obljetnice njihovoga postavljanja na kor prvostolnice. U želji da se upozna sva složenost ovog specifičnog glazbenog instrumenta, koji je Wolfgang Amadeus Mozart nazvao »kraljicom instrumenata«, autorica donosi zanimljivi povijesni prikaz orgulja zagrebačke prvostolnice s njihovim korištenjem u liturgijskoj primjeni. Današnje orgulje zagrebačke prvostolnice, djelo orguljara Eberharda Friedricha Walckera iz Ludwigsburga u Wuertembergu, naručio je tadašnji zagrebački nadbiskup Juraj Haulik. Nakon što je obnovio unutrašnjost katedrale, želio je u povodu proslave 100. obljetnice rođenja W. A. Mozarta taj događaj proslaviti u prvostolnici sa svim prijateljima glazbe. Prisjetimo se da 2006. godine čitav svijet proslavlja 250. obljetnicu rođenja W. A. Mozarta. Taj događaj podsjeća na i na djelo prvog zagrebačkog nadbiskupa J. Haulika, koji je potaknut uspomenom na velikoga glazbenika, odlučio zagrebačku katedralu obogatiti novom »kraljicom instrumenata«. Nakon što je stare, tzv. Alagovićeve orgulje, 1854. godine iz katedrale dao premjestiti u crkvu Uznesenja BDM u Pregradu, nabavio je nove, koje su prvi put zasvirale na blagdan Svih Svetih, 1. studenoga 1855. One predstavljaju ne samo remek-djelo orguljskog umijeća, već su najveće i najznačajnije orgulje u ovome dijelu Europe, a pripadaju među pet najvećih orgulja što ih je izgradila tvrtka »Walcker« iz Ludwigsburga. Najnovija obnova katedralnih orgulja izvedena 2005. godine omogućuje ne samo vrhunsko muziciranje, već pridonosi svečanostima liturgijskih slavlja i radosnom sudjelovanju vjerničke zajednice u iznimnim trenutcima njezina okupljanja.

Rubrika **Aktualna tema** donosi dva vrijedna priloga o razorenim i oštećenim crkvenim objektima Zagrebačke nadbiskupije nastalim za vrijeme srpske agresije na Hrvatsku (1991. - 1995.). Prikaz je objavljen s namjerom da se konačno dođe do točnih podataka o porušenim i oštećenim objektima sakralne baštine iz razdoblja Domovinskog rata. Prvi prilog na tu temu obrađuje statistiku Ministarstva kulture - Uprave za zaštitu kulturne baštine, a

u drugome prilogu s. Lina Plukavec donosi statistiku Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije o istome predmetu. Analiza jednog i drugog izvješća obvezuje nas na daljnja detaljnija istraživanja, koja će dati konačnu sliku tih razaranja, a ujedno nas potiče na razmišljanje kako prostore, na kojima se zbog bilo kojeg razloga ne obnavljaju porušeni objekti, osmislići kao svojevrsna spomen-područja ili hodočasnička mjesta na kojima će se okupljati vjernici na molitvu ili na komemoracije, a koje će ih podsjećati na jedno prežalosno vrijeme rata koji se više nikada ne bi smjelo ponoviti.

U rubrici **Aktulana obljetnica** prof. dr. Juraj Kolarić se osvrće na 800. obljetnicu dolaska cistercita u Hrvatsku. Ova proslava je to značajnija što su zagrebački biskupi od 1558. do 1802. godine bili vlasnici Topuske opatije, a i danas nose naslov »opat od Topuskog«. Nakon više od 450 godina izbivanja iz Hrvatske, cisterciti su se 1982. godine ponovno vratili u Hrvatsku. Nadamo se da će ponovni dolazak cistercita u Hrvatsku značiti duhovno i vjersko obogaćenje, kako za ovaj povijesni red, tako i za cijelu Hrvatsku.

Rubrika **Novija hrvatska sakralna baština** donosi najvrjednija arhitektonska ostvarenja na području Riječke nadbiskupije. Naši suradnici iz Rijeke predstavljaju nam tri najznačajnije crkve: 1.) Crkvu Sv. Ivana Krstitelja na Škurinjama u Rijeci arhitekta Vladimira Grubišića, 2.) Crkvu Sv. Josipa u Lučicama kdo Delnica arhitekta Antona Juretića, 3.) Crkvu sv. Nikole, arhitekta Borisa Magaša. Crkveno graditeljstvo se u naše vrijeme želi oslobođiti određene kanonske sputanosti prošlosti, otvoreno je prema novom kreativnom oblikovanju, zbog čega izaziva dvoumice, ali se u isto vrijeme izlaže i opasnosti da se izgubi u tzv. sekulariziranim horizontalizmu, koji zaboravlja da su crkve primarno prostori u kojima čovjek susreće Boga, a ne muzeji ili galerije.

U rubrici **Predstavljamo vam** donosimo razgovor s mladim slikarom o. Anastaziom Pericom Petrićem koji stvara vrijedne, lijepе i čudesne slike u mediteranskom ozračju dominikanskog samostana u Bolu, na otoku Braču. Njegove slike Europa je već davno prepoznala i valorizirala kao vrhunska sakralna umjetnička ostvarenja današnjice.

Uredništvo čestita svojim suradnicima, gđi Branki Šulc, pomoćnici ministra kulture Republike Hrvatske, za nagradu koju je primila za životno djelo, kao i gosp. prof. Miljenku Domijanu, predsjedniku Nacionalne komisije ICOMOS-a (Međunarodna nevladina organizacija za zaštitu kulturne baštine) za posebnu nagradu.

Smatrali smo da su nagrade našim suradnicima dovoljan povod da s njima porazgovaramo o njihovim preokupacijama i pogledima na suvremena zbivanja u kulturi.

S. Lina Plukavec, tajnica Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, u rubrici **Događanja** donosi kroniku najznačajnijih zbivanja na kulturnom području u Zagrebačkoj nadbiskupiji za razdoblja od 2004. do 2005. godine, a naši suradnici iz Rijeke bilježe najvažnija kulturna događanja u Riječkoj nadbiskupiji.

Zahvaljujući prof. dr. Ivanu Šašku, članu Uredništva, CKD u rubrici **Prenosimo** donosimo tri vrijedna priloga o umjetnosti s posebnim osvrtom na sakralnu umjetnost iz pera poznatih teologa i teoretičara i povjesničara umjetnosti: Crispina Valentijana, Luigija Sartorija i Piergiorgija Mariottija. Nadamo se da će ovi prilozi naići na posebno zanimanje naših suvremenih teoretičara i povjesničara umjetnosti, kojima je zbog nemogućnosti da se tijekom komunističkog razdoblja djetotornije upoznaju s temeljima crkvene umjetnosti, potrebna dodatna edukacija ne samo o sakralnoj umjetnosti, već i o kršćanskom svjetonazoru uopće.

U **Dodatku** donosimo Obrazac za inventarizaciju i katalogizaciju crkvenih kulturnih dobara koji smo oblikovali zajedno s Ministarstvom kulture Republike Hrvatske, a koji će poslužiti svim »vlasnicima i nositeljima prava na kulturna dobra« (Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, čl. 4 /1999/), odnosno župnicima, rektorima crkava, upraviteljima župa i drugim crkvenim fizičkim i pravnim osobama, da u smislu postojećih državnih zakona i Okružnice Papinskoga povjerenstva za crkvena kulturna dobra od 8. prosinca 1999., izvrše inventarizaciju kulturnog dobra na područjima koja su im povjerena. Na taj način, a u smislu odluke Prezbiterijalnog vijeća Zagrebačke nadbiskupije od 23. svibnja 2005. želimo pristupiti prijeko potrebnom procesu kontinuirane inventarizacije kulturnih dobara po našim župama.

Novost ovog broja predstavljaju slikovni prilozi u boji, koji će nadalje vizualno obogaćivati stranice našega godišnjaka.

Uredništvo CKD-a upućuje svojim čitateljima molbu da se svojim dopisima, primjedbama i prijedlozima uključe djetotorno u kreiranje Godišnjaka, kako bi on sve više postajao relevantno glasilo naše vjerničke javnosti na području sakralne umjetnosti i tako doprinio što uspješnijem dijalogu između vjere i kulture.

Juraj Kolarić

Tema broja

S. Lina Slavica Plukavec

ORGULJE ZAGREBAČKE KATEDRALE

UVOD

Orgulje zagrebačke katedrale su za svoju 150. obljetnicu upisane u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske temeljem Rješenja Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, klasa: UP-I°-612-08/02-01/166, ur broj: 532-10-1/8(JB)-02-2, od 7. travnja 2002. godine.

Sustavna evidencija orgulja u Hrvatskoj započela je 1972. godine inicijativom muzikologa Ladislava Šabana u organizaciji Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, pod vodstvom Vladimira Mađarića te Hrvatskog restauratorskog zavoda pod vodstvom prof. Ferdinanda Medera i crkvenih vlasti. Rezultati se vide u bogato prikupljenoj dokumentaciji, novim spoznajama o vrijednosti toga glazbala i njihovih graditelja kao i u brojnoj publikaciji glazbenika i znanstvenika. Spomenuta dva-desetogodišnja evidencija završila je također vrijednom publikacijom *ORGULJE U HRVATSKOJ* što ju je, nakon preminuća muzikologa L. Šabana, za tisak priredila Jagoda Meder.

Ministarstvo kulture osnovalo je 2. ožujka 2000. godine Povjerenstvo za zaštitu orgulja čiji je predsjednik prof. Emin Armano, docent na Muzičkoj akademiji u Zagrebu. Članovi povjerenstva su: prof. Božidar Grga, voditelj Ljetne orguljaške škole »I. Lukačić« u Šibeniku, Ivan Faulend Heferer, restaurator orgulja u Zagrebu, o. Izak Špralja, profesor na Institutu za crkvenu glazbu Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, mr. Jagoda Meder, konzervator i viši savjetnik i prof. Vladimir Ukrainiančik iz Uprave za zaštitu spomeničke baštine. Uz nastojanje da se unapriredi zaštita orgulja kao značajnog segmenta hrvatske kulturne baštine, povjerenstvo se zauzima zajedno sa stvarnim čuvarima crkvenih orgulja za što veću i djelotvorniju njihovu zaštitu predlažući programe zaštite prema željama i zahtjevima vlasnika i nadležnim tijelima Ministarstva kulture.

Povjerenstvo za zaštitu orgulja zauzima se oko zaštite povijesnih i spomeničkih orgulja djelovanjem Orguljaške ljetne škole u Šibeniku od 1994. godine. Osim toga u njoj stručnjaci uvode mlade naraštaje u svijet orgulja i drugih glazbala koja su u funkciji liturgijske glazbe. Tu stječu spoznaje o konstrukciji i funkciji orgulja kod elitnih stručnjaka. Edukativni ciljevi ove ljetne škole su među njezinim prioritetima, budući da dosadašnja iskustva pokazuju kako znanja o orguljama nisu zastupljena ni u kojim školskim programima.

Za takvo sustavno praćenje aktivnosti ne postoji temeljit popis prema kojem bi se orgulje valorizirale po njihovim povijesnim i spomeničkim vrijednostima, a na taj način bi se i primjenjivali pojedini zakonski članci novog Zakona o kulturnim spomenicima. Također bi se trebao oblikovati i poseban Zakon o orguljama prema kojem bi se mogle pratiti sve promjene na orguljama i preventivno intervenirati u svrhu trajne zaštite.

Dosadašnje aktivnosti dovele su do spoznaje da je u Hrvatskoj bilo vrsnih graditelja orgulja, a u okolini Šibenika gradili su orgulje od 1640. godine don Petar Nakić, braća Giacobbi kao i nepoznati graditelji. Najstarije sačuvane orgulje u Hrvatskoj izradio je zadarski orguljar Nikola Lupini.

Svirale orgulja zagrebačke katedrale

Povjerenstvo planira zajedno s postojećom ljetnom školom i crkvenim ustanovama definirati kriterije po kojima bi se orgulje gradile prema mehaničkom sustavu kako bi što kvalitetnije bile uključene u liturgijsku glazbu i na taj način bi im se odredilo mjesto koje po svojoj funkciji zaslužuju.

Za to je potrebna trajna i uspješna suradnja župnika i predstavnika pojedinih biskupija. Da bi se orgulje najbolje zaštitile, Ured za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije i članovi Povjerenstva za zaštitu orgulja predlažu istome Ministarstvu, Runjaninova 2, da se u svim crkvama i župnim dvorovima uvede protupožarna i protuprovalna tehnička zaštita, što proizlazi i iz obveze Rješenja kojim se utvrđuju svojstva kulturnog dobra: »*Predmetno kulturno dobro imatelj je dužan držati u odgovarajućim sigurnosnim i odgovarajućim uvjetima.*«

Orgulje su specifična, složena vrsta kulturne baštine koja povezuje u nerazdvojnu cjelinu likovne i foničke vrijednosti instrumenta. Njihovo održavanje i očuvanje zahtjeva također sklad i suradnju svih faktora sa svim njihovim specifičnostima, te ih treba što bolje poznavati. Stoga je važno da Ministarstvo kulture utječe na programe glazbenih odgojno-obrazovnih institucija kako bi se budući naraštaji što bolje upoznali sa složenošću instrumenta i kućista orgulja što će pridonijeti poznavanju cjelokupne svjetske i nacionalne kulturne baštine.

U želji da se upozna sva složenost jednoga takvog instrumenta, donosimo prikaz orgulja zagrebačke katedrale s kratkim povjesnim pregledom u liturgijskoj primjeni.

GLAZBA U LITURGIJI

Pjevanje je naročiti povlašteni oblik zajedničkog izražavanja. Zato je od samih početaka liturgijskih slavlja uvedeno kao doživljena molitva nastavljajući tako praksi raspjevanog starozavjetnog obrednog okupljanja vjerničke zajednice. Psalmist prati raspjevanu povorku prema svetištu pružajući proročku viziju Psalma 68: Na čelu su pjevači, zatim svirači, u sredini djevojke s bubnjevima, na koncu sva zemљa kliče navješćujući dolazak velikoga Kralja. Židovska tradicija spominje da su David i Salomon poznavali 720 instrumenata.

Kršćani imaju u bogoslužju od samih početaka pjesme, starozavjetne psalme i kantike. Svestrana i opća vjerska obrazovanost, sklad intelekta i emocija daju vjerskoj poeziji dubinu i privlačnost. Sv. Augustina je ganula raspjevana Crkva, kako sam svjedoči, »*kap po kap padala je Tvoja istina u moje srce.*«

Svojom ulogom glazba je stoljećima postala doživljajni izraz vjere Crkve za vrijeme liturgijskih slavlja. Liturgijsko pjevanje je izraz zajedništva i čin liturgijskog skupa, okupljene vjerničke zajednice. Za vrijeme liturgijskog obreda pjevanje se uz prateću glazbu pretvara u proces primanja i slušanja.

Pjevanje postaje osobni čin okupljene zajednice i pojedinača. Prateća glazba podupire i tumači molitvu u ritmičkom izrazu i prepoznaje ljudske ritmičke funkcije poput disanja te oživljuje doživljajne procese religioznosti otvarajući područje transcendenčije ispunjavajući liturgijske zahtjeve.

Liturgijska glazba prenosi životvornu snagu Utjelovljene Riječi iznoseći istodobno i ljudski odgovor na Božju ljubav.

Glazba je od svih umjetničkih izraza najviše vezana uz *ZNAK RIJEČI*, koji je bitan za liturgiju. Glasovi skrivaju smisao riječi, pjesmom se hvali BOG. To se primjenjuje na instrumentalnu glazbu, posebice na orguljsku glazbu, koju hvali sv. Toma u svom komentaru uz Psalm 32. Na taj se način određuju prostor, vrijeme, ritam i značenje liturgijskog slavlja. Kršćanski obredi njeguju, usavršuju i oblikuju taj prirodni oblik liturgijske molitve. Crkva se služi umjetničkim ostvarenjima da čovjeka diže u visine, k Bogu.

Divne katedrale, skladna zvona, umjetnički ukrašena odijela, slike, kipovi i zvuci orgulja usmjeruju duše u krajeve vječne Ljepote. Liturgija je stvaralačka djelatnost te svojim obredima i znakovima nadilazi prirodni vid i djelovanje susrećući se tako u nadnaravnom području s umjetničkim izrazima. Tako liturgija daje takvom priznatom kulturnom izričaju pojedine sredine novo značenje i novu duhovnu snagu.

GLAZBA U BOGOSLUŽJU ZAGREBAČKE KATEDRALE

Bogatstvo liturgijskih knjiga na području cijele Hrvatske dokazuje bogatstvo i snagu izvornog kršćanstva u čiju zajednicu se uključivao krštenjem hrvatski narod pjevajući pjesmu svega kršćanstva.

To se dogodilo na dočeku pape Aleksandra u Zadru 1177. godine kada su se pjevale pjesme na hrvatskome jeziku, kao i za posjeta pape Ivana Pavla II. Solinu,

4. listopada 1998. godine, koji je s okupljenim narodom pjevao *Zdravo Djevo*.

Sjeverna Hrvatska imala je u 13. stoljeću profesionalne glazbenike, citariste, poimence Andriju i Čestivoja, kako su im imena zabilježena u Kaptolskom arhivu.

Zagrebačka katedrala njegovala je i cijenila glazbu od samih početaka i nije slučajno naslovila svoju službenu pjesmaricu *CITAROM*.

U zagrebačkim obrednim kodeksima sačuvano je dragocjeno blago glazbene baštine od 11. stoljeća: sakramentarima, brevijarima, benedikcionalima, pontifikalima, misalima, manualima, lekcionarima, evanđelistarima, procesionalima, kantualima, antifonarima, pasionalima, gradualima, sekvencijarima i pjesmaricama. Bogatstvo i brojnost obrednih knjiga zagrebačke katedrale vidljivo je u najstarijem sačувanom *Inventaru zagrebačke katedrale* iz 1394. godine, koje se od 1916. godine čuvaju u Metropolitankoj knjižnici pod nazivom Metropolitanske riječnosti (MR).

Pontifikalne funkcije vršile su se u zagrebačkoj katedrali od prvih početaka prema *Pontifikalnom obredniku* MR 165, *Benedikcionalu* MR 89, *Zagrebačkom sakramentaru* MR 126, *Misalima* MR 166 i MR 70, *Pasionalu* MR 164, zatim od početka 13. stoljeća prema *Pontifikalu* MR 124 i drugima.

Njihovu vrijednost zapazio je posebice francuski benediktinac Germain Morin koji je i objelodanio rezultate svojih istraživanja. Njegov rad oko istraživanja zagrebačkih kodeksa nastavili su dr. Franjo Fancev, dr. Dragutin Kniewald i dr. Albe Vidaković koji su svoje rezultate objelodanili u različitim domaćim i stranim časopisima. On je posebice istražio **Zagrebački sakramentar**, pisan karolinom u 11. stoljeću, inventariziran u najstarijem sačuvanom katedralnom Inventaru iz 1394. godine pod brojem 226, danas u Metropolitanu s inventarnim brojem MR 126. Nastao je navjerojatnije u benediktinskom samostanu sv. Margarete de Hahot kod Somogyvara u Mađarskoj. Dr. Miho Demović misli da je Sakramentar nastao u Hrvatskoj i navodi razloge kojim upućuje na nastanak u Trogirskom skriptoriju kao što su mise zornice na blagdan sv. Lovrijenca, titulara Trogirske katedrale. Nas impresioniraju neumizirani tekstovi namijenjeni solističkom pjevanju svećenika.

Na temelju takvih istraživanja došli su do zaključaka da su se u vrijeme prvih pisanih kodeksa javno slavile samo pjevane sv. mise čiji su tekstovi bili sadržani u spomenutim obrednicima. Tihe sv. mise, tj. bez pjevanja slavile su se vrlo rijetko i u izuzetnim prigodama. Tako je dugo ostao i u obrednicima i u govoru pojам »pjevanje sv. misa« umjesto slavljenja euharistije. Pri slavljenju svećanih, pjevanih sv. misa, osim celebranta i ministranta, sudjelovao je i zbor specijalno izučenih pjevača, *SCHOLA CANTORUM*, koji je djelomično sam izvodio pojedine misne napjeve, a

djelomično je pjevalo naizmjence s narodom da bi u nekim kratkim aklamacijama i odgovorima pjevala cijela Crkva.

Predvoditelj euharistijskog slavlja imao je u sakramentaru zbirku tekstova s melodijom, dok su ostali službenici: đakon, subđakon i schola cantorum imali pred sobom svoje liturgijske knjige. U njima je bio sadržan cijeli pjevački repertoar koji se odnosio na promjenjive dijelove mise: Introitus, Graduale, Aleluja, Tractus, Ofertorij i Communio, i na nepromjenjive dijelove: Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus, Benedictus i Agnus Dei. Repertoar celebranta tijekom stoljeća bio je paralelan s repertoarom pjevačkog zbora. Kasnije je težište polako prelazilo na zbor, dok se celebrant ograničio na intonacije pojedinih napjeva koje je zatim izvodila schola cantorum. Tako je Vjerovanje (Credo) intonirao celebrant, zatim su ga nastavili službenici katedrale, a kasnije subđakon, dok ga konačno nije preuzeo pjevački zbor, schola cantorum. Tako je isto bilo i s Prefacijom, najstarijim dijelom rimske liturgije, s najsvečanijom funkcijom u liturgijskoj godini i jednom od najljepših gregorijanskih melodija koja se svojom jednostavnošću, izniklom iz psalmodičke recitacije i ističe u cijelom koralnom repertoaru.

Katedralni misal, sada u Metropolitani, MR 70, nastao je krajem 13. stoljeća u srednjoeuropskom području. Pisan je goticom i neumatskom notacijom njemačkoga tipa. Notirani misni tekstovi namijenjeni su pjevanju zbora kao i svećenicima solistima.

Rukopisni biskupski obrednik, **Agenda pontificalis**, iz 11. stoljeća, MR 165, sadrži također tekstove s brojnim notnim znakovima. Nastao je za vrijeme biskupa Hartwicka u Györu. M. Demović drži da je nastao u Zadru za zadarsku katedralu sv. Anastazije (Stošije) što zaključuje prema obrednim tekstovima pokrajinske sinode, tj. splitskih sabora. Sadrži veoma stare obredne tekstove kakvi su bili u liturgijskoj praksi tijekom 11. i 12. stoljeća.

Iz 11. stoljeća potječe i **Misal**, MR 166, pisan beneventanom na pergameni. Neki smatraju da je nastao u Italiji u predjelu Montecassina, dok M. Demović navodi mišljenje Grge Novaka da je pisan u Dalmaciji. Osim misnih obrazaca i raznovrsnih blagoslova sadrži i neumizirane tekstove za pjevanje svećenika. Notacija je neumatska beneventanska.

I drugi katedralni obrednici iz 11. stoljeća kao što je **Passionale**, MR 164 (pisan beneventanom u 11. stoljeću u Italiji i u Splitu, dok karolinški dio potječe iz 10. stoljeća) zatim **Benedictionale**, MR 89 (napisan navjerojatnije u skriptoriju u Ostrogonu)

svjedoče o svečanom pjevanom bogoslužju u zagrebačkoj katedrali.

Sakramentar MR 126 i biskupski obrednik MR 165 pisani su prema predlošcima Nadbiskupije u Rouenu i sačinjavaju osnovicu zagrebačkog obreda 11/12. stoljeća.

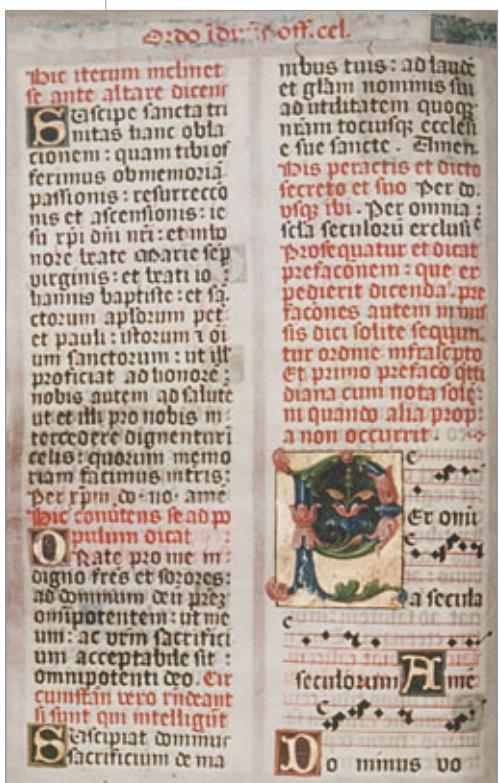
Najstariji potpuno notirani misal, napisan oko 1230. godine, **Missale zagrabiense**, s pojednostavnjениm pojedinačnim notnim znakovima, danas se čuva u Austriji, u franjevačkom smostanu u Güssingu, pod signaturom 1/43.

Brevijar iz 1290. godine, prva rukopisna zagrebačka zbirka psalama, čuva se u Metropolitani, pod signaturom MR 67. Pisan je na pergameni goticom i kvadratnom notacijom. Sadrži psalterij, himnal, lekcionar s responzorijima i druge tekstove časoslova. Prema tekstovima svetaca, D. Kniewald zaključuje da je nastao u Padovi, dok ga M. Demović smješta u Trogir jer smatra da su minijature pod jakim bizanckim slikarskim utjecajem kao i

poznati trogirski evanđelistar pisan beneventanom 13. stoljeća. Kalendar sadrži dalmatinske i panonske svece: sv. Kvirina, sv. Jeronima, sv. Vlaha, sv. Grisogona i dr.

Brevijar MR 67 sadrži čitav niz tekstova u stihovima (*oficia rimata*) i to u čast sv. Franji Asiškom, sv. Dominiku, sv. Tomi Canterburyjskom, sv. Katarini i dr. Taj se oficij održao u zagrebačkom obredu sve do trećeg izdanja oficija godine 1678. s proširenjima.

Zagrebački pontifikal, MR 124, koji doduše nema notne znakove, a prema kojem su se obavljale pontifikalne funkcije u katedrali početkom 13. stoljeća, u svom tekstualno obrednom dijelu spominje pratnju orgulja u blagoslovnoj molitvi za blagoslov zvona, i kada vjernici čuju njihov zvuk, »neka budu ispunjeni jakom pobožnošću da hiteći u krilo zajedništva pobožne Majke Crkve, pjevaju Tebi u Crkvi novu pjesmu, u zajedništvu sa svećima pjevajući hvalospjev uz prat-

Početak Predslavlja s notnim pismom i ukrasnim inicijalom u rukopisu svečanoga katedralnog Misala pisanih po zagrebačkom obredu 1495. godine.

nju trube, psalirajući iz psaltira, klicanjem orgulja, udarajući bubnjevima, svaki put kad god budu zazivali u Tvoj svetom hramu svojim služenjem i molitvama vojsku anđela.«

Daljnji obrednici 13. stoljeća sadrže zagrebačku notaciju kao što je Graduale, APK b.b., kao i kasniji Evandelistar MR 118, iz 14. stoljeća. Neumiziran je samo incipit genealogije po Mateju. Lekcionar MR 33, iz 14. stoljeća osim neumizirane genealogije po Mateju i Luki sadrži i neumizirane napjeve za evanđelje, Muku i dr. Iz 14. stoljeća potječu i tri misala, MR 133, MR 73 i MR 13, koji imaju notaciju zagrebačkog tipa za pjevanje svećenika. U HAZU se nalazi Misal iz 15. stoljeća po starom zagrebačkom obredu s kvadratnom notacijom, inv. br. IV c. 59.

Za potrebe zagrebačke katedrale, za značajnije blagdane, u Zagrebu je pisan svečanom koralnom goticom *Himnal*, MR 21. Notacija je romboidna do 24. stranice a zatim (25 - 26) gotička zagrebačkoga tipa, pisana kasnije.

Zagrebački biskup Oswald Thuz (1466. - 1499.) dao je za zagrebačku katedralu pisati velike koralne knjige prema istovjetnim napjevima iz 14. stoljeća kada je biskup bl. Augustin Kažotić usavršio zagrebački obred. Pjevačka uloga klerika Stolnog i Zbornog kaptola te redovničkih zajednica bila je važna u liturgiji u zagrebačkoj katedrali.

Tada su nastali u Zagrebu antifonari MR 10 i MR 1 s gotičkim notacijama. Sadrže antifone za najveći dio blagdana crkvene godine. Osim toga zapisano je nekoliko skladbi, božićne lekcije. Pisani su za zagrebačku katedralu. U inicijalima se nalazi grb biskupa O. Thuza. Antifonar M1, pisan je koralnom goticom 15. stoljeća i najopsežnija je knjiga s antifonama.

U Zagrebu je u vrijeme biskupa O. Thuza napisan antifonar MR10 s gotičkom notacijom. Sadrži antifone za najveći dio blagdana crkvene godine. U više inicijala nalazi se grb O. Thuza (1466. - 1499.) i tekst na prvoj stranici: *Incipit liber antiphonarium et invitatorium pro alma cathedralis ecclesia Zagrebiense.*

U isto vrijeme nastala su dva glasovita misala po zagrebačkom obredu: Misal MR 170 u Metropolitanu i najsvečaniji katedralni **Misal Jurja Topuskog**, K 2 u RZK. Misal je napisao u Zagrebu svećenik Matheus de Milethnicz oko 1495. godine.

U svečanom katedralnom Misalu K 2 notacijom su ispisane intonacije za Ulaznu pjesmu, »Asperges me« što je svećenik pjevao naizmjenično s korom, na svečanu i svagdanju melodiju. »Gloria« u svečanom Misalu Jurja Topuskog ima 11 različitih intonacija te 11 melodija za Predslovije s cijelim tekstrom. Inicijali su

zlatni po alinejama unutar samog teksta na koloriranim i ukrašenim podlogama. Crtovlje ima četiri crvene crte, u dva stupca, s romboidnim notama. Tekst je pisan crnom tintom. Za *Credo* ima samo tri intonacije. *Očenaš* ima također cjeloviti tekst s ukrašenim inicijalima usred teksta, po alinejama.

Zagrebački misal, tiskan u Veneciji 1511. godine, po narudžbi zagrebačkoga biskupa Luke Baratina (1500 - 1510), odobren je na Biskupskoj sinodi 1507. ili 1508. godine, ali je dovršen tek po Lukinoj smrti. Jedini je tiskani misal po zagrebačkom obredu s raskošnim ilustracijama u najpoznatijoj europskoj tiskari crkvenih knjiga Petra Lichtensteina u Veneciji. Notni zapisi tiskani su tehnikom drvoreza u dva stupca na četiri crvene crte, romboidnom notacijom. *Ulazni psalam* ima svečanu i svagdansku intonaciju. Također ima više intonacija za *Kyrie*, kojeg u Misalu Jurja Topuskog nema. *Gloria* ima više melodija. *Predslovlje* je u cijelosti notirano, kao i molitve iza Podizanja i Očenaša. Notirani su i obredni tekstovi Svete subote kao i molitve kod pojedinih svetaca. Uz misale su se koristili i antifonari, himnuali i graduali i dr koji su bili jedinstveni zbog vlastitog zagrebačkog obreda koji se održao i nakon Tridentinskoga koncila. Zagrebački obred ukinuo je biskup M. Vrhovac 1794. godine *uredbom Regulatio divinorum in ecclesia cathedrali*.

Zagrebački kanonik, a kasniji ostrogonski nadbiskup kardinal i dvorski kancelar Ivan Vitez od Sredne bio je inicijator i organizator sitnoslikarske radionice na Budimskom dvoru u 15. stoljeću. U takvoj suradnji zagrebački je biskup O. Thuz usavršio već postojeću skriptorskiju i slikarsku radionicu u Zagrebu i u njoj okupio umjetnike, slikare i pisare kojim su se opremale crkve u cijeloj biskupiji. Opremala se i ukrašavala nova katedrala iz domaće umjetničke drvorezbarske radionice, pisale su se i ukrašavale obredne i glazbene knjige, izrađivalo se i nabavljalno dragocjeno crkveno posuđe. Biskup O. Thuz dao je posebne odredbe o bogoslužju u katedrali, 12. svibnja 1488. godine s obzirom na službe kanonika i prebendara koji su te obrede vršili. Ujedno je odredio i kalendar svetkovina rasporedivši službe, među njima i pjevanje.

Zagrebačka biskupija razvila je u 14. i 15. stoljeću u skriptoriju katedrale jednu vrstu stiliziranog, kaligrafiski dekorativnog notnog pisma. Obredne aktivnosti izvodile su se izvježbanim nastupima Scholae Cantorum i kanonika kantora solista. Vidljivo je iz glazbenih rukopisa od 11. do 14. stoljeća da je Zagreb imao vlastite specifičnosti i težio profiliranju vlastite glazbene kulture.

Zagrebački obred uspio se zadržati punih sedam stoljeća njegujući tradiciju u liturgijskim glazbenim knjigama čiji nam sadržaj i značajke napjeva u notiranim izvorima i liturgijsku praksu obreda vjerno prenose sačuvani izvori. Zagrebačke liturgijske knjige s kraja 11. stoljeća putokaz su početka liturgije i glazbe na većem srednjoeuropskom području. Tako je i Zagreb imao vlastite obrede i sačuvao vlastiti identitet u značajkama glazbe i obreda tijekom četrnaeststoljetne obredne prakse na velikom srednjoeuropskome prostoru.

KATEDRALNE GLAZBENE KNJIGE 17. STOLJEĆA

Korištenje orgulja u bogoslužju zagrebačke katedrale urođilo je čitavom zbirkom vrlo opsežnih glazbenih knjiga. Također su i orgulje kao solistički instrument za sebe zahtijevale široko područje i pokrivale najbitnije trenutke u bogoslužju.

Primjenom orgulja u bogoslužju za njih su skladani i prigodni tekstovi.

Tako je došla do izražaja stvaralačka snaga orguljaša, skladatelja i umjetnika čija su djela izraz umjetničke darovitosti i vjere.

Sedamnaesto stoljeće ističe se raznolikošću i bogatstvom glazbenih knjiga poznatih autora. Tako je **Himnual**, MR 4, s kvadratnom notacijom napisao godine 1683. zagrebački kanonik Kristofor Perčić. Sadrži crkvene himne za značajnije svetkovine.

Godine 1698. izradio je Kristofor Vodopija **Kantual**, MR 108, s gotičkom notacijom zagrebačkog tipa. Sadrži napjeve koji su se pjevali u ophodima po starom zagrebačkom obredu kao i napjeve starih zagrebačkih lamentacija.

U Metropolitani se pod brojem R 3006 nalazi **Pasional**, napisan koralnom goticom i romboidnom notacijom. Sadrži koralne napjeve na kajkavske tekstove Muke po Mateju i po Ivanu.

Iz 17. stoljeća je i **Pasional**, R 4098, sadrži kajkavske napjeve Muke po Mateju i Ivanu, te latinske tekstove Muke po Marku i po Luki. Listovi od broja 80 do 93 sadrže napjeve latinskih tekstova lamentacija. Notacija je romboidna zagrebačkog tipa.

Procesional iz 17. stoljeća, nalazi se u HAZU VII-104, i s gotičkom je notacijom zagrebačkoga tipa. Sadrži koralne glazbene oblike za ophode po starom zagrebačkom obredu te kraću kroniku o događajima iz godina 1744., 1751. i 1755.

U katedrali su se koristile i zbirke pjesama nastale u širem okružju Zagrebačke biskupije, a čija primjena je dovela do tis-

kanja službene katedralne pjesmarice na hrvatskome i latinsko-m jeziku, glasovite Cithare Octochorde. Spomenimo ovdje tri pjesmarice:

1. **Molitvene knjižice** (Požun 1640.) isusovca Nikole Krajačevića odnosno *Sveti Evangelioni* (Graz 1651.)
2. **Pavlinska pjesmarica**
3. **Drnjanska pjesmarica.**

1. **Molitvenik i popijevke** bez nota, izdao je isusovac Nikola Krajačević (+1653.) u Bratislavi (Požunu) 1640. godine na hrvatskome jeziku. Drugo izdanje hrvatskog molitvenika tiskano je Trnavi 1694. godine troškom palatina Pavla Esterhazyja. Biskup P. Petretić proširio je 1651. godine u Grazu Krajačevićeve popijevke zajedno s prijevodom evanđelja pod naslovom: *Evangelioni, kateremi szveta Czirkva Zagrebecska Szlovenszka okolu godiscsa, po Nedelye te Svetke sive.* Biskup P. Petretić piše u uvodu svojim Evangeliomima da je dodao i neke duhovne popijevke kojima se tumače mnoge nauke iz evanđelja. Krajačević je pazio samo na sadržaj pjesama, a napjeve je preuzimao iz svjetovnog života. Svrha mu je bila da se pjesme pjevaju u raznovrsnim prigodama, a ne samo u crkvi. Tekstovi pjesama iz Evangeliona ušli su u Citaru Octochordu, osobito I. i II. izdanja. Citara Ochtochorda dobila je službeni značaj kad je sama zagrebačka katedrala izdala II. i III. izdanje.

2. Godine 1644. objavljena je **Pavlinska pjesmarica**. To je zapravo rukopisni obredni priručnik jednog pavlina, sačuvana u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici pod signaturom R 3629. Pavlini su djelovali u Hrvatskoj sredinom 13. stoljeća na prosvjetnom, kulturnom, znanstvenom i umjetničkom polju, i više pavlina obavljalo je i biskupsku službu Zagrebačke biskupije.

Pavlinska pjesmarica napisana je vjerojatno u Lepoglavi, a sastavni je dio priručnika koji se sadržajno može podijeliti u pet dijelova:

U prvom dijelu nalazi se Apostolska konstitucija pape Pavla V. iz 1606. godine. Slijede molitve, oprosti, kalendar, popis zapovijedanih blagdana.

Drugi dio sadrži evanđelja na hrvatskome jeziku za liturgijsku godinu i neke svetkovine.

Treći dio sadrži pjesme, latinske i hrvatske, s tekstom i notama na 4 crvene crte. Jedan dio je priručnik za blagoslove i zatim dodatak s različitim hrvatskim pobožnim pjesmama. Većina zapisanih pjesama je iz hrvatskih krajeva, a neke nalazimo u kas-

nijim zbirkama (Cithara Octochorda). Pjesmarica sadrži prve poznate napjeve na tekstove hrvatskih popijevki. Neki misle da je autor ove pjesmarice pavlin Ivan Belostenec.

3. U Sveučilišnoj knjižnici sačuvana je rukopisna **Drnjanska pjesmarica** pod signaturom R 3140, pisana oko 1687. Pjesmarica se već 1755. nalazila u župskoj knjižnici u Drnu na Dravi, a Sveučilišnoj knjižnici darovao ju je župnik u Drnu, Stjepan Mlinarić (1925).

CITHARA OCTOCHORDA I KANTUALI 18. STOLJEĆA

Godine 1701. kanonik kustos Ivan Znika dao je u Beču tiskati službenu pjesmaricu za pjevanje u katedrali, **Citharu Octochordu** (CO). Zalaganjem uprave katedrale tiskano je 1723. i drugo izdanje u Beču te treće u Zagrebu 1757. godine. To glazbeno djelo, prvi je notni tisak tiskan u Hrvatskoj. U taj zbornik latinsko-hrvatskih crkvenih popijevki uvrštene su pjesme misnog bogoslužja prema liturgijskom vremenu i svetačkim blagdanima, u osam dijelova, iz starijih kantuala i pjesmarica kao što je Pavlinska iz 1644. godine.

U njoj je istaknuto da se pjevanje pojedinih dijelova sv. mise: Kyrie eleison, Gloria, Credo, Sanctus, i Agnus Dei, »*hrvatskim jezikom pri svete Meše popevati mogu*«. Hrvatske crkvene pjesme širile su se iz katedrale širom tadašnje Zagrebačke biskupije i Hrvatske. Posebice su svečani bili »tropirani tekstovi«, tj. hrvatski tekstovi umetnuti u latinske, koji su davali prigodni značaj svetkovine, kao u adventu: »*Kyrie glas, presveti! Vu Nazaret Angel leti: Da reč Božju Deve zvesti, Marie. Eleison!*« Notacija I. i II. izdanja je kvadratna, a trećega romboidna.

Kanonik kustos Juraj Dumbović (+1743), kada je bio kanonik kantor Juraj Rees, a zagrebački biskup Juraj Branjug dao je napisati dva kantuala koji se nalaze u Metropolitani, R 3 i R 160.

Muka Gospona nassegae Jezussa Xussa, R3, veličine 50x40 cm. Na kraju je pripisano: *Ad maiorem Dei gloria, in memoriam Passionis Christi Domini et in honorem Virginis dolorosae, praesens Croaticum passionale, pro alma et celeberrima cathedrali basilica Zagabiensi deskriptum est anno 1736. ... quos Deus cum toto capitulo in multos annoerum series, per passionem Christi salvos conservet et protegat.* Lj. Ivančan pretpostavlja da je taj ogromni hrvatski koralni kodeks pisan u Zagrebu, te da je u Zagrebu postojao dobar skriptorij u kojem je radio kanonik Stanislav Pepelko, *vir magnus in cantu, scriptura ordinaria et gotica*.

Lj. Ivančan zabilježio je također Pepelkovu izjavu da su ga u mlađim danima u Kaptolu upotrebljavali u koru i u katedri za pisanje gradualnih knjiga, zatim da je bio sukcentor te živio kao kaonik 1713. - 1745. Tako je on vjerojatno i sam sve pisao ili pak je rukovodio scriptorijem.

Zagrebački kanonik Nikola Pepelko napisao je **Antifonar**, MR 6, 1719. godine s kvadratnom notacijom. Sadrži antifone, sekvencije i druge koralne glazbene oblike za najveći dio blagdana crkvene godine.

Kvadratnu notaciju ima i **Psalterij**, MR 2. Sadrži psalme, himne i responzore za brojne blagdane crkvene godine.

Godine 1735. nastao je **Kantual**, HAZU III d 175, s romboindnom notacijom zagrebačkog tipa. U njemu su sadržani glazbeni oblici za raznovrsne službe starog zagrebačkog obreda.

Passional iz 1740. godine, inv. br. R 162, ima fino izrađenu pergamenu, veličine 40x30 cm. Pisan je goticom, koralne note pisane su na način gotskog skriptorija. Ukršten je s nekoliko većih minijatura i mnogobrojnim kaligrafskim inicijalima. Napušta staru tradiciju koralnoga pisanja s četiri crte jer je sav isписан na crtovlju od pet crta.

Puni naslov mu je: **Passionale latinum iuxta ritum laudibilis ac almae Cathedralis Ecclesiae Zagradiensis Basilicae antiquitate, Feria III. et IV. hebdomadae sanctae, pie decantari consuetam**. Ivančan kaže da je kodeks krasni dokument osobitog zagrebačkog skriptorija.

Godine 1743. nastao je Kantual, MR 191 pod nazivom: **Cantuale iuxta rubricas Cathedralis Ecclesiae Zagradiensis**. Sadrži antifone koje su se pjevale u ophodima po starom zagrebačkom obredu.

U to doba nastale su pjesmarice - molitvenici koje su isusovci koristili prigodom pučkih misija. Bili su vrlo aktivni, ali samo za kratko vrijeme, jer ih je u tome zadesilo ukinuće reda. Toga nisu bili pošteđeni ni drugi redovi u vrijeme Josipa II.

Zagrebački biskup M. Vrhovac tiskao je u Zagrebu uz ostale obrednike 1785. godine **Pjesmaricu** s misnim pjesmama, molitvama i litanijama na hrvatskom jeziku za Biskupiju zagrebačku s romboidnom notacijom (**Popevke pod szv. Massum y pred prodechtovom z litaniemi y molitvami za Povekssavanye Slusbe Bosje na Horrvatzki jezik obernene, y za Biskupiju zagrebechku napervo dane**). Izašla su još dva izdanja, 1787. i 1789. U to doba djelovao je skladatelj i orguljaš zagrebačke katedrale Ivan Leopold Šebelić. No i tu su prekinuli raspjevanu tradiciju Zagrebačke Crkve razni događaji kao što su dokinuće zagrebačkog

obreda, premještaj Zagrebačkoga bogoslovnog sjemeništa u Budimpeštu.

Zato je biskup M. Vrhovac pozvao iz Beča glazbenike Jurja Spanglera, koji je preuzeo i službu orguljaša, zatim Antuna Hatzingena, Franju Langera, iz Češke Franju Koprivu, Franju Weigenta, Franju Kohouta te glazbenika Jurja pl. Wisnera Morgensterna koji je i skladao sedam misa za mješoviti zbor i orkestar.

Ti glazbenici su ugovorno 1794. godine šesteročlani katedralni zbor pod nazivom »Koralisti«. Neki od njih vršili su i službu regensa kora. Godine 1824. godine preuzeo je službu orguljaša mladi nadareni svećenik Josip Juratović koji je 1825. postao i ravnateljem kora. Njega je u službi orguljaša zamijenio koralist Zaharija Zellner. Juratović je uveo u katedralu figuralnu glazbu. Nedjeljom i blagdanima izvodile su se višeglasne mise. Za svetkovine i svečanosti sudjelovao je i orkestar s preko 100 glazbenika, koji su većinom bili članovi Glazbenog zavoda u Zagrebu (Musikvereina, od 1847. Društvo skladoglasja zagrebačko).

Zagrebački biskup Aleksandar Alagović dao je sagraditi novi kor između dva zvonika i nabavio nove orgulje, tada najveće u Hrvatskoj. U takvu raspjevanu katedralu, s dva kora i dvojim orguljama stigao je iz muzikalnog Beča novi zagrebački biskup, kasniji nadbiskup i kardinal Juraj Haulik. Nastavivši glazbenu tradiciju i provodeći hrvatski preporodni program dao se na poljepšavanje unutrašnjosti katedrale od kojih su nove orgulje ne samo ukras, već i umjetničko djelo.

ZAGREBAČKI KAPTON I BRIGA OKO LITURGIJSKOGA PJEVANJA

Milanskim koncilom 1287. godine uvode se orgulje u bogoslužje i u Zagrebu se prve orgulje spominju 1363. godine u crkvi sv. Marka u Zagrebu. Prema Kaptolskom arhivu, 1284. godine, na području Zagrebačke biskupije djelovali su profesionalni glazbenici, citaristi, Čestivoj i Andrija. Pripadali su plemićkom staležu. Citaristi su bili svestrani glazbenici s glazbenim programom tadašnjeg doba. Naziv zbornika ili katedralne službene pjesmarice iz 1701. godine, Cithara Octochorda, Osmostruna citara, ima svoje temelje u praktičnom muziciranju profesionalnih citarista.

Potrebe crkvenog središta u Zagrebu odrazile su se na polju umjetnosti pod utjecajem Italije, Austrije, Bavarske, Češke

i Francuske. Crkvena uprava pozivala je najbolje umjetnike u Zagreb, ali su se i hrvatski umjetnici istakli u tadašnjim europskim kulturnim središtima.

Za dostojanstvo obreda i potrebne obrednike posebnim se marom brinuo zagrebački biskup sa svojim Kaptolom.

Kaptol je najstarija i najuglednija biskupijska ustanova. Nju čini zbor svećenika, kanonika na čelu s prepozitom (prepoštom) i zajedno s biskupom surađuju u učiteljskim i pastirskim službama koje se održavaju u katedrali i nadbiskupiji. Organizacija kaptolske uprave temelji se na Kaptolskim statutima, zborniku odredaba, povlastica i propisa koje je 1334. - 1354. godine sastavio kanonik Ivan, arhiđakon Gorički. Kaptolski statuti su važni izvor za pravnu, političku, crkvenu i kulturnu hrvatsku povijest. Kanonici su na svojim sjednicama, koje su se prvotno održavale u katedralnoj sakristiji, donosili zaključke, propise i odredbe dopunjavajući i usavršavajući prvotne Kaptolske statute.

Posebna briga je oko zajedničkog moljenja časoslova, slavljenja euharistije i sakramentalnih obreda pri čemu su sudjelovali u koru pjevanjem, sviranjem i organizacijom obreda.

S obzirom na bogoslužje kanonici su bili podijeljeni u tri skupine:

1. Arciđakoni veći su u koru, u sredini svetišta kod kantuala. Bila su to četiri kanonika obučena u pluvijale. Ti pjevači zvali su se »Corratores«. Oni su na intonaciju predvoditelja (arhiđakona) na glavnem oltaru pjevanjem odgovarali i pretpjevali antifone i početak svakoga psalma za sveukupni kler koji je nastavio pjevanje psalama. Poslije otpjevanih psalama, četiri kanonika pjevača, na intonaciju arhiđakona otpjevali su himan te antifonu za Magnificat i rezponzorije. Magnificat su pjevali kanonici s klerom stojeći, a Benedictus su pjevali samo četiri kanonika kod kantuala.

2. Arciđakoni manji su kod velikog oltara u pluvijalima, uz asistenciju jednog prebendara i dvojice akolita nedjeljom pjevali časoslov.

3. kanonici magistri su uz asistenciju dvojice prebendara i dvojice akolita kod kantuala u koru pjevali Časoslov radnim danima, a kanonici s klerom u sjedalima otpjevavali su, te intonirali antifone i psalme.

Svakodnevno je po jedan prebendar slavio sv. mise u ljetno doba u pola pet sati ujutro, a u zimsko doba u pola šest na čast BDM, na njezinom oltaru u južnoj lađi., a iza mise nastavio bi se časoslov.

Prema tome je svaka skupina imala posebne službe i u posebne dane. Na velike svetkovine, osim što su slavili konventualne mise, molio je određeni kanonik časoslov (vesperas primas, completorij, matutinum i laudes) uz asistenciju jednog prebendara i dvojice akolita.

Po starom zagrebačkom obredu postojale su i postaje kod pojedinih oltara kuda se pjevajući dolazilo procesionalno. Posebnost su bile sekvene, prigodni himni u čast Trojedinom Bogu, Majci Božjoj i svećima, koje su pjevali uoči svetkovina. Pjevali su ih četiri kanonika pjevača kod kantuala naizmjenično s klerom nakon otpjevanog graduala, nakon pročitane poslanice. Za blagdane pjevala su ih samo dvojica kanonika ili prebendara obučena u pluvijale.

Kantual je bio smješten na ovišem stalku u sredini svetišta. Pjevači su imali u rukama srebrenе štapiće »*baculi chorales*« ili »*sceptra choratorum*« kojima su pokazivali ubilježene note u ogromnom kantualu. Radi takvih aktivnosti zahtijevalo se od svakoga kanonika i prebendara da bude vješt pjevanju.

Brigu oko crkvene glazbe bila je vrlo važna i povjeravala se kanoniku s počasnim nazivom kantor. Kanonik kantor brinuo se pjevače, pjevanje, sviranje za orgulje i njihovo održavanje zatim za nabavu kantuala. Kanonici su bili i orguljaši sve do kraja 16. stoljeća i kanonik Ivančan ih navodi poimence od 1228. godine. Kanonik kantor Pugrin (Pugrinus) djelovao je oko 1230. godine. Zatim kantor Pangracius od 1235. - 1236., Petar od 1243. - 1247. kantor Andreas 1249. te kantor Buza od 1261. - 1269. godine. Kanonik Buza utemeljio je dvije prebende, za potrebe pjevanja misa zornica na čast BDM. Ivančan nadalje navodi kanonika kantora Ivana (+ 1491), zatim Andriju (1493), Jeronima (1501), Emerica, Kristofora, Sebastijana i Sigismunda.

Kanoniku kantoru u službi je pomagao sukcentor, koji je bio katkada kanonik, ali većinom prebendar. U novije doba redovito je prebendar.

Kanonik kantor, pojac, ustoličavao je nove kanonike, kao i za svaki viši stupanj kanoničke službe. Svaki kanonik je dobio u Kaptolskoj ulici jedan dvor (curiu) za stanovanje, od kojih su prepozit, lektor, kantor i kustos imali stalne kurije. Kantorska kurija nalazila se na Kaptolu br. 8. Današnjim izgledom sagrađena je u vrijeme kanonika kantora T. Kovačevića 1710. godine. Važna kantorska služba bila je podučavanje mladeži crkvenom pjevanju. Statut Zagrebačkoga kaptola iz 1334. godine odredio je dane kada su đaci katedralne škole uvježbavali crkveno pjevanje (*dies musices*): Osam dana prije Božića, prije Velikoga tjedna i Uskr

sa, prije Uzvišenja sv. Križa, zatim dva dana prije blagdana Majke Božje: Svijećnice, Navještenja BDM, Uznesenja BDM, Rođenja BDM, prije spomendana svetaca: sv. Ivana Krstitelja, sv. Mihovila, Sviju svetih, sv. Petra i Pavla, sv. Ladislava i svih ostalih blagdana koji imaju vlastita čitanja, zatim i svake subote.

Kanonici kantori bili su do kraja 16. stoljeća i orguljaši (organisti) te ih Ivančan spominje poimence: kanonik Ivan (+ 1491.) i već spomenuti kanonik kantor Andrija bio je i organist kako ga spominju 1488. godine arhivski dokumenti: .. »super qua soluzione absolutus est per literas Reverendissimi domini nostri, Andreas organista« (U to vrijeme bila su četiri kanonika s imenom Andrija).

Za kanonika kantora Mathiasa iz Dubrave napisao je pisar (literat) Stjepan 1501. godine novi **Antifonar** za katedralu. Za taj rad nabavljen je stol za pisanje, pergamenta, crnilo i cinober. Tada je bio organist kanonik kantor Jeronim (+ 1505). Godine 1504. godine spominje se organist kanonik Emerik de Des, 1535. godine kanonik organist Christofor (+ 1545), zatim kanonik Sigmund, (+ 1581.) i kanonik Sebastijan (+ 1585). U 16. stoljeću orguljašku službu u katedrali obavljaju laici, koji su bili upisivani i u senije (popis kanonika) s ograničenim opcijama, što im je bila plaća, kako je zapisano u Knjizi opcija 1590. godine. Kao prvi organist laik, Joakim Kuczer, spominje se 1585. godine.

Isusovac o. Rudolf Bzenski, vojni svećenik kod pukovnije Leslijeve u Brodu i u Zvorniku, bio je u Zagrebu 1688. godine na duhovnim vježbama. U svom izvješću navodi kako ga je zanijela ljepota bogoslužja u zagrebačkoj katedrali.

I kanonici magistri podučavali su dječake u pjevanju u četiri razreda. Dječaci su pjevali svaki dan koralno časoslov i misu u katedrali s klericima Zagrebačkog sjemeništa i pomagali kod bogoslužja.

Teorijom glazbe i glazbenim disciplinama bavio se osim ostalog i Juraj Križanić (oko 1617. - 1683.) koji je bio zagrebačkim kanonikom od 1642. do 1647. godine. Križanićev rad na području glazbe istražili su Albe Vidaković, Ivan Golub i Marijan Steiner na temelju djela *Novi glazbeni izumi* (1650), *Asserta musikalia* (1656) te ostalim otkrivenim djelima u kojima se bavio glazbenom ljestvicom, notnim pismom, suzvucima i pomagalima za skladanje ukorijenjeno na srednjevjekovnoj i renesansnoj glazbenoj teoriji a prokrćivši put prema novim idejama s praktičnim ostvarenjima.

Zagrebački kanonik Franjo Aleksije Sebastianović ostavio je dio svoje ostavštine za utemeljenje orguljske službe u župnoj

crkvi u Kupčini. Sam je bio latinski pjesnik čije su prigodne pjesme izražaj klasične ljepote i jezgrovitosti.

Katedralni orguljaš svirao je i u crkvi sv. Marije, a pjevali su klerici koji su s vremenom postali i tamošnji orguljaši. Velike i dobre orgulje u crkvi sv. Marije spominju se 1810. godine. Također su za blagdane i crkvene svečanosti bogoslovi Zagrebačkoga kaptola pjevali i u crkvi sv. Petra.

O. J. Bedeković piše da su klerici Zagrebačkog sjemeništa svakodnevno dolazili u katedralu pjevati časoslov i misu.

Odredbom Josipa II. bilo ukinuto je Zagrebačko sjemenište. Pjevanje u katedrali nadomjestili su prebendari i svećenici. Biskup Josip Galjuf (1772. -1786.) zadržao je nekoliko klerika u Zagrebu radi pjevanja u katedrali i uzdržavao ih svojim troškom. Smjestio ih je u kuriju kanonika Antuna Mandića, koji je u to vrijeme boravio u Budimu. Biskup M. Vrhovac doveo je stručne glazbenike i oblikovao zbor koralista. Među njima je bio i poznati glazbenik Karlo Wisner von Morgenstern koji je bio idejni pokretač Glazbenoga društva, Musikvereina, kojeg su realizirali biskup M. Vrhovac, tadašnji prepošt A. Alagović i kanonik Josip Sermage. Glazbeno društvo bilo je temelj današnjem Hrvatskojme glazbenom zavodu.

PREBENDARSKI ZBOR

Kako su kanonici bili često sprječeni svojim drugim službama ili su često izbivali izvan Zagreba, osnovan je Prebendarski zbor. Kanonici su od svoga vlastitog prihoda osnivali nadarbine, prebende ili posjede i tako osigurali uzdržavanje svećenicima koji su ih zamjenjivali u crkvenim službama i u bogoslužju.

Tako je 1270. godine kanonik Buza osnovao zakladu za pjevanje svakodnevnih misa zornica u čast Majke Božje. Misu su pjevali redovito prebendari, prema rasporedu, o čemu je prebendarski dekan posebno vodio brigu.

Tu zakladu potvrdio je kralj Stjepan VI. (1270. - 1272.) godine. Za te mise upotrebljavao se ***Misal De Beata Virgine*** zajedno s kantualom i lekcionarom koji spominje najstariji inventar zagrebačke katedrale: »*Item unum Cantuale et Leccionale Beate Virginios, cum nota, quo utimur in primis missis Virginis*«. Da se ta dužnost što savjesnije vrši, prebendarski zbor utemeljio je bratovštinu »*Kalendum*« u 14. st. kojoj su članovi mogli biti i laici po uzoru na srednjovjekovne bratovštine. Ova bratovština obnovila se 1466. godine pod nazivom *Bratovština Majke Milosrđa*.

Prebendari su uz druge obaveze svakodnevno pjevali časoslov u čast BDM, pola njih ujutro, pola navečer u koru katedrale, koji je tada bio ispred samog svetišta. Članovi Prebendarskog zbora vršili su i druge duhovne i pastoralne službe u zagrebačkoj katedrali prema Prebendarskim statutima. Katedralni pjevački zbor do formiranja koralista sastojao se od klerika i prebendara.

Na čelu Prebendarskog zbora je dekan koji ih zastupa u javnim poslovima i štiti prebendarska prava.

Nadarbenici (prebendari) bili su kapelani i u župnoj crkvi sv. Marka, gdje su red bogoslužja određivali zagrebački biskupi, kao župe glavnoga grada.

Župa sv. Marka imala je velik broj područnih kapela te samostanskih crkvi, sve do ukinuća mnogih samostana u vrijeme Josipa II.

Kapelani su bili zauzeti u pastoralu, posjetu bolesnicima, katehiziranju u crkvi. Godine 1791. spominje se nadarbenik Josip Matković kao samostalni kateheta pučkih škola. Nadarbenici su bili i duhovnici Gradske bolnice koja je bila na području župe sv. Marka, uz Kamenita vrata, ali izvan zidina.

Prebendari su bili orguljaši i u župnoj crkvi sv. Ivana u Novoj Vesi. U prvo vrijeme spominju se pomicne male orgulje. Nove orgulje s 10 registara nabavio je župnik Mihael Sinković 1792. godine. Nedjeljom i blagdanom pjevali su i klerici. Župnik Sv. Ivana u Novoj Vesi imao je službu pjevati hebdomadalne biskupske mise u katedrali. Prebendari su pjevali, 21. listopada, Večernju za pokojne biskupe uz zvonjenje svih zvona te slijedećeg dana časoslov i jednu tihu misu.

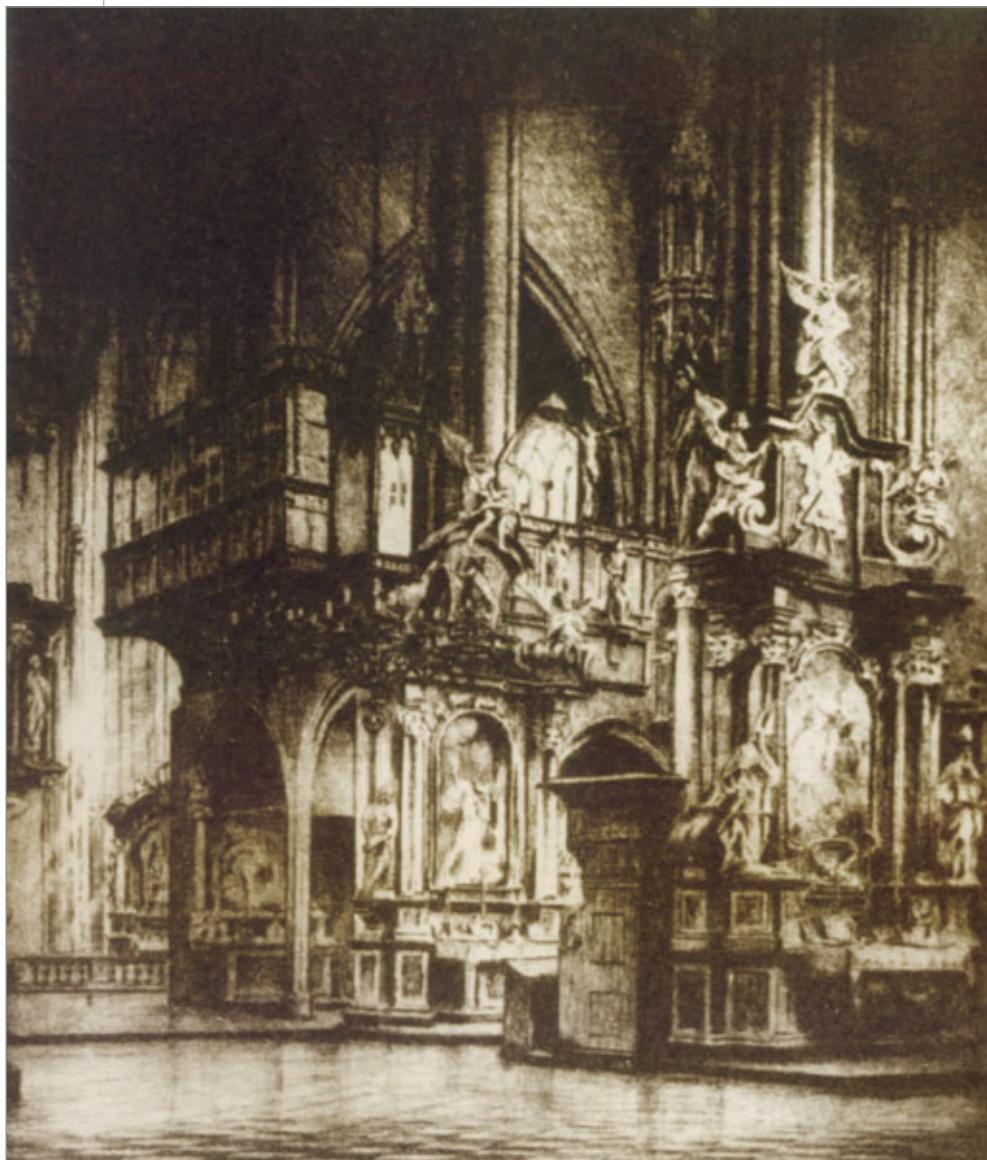
I danas su prema obnovljenim Prebendarskim statutima prebendari zaposleni u crkvenim službama, posebice u bogoslužju, u dijeljenju sakramenata u katedrali, u uredima NDS, profesorskim službama na KBF te brigom oko orgulja zagrebačke katedrale.

KOR ZAGREBAČKE KATEDRALE

Dovršivši obnovu svetišta zagrebačke katedrale, biskup O. Thuz je u mjesecu kolovozu 1491. godine, započeo njezino natkrivanje zajedno s pobočnim kapelama, sv. Marije i sv. Ladislava. Za te radove sklopio je ugovor s tesarom Blažem iz Vrbovca. Zatim slijede radovi na nadsvodljivanju crkvenih lađa. Prije negoli je počeo svoditi sve tri crkvene lađe, na dokrajku svetišta i spomenutim pobočnim kapelama, sagradio je tri empore ili kamene

hodnike i tako je pregradio stolnu crkvu zastrijevši pogled na svećište i pobočne kapele.

Prostor empose u južnoj lađi bio je biskupski oratorij, u koji se ulazilo iz biskupskog dvora. Empora u srednjoj lađi zvala se malo pjevalište gdje su bile smještene **orgulje**, a prostor u sjevernoj lađi bio je veliko pjevalište.

Unutrašnjost katedrale u 18. stoljeću. Biskupski oratorij u apsidi južne lađe, dok su u srednjoj i sjevernoj lađi bila dva pjevališta. Pjevalište u srednjoj lađi uklonio je M. Vrhovac 1799. godine, a u sjevernoj ga je srušio potres 1880. godine (Bakropis Branka Šenoe)

Juraj Kocijanić navodi da je 1507. godine kipar Ivan Florentinac izgradio u sredini katedrale pjevalište ili kor za klerike pjevače (schola cantorum) koji su pjevali Misu i Časoslov. Pjevalište je naručio gorički arhiđakon kanonik Ivan de Marcha, u vrijeme biskupa Luke (1500. - 1510.) i bilo je pravo remek-djelo, ukrašeno »kolonetima«. Empora, sa širokom zidnom ogradom, solidne gotičke konstrukcije, počivala je na osam stupova čija su se svodna rebra upirala u jabuku ukrašenu reljefnim dekoracijama. Na vanjskoj, vjerničkoj, strani ograde ili empori, na mjestu gdje se danas nalazi stuba, bilo je oslonjeno o emporu pet oltara s oltarom sv. Križa iz 1505. godine u sredini. S nutarnje strane empori nalazila su se sjedala za biskupa i kler. Nad sjedalima bio je natpis: *BOGU I DOMOVINI*. Dio empori u sjevernoj lađi služio je za veliko pjevalište. Na velikom pjevalištu bile su orgulje koje je 1689. godine naručio zagrebački biskup Aleksandar Mikušić 1689. godine od ljubljanskog orguljara Ivana Fallera. Ivančan ih naziva svagdanje orgulje. Na srednjem pjevalištu nalazile su se orgulje iz 1645. godine koje je dao izgraditi biskup Martin Bogdan. Orgulje su bile pozlaćene i ukrašene slikama Navještenja i

Katedralne orgulje koje je u vrijeme biskupa A. Alagovića izgradio Franjo Focht 1834. godine. Danas se nalaze u župnoj crkvi u Pregradi.

Muke Gospodnje te natpisom: »*Oswaldi sternit fornix chorum, et organa Lucae, Bogdan Martinus presul utrumque locat*«.

Vrhovac spominje i glazbene zbirke koje su se nalazile na koru: Psaletrij, Gradual, Antifonar, Pasionala u dva primjerka, Brevijar i Himnual.

Srednju emporu maknuo je 1799. godine biskup M. Vrhovac, budući da je zastirala pogled na svetište, što je obrazložio u dopisu kaločkom nadbiskupu. U južnoj lađi, nasuprot pjevalištu, nalazila se biskupska bogomolja koja je bila spojena sa stariim zatvorenim mostom s biskupskom palačom u visini prvoga kata.

U međuvremenu, 1830. godine, biskup A. Alagović sagradio je ponad ulaza, između dva zvonika kor i u njemu smjestio nove orgulje 1834. godine.

Kako su u crkvi bila otada dva kora, tako su bile i dvoje orgulje, sve do potresa 1880. kad su konačno srušene i pobočne empore.

Biskup A. Alagović izgradio je novi kor između dvaju tornjeva katedrale 1830. godine, kada je katedrala imala samo jedan, južni zvonik. Kor se nalazi na visini od 8 m. Dužina kora, tj. veličina od ulaznih vrata do stupova koji drže balustradu kora je 10 m i širina: 12,5 m. Bolle je kor s nutarnje, katedralne strane učvrstio lukom i svodnim rebrima jedne traveje, a kod ulaza dogradio predvorje. S pročelja, tj. s vanjske strane katedrale otvorio je prvočnu gotičku rozetu, promjera 6 m, umjesto dotadašnjeg jednog prozora, te je tako kor osvijetljen prirodnim svjetлом.

Na novi kor je biskup Alagović smjestio 1834. godine i nove orgulje koje je kasnije nadbiskup J. Haulik premjestio u župnu crkvu u Pregradu gdje se i danas nalaze.

POVIJESNI PRIKAZ ORGULJA

Orgulje su nazvane kraljicom instrumenata, a i u katedrale su uvedene kraljevskom razmjenom, bizantskih careva Konstantina V. franačkom kralju Pipinu Malom i cara Mihajlu I. Karlu Velikom.

Svojom sposobnošću održavanja tlaka zraka u različitim tipovima svirala raznih oblika, te bogatim zvučnim volumenom s preko 8 oktava, stvaralački i raskošno predstavljaju orkestar u crkvenom prostoru.

Prema predaji, aleksandrijski majstor Ktesebios, konstruirao je oko 250. godine prije Krista prve vodene, hidrauličke orgulje.

Njih je u 1. stoljeću opisao Marko Polion Vitruvije. Radi se o malom instrumentu, opsega jedne oktave, gdje je voda uvjetovala zračni pritisak koji je stvarao zvuk. Vodene ili hidrauličke orgulje bile su tadašnje tehničko čudo. Vitruvije spominje i prvog orguljaša, Ktesebiosovu ženu Taidu.

Na europskom kontinentu spominju se orgulje iz 228. godine koje su Rimljani prenijeli u rimski Aquincum u blizini Budimpešte. Glazbena povorka morala je prolaziti i preko hrvatskih prostora. Ostaci spomenutih orgulja otkriveni su u novije doba i njih je istražio Werner Walcker-Mayer objelodanivši svoja istraživanja pod naslovom **Rimske orgulje iz Aquincuma** (Die römische Orgel von Aquincum«). Za rezultate istraživanja, znanstvene demonstracije i rekonstrukciju tih orgulja dodijelilo mu je Sveučilište Albert-Ludwig u Freiburgu 1980. godine počasni doktorat.

Orgulje se spominju u **Rimskom brevijaru**, u tekstu antifone za pohvale spomendana sv. Cecilije, pogubljene 230. godine u Rimu. Njezinu mučeničku žrtvu kršćanska tradicija ugradila je u pohvalni tekst djevice i mučenice koja je pjevala Gospodinu uz pratnju orgulja: *Cantatibus organis, Cecilia Domino decantabat.*

U ranom kršćanstvu u svečanim procesijama koristili su se portativi ovješeni remenjem oko vrata svirača. Lijevom rukom svirač je stiskao mijeh, a desnom je svirao po klavijaturi.

Car Konstantin V. (719. - 775.) darovao je skupocjene orgulje, znak moći i veličine, franačkom kralju Pipinu Malom (714. - 768.) oko 755. godine za njegov dvor u Compiegneu. Karlo Veliki, čiji je dvor slovio kao središte kulturnih zbivanja, smjestio je orgulje 812. godine u dvorsku kapelu Palatinum u Aachenu, a dobio ih je na dar od cara Mihajla I.

Iako je papa Ivan VIII. (872. - 882.) godine 873. pozvao i umjetnika zajedno s odličnim orguljama preko biskupa Annonua iz Freisingu u Rim, njihova se upotreba u crkvama i katedralama još uvijek teško probijala u zapadnoj crkvi, dok u istočnoj nije prihvaćena ni do danas.

Za izradu orgulja pod nazivom »organorum cincinadorum« (lat. *cincinnatus* = kičast, lijep) odvažio se venecijanski svećenik, kasniji redovnik Giorgie. Našavši se na dvoru Ljudevita Pobožnog 826. godine izradio je orgulje zapadnog tipa i smjestio ih je u kraljevsku palaču. Kako u dvoru nisu pobuđivale nikakav interes, premjestio ih je u samostan u koji je i sam došao. Tu je okupio i prve učenike i suradnike i u svom mističnom prostoru započeli su zajednički hvaliti Stvoritelja.

U katedrali sv. Petra u Winchesteru postavljene su 951. godine orgulje s dva manuala i 400 svirala raspoređenih u 10 redova, te tri kromatske oktave. Sedamdeset poslužitelja gazilo je 26 mješova, a na svakom manualu svirao je po jedan orguljaš.

U 11. stoljeću taj razvojni instrument opskrbljen je pozitivom, portativom s labijabilnim sviralama, a kasnije i regalom s jezičnim sviralama.

Od 1200. godine usavršene orgulje uvode se u katedrale i samostanske crkve, a službeno na Milanskom koncilu 1287. godine.

Tijekom 12. i 13. stoljeća izgrađene su orgulje za crkve u Parizu, Konstanzu, Ruenu, Utrechtu, Bonnu, Bruggeu, Firenci, Salzburgu i Pragu i upotrebljavaju se za sviranje za vrijeme bogoslužja.

Zagrebački pontifikal iz početka 13. stoljeća u blagoslovnoj molitvi za blagoslov zvona osim ostalih glazbenih instrumenata navodi i klicanje orgulja. Kada vjernici čuju zvuk zvona, »*neka budu ispunjeni jakom pobožnošću da hiteći u krilo zajedništva pobožne Majke Crkve, pjevaju Gospodinu u crkvi novu pjesmu u zajedništvu sa svećima pjevajući hvalospjev uz pratnju trube, psali-rajući iz psaltira klicanjem orgulja, udarajući bubenjevima, svaki put kada budu zazivali u Tvojem svetom hramu svojim služenjem i molitvama vojsku anđela*«.

Tijekom 14. stoljeća nadopunjaju se samostalni manuali pedalnom klavijaturom. Od majstora se spominje Louis van Valbecke iz Brabanta. Orgulje se uvode u sve crkve europskih gradova. Zagrebački Gradec imao je orgulje među prvima, 1359. godine.

Polovinom 15. stoljeća orgulje su se usavršile dodavanjem pedala i klavijature za obje ruke te tipkama za poluglasove i stalno su uvedene u sve katoličke katedrale, a od 1600. godine orgulje prate liturgiju i u župnim crkvama.

MEHANIČKI USTROJ ORGULJA

Razvojni put orgulja dovodi do njihova savršenstva u gradnji kao i u njihovoј primjeni u bogoslužju dajući život i svečanost liturgijskom slavlju. Mozart, čiju godišnjicu rođenja upravo slavimo, nazvao ih je »*kraljicom instrumenata*«.

U 17. stoljeću poznate su Praetorijeve orgulje koje su s nagonom orkestralnog zvuka dostigle vrhunac 18. stoljeću. Njih karakterizira umjetnička obrada sa strogo određenim oblicima. Aku-

stički ideali teže prema bogatstvu zvukovnih boja što se postiže proširenjem manuala.

U 18. stoljeću orgulje dobivaju tehničke fineze i pojedinosti oponašajući orkestar. Orgulje su počele orkestru čak konkurirati pa su i registri, mehanički ili zvučni, nazvani prema vrstama orkestralnih instrumenata.

Registrar čini niz svirala jednakih zvukovnih karakteristika.

Klavijature su se također povećavale tijekom stoljeća i danas najveće orgulje imaju pet manuala. **Cijevi** u kojima se stvara zvuk pomoću zgusnutog zraka, građene u većem postotku kositra, postale su također ukras portala i kućišta orgulja.

Velik broj svirala, labijabilnih ili jezičnih, različitih po veličini i boji zvuka daje orguljama raznolikost tako da se mogu skladno s kojima se može mijenjati, boja, snaga i visina zvuka. **Sviraonik**, smješten ispred orgulja, sa stubasto poredanim manualima (do 5 najviše) te pedalom s drvenom klavijaturom oslonjenom o pod, nadohvat je virtuozu koji time upravlja i rukama i nogama. Sve do najnovijeg vremena potreban mu je bio pokretač **mijeha**, što je danas olakšano električnim centrifugalnim ventilatorom. Mijeh služi za usisivanje, zgušćivanje i spremanje zgusnutog zraka. Najsavršeniji je električni sustav koji se temelji na elektromagnetizmu. **Traktura** je od klavijature do **zračnica** električna, a od **releja** dalje pneumatska.

Svi spojevi između sviraonika i orgulja idu kroz specijalni kabel. Zrak iz mijeha struji kroz kanale prema cijevima ispod kojih se nalaze zračnice, a ispod svakog registra se nalazi kanal ili kancela.

Želimo li drugi manual priključiti prvo, to činimo pritiskom jednog registra. Kolektivni registar povlači cijeli skup registara (labijalnih, jezičnjaka itd). Tako imamo kolektivnih registara od šest slobodnih kombinacija za cijele orgulje, četiri slobodne kombinacije za svaku klavijaturu napose: mf, Grand Jeu, ff, Tutti. Kolektivni ukidači trenutno isključuju jezičnjake, miksture i sve ostalo.

Posebno obilježje orgulja su **miksture**. Ona donosi tonove alikvotnog niza. Miksture daju 8' registrima osobiti sjaj, a 8' registri istodobno prigušuju miksture.

U dispoziciji prevladava osamstopni broj registara. **Stope** su stare jedinice kojima se mjeri dužina cijevi o kojoj ovisi visina glasa. Registru od 8 stopa odgovara raspon muškog glasa, a od četiri stope raspon ženskog glasa, pa tako postoje registri od 1 i 2 stope, ili 16 i 32 stope.

Arhitektura **kućišta** orgulja zahtijeva zajednički rad graditelja orgulja, glazbenika, drvorezbara, stolara i slikara. Kućište je sa-

stavni, konstruktivni dio orgulja s osnovnom akustičkom ulogom. U drvenom okviru kućišta sabiru se zvuci svirala koji se šire prostorom.

Kućište se sastoji od visokog postolja, srednjega dijela sa sviralama, nad kojima se nalazi različito oblikovana i ukrašena atika.

Pročelje prednjega dijela kućišta je rastvoreno te oblikuje prospekt, organiziran u polja sa sviralama. Osobito se bogato ukrašuju završeci svirala u prospektu s rezbarenim zavjesama. Polja sa sviralama međusobno su odvojena pilastrima i lezama. Vratnice se kod gotičkih i renesansnih orgulja zamjenjuju »krilima« s izrezbarenim likovima, maskeronom, girlandama cvijeća i voća. Iznad atike smještaju se dekorativne vase i skulpture anđela svirača.

Pozitiv orgulja nalazi se u sastavu velikih orgulja kao zasebno glazbeno tijelo. Pozitiv kontrastira zvuku velikih orgulja. Od dva manuala, jedan pripada orguljama, a drugi pozitivu. Prema arhitektonskom obliku, pozitiv može biti u obliku ormarića, jednosjelnog otvora za svirale zatvorenoga dvokrilnim vratašcima, ili rjeđe u obliku katedre, koji se smješta u korsku ogradu. Zrak dobiva iz mjeđova velikih orgulja. Pozitivi najčešće imitiraju raskošna pročelja velikih orgulja. Pozitiv u ogradi kora znak je prisutnosti drugog manuala i likovni je kontrapunkt glavnom ormaru.

Važnu ulogu u izgledu orgulja imaju i **kolorističke kvalitete kućišta**, od tamnih maslinastih kućišta 17. stoljeća s kontrastima tamnih podloga i pozlate, pa sve do svijetlih tonova u stilu mramorizacije te u kombinaciji crno-bijelog ili smeđe-bijelog tona. U 19. st. boja se ne ograničava samo na ormar, već prelazi i na podlogu, dekorativne vitice, polikromirane površine, koje danas više ne postoje.

Prepostavlja se da je vijek trajanja orgulja 30 godina, dokle mogu izdržati kožnati dijelovi na instrumentu.

U 18. stoljeću događaju se promjene u konstrukciji glazbala i u strukturi kućišta. Izražajnost glazbala proširuje se s dva manuala te paleta zvukovnih boja postaje bogatijom. Kućišta napuštaju statičnost i raščlanjuju se u više tornjeva i polja. Prospekt se također oblikuje prema novim estetskim načelima. Zabati ormara, zavjese nad sviralama, krila na bokovima i pozitivu ukrašuju se nesimetričnim motivima rocaillea u raznolikoj igri oblika.

Orgulje u Hrvatskoj nose obilježja stila vremena jer su vezane uz određeni prostor i arhitekturu.

Potkraj 18. stoljeća raskošni oblici smiruju se u klasicističkoj težnji prema klasičnoj jednostavnosti. Nagle i duboke društvene

promjene 19. stoljeća odrazile su se i na brzoj promjeni stilova što se primjećuje i na oblikovanju orgulja.

Graditelji kućišta vrlo su rijetko ostavljali zapisana svoja imena, budući da su to radili graditelji instrumenta, te se do autora mora doći stilskom analizom, uspoređujući oltare, propovjedao-nicu i ostali crkveni inventar.

Nakon 1850. godine dolazi do temeljnih promjena u gradnji orgulja.

Graditelji orgulja su pod utjecajem romantizma. Među njima je i poznati graditelj F. Focht iz Pečuha koji je izgradio reprezen-tativne orgulje zagrebačke katedrale.

U isto vrijeme u Hrvatskoj se javljaju domaći graditelji koji dovode do novoga procvata orguljarskog umijeća. Među njima se ističe zagrebački majstor P. Pumpp koji gradi zanimljiva kućišta kao što su orgulje u Farkašiću iz 1848., u Cigleni te u Topu-skom.

Od god 1870. u Zagrebu djeluje umjetnička radionica »He-ferer« u suradnji s projektantom kućišta H. Bolleom. Zajednički su izgradili i orgulje, što su danas u crkvi Sv. Lovre u Požegi, a koje su bile nagrađene zlatnom medaljom na Milenijskoj izložbi u Budimpešti 1896. godine. Radionica je nadživjela sve nepovoljne uvjete te jedina od njih djeluje i danas.

ORGULJE ZAGREBAČKE KATEDRALE

U Zagrebačkom pontifikalu, koji se koristio u zagrebačkoj katedrali početkom 13. stoljeća orgulje se spominju u blagoslovnoj molitvi. Kao instrument orgulje se spominju u vrijeme zagrebačkog biskupa Osvalda Thuza (1466. - 1499.), kad se navodi i ime organista - kanonik Ivan (+1491). Prema katedralnim raču-nima, orgulje su bile popravljane 1493. godine. Knjiga računa počinje s godinom 1491. u vrijeme kanonika magistra Luke iz Dubrave (+1500.), koji je vodio račune blagajne katedrale pa je bilo vjerojatno popravaka i prije te godine. Orgulje je obnavljaо »tišler«, stolar Michaeli, a organist kanonik Andreas primio je potrebne stvari s naznačenim iznosom za popravak orgulja: »*Item magistro Andree organiste, pro certis necessariis emendis ad reformationem organi, dedi in toto diversisi terminis flor, 2 et sol. 89 /1.c.295/*

Iz troškovnika kanonika kustosa Ivana doznajemo da je za-grebački biskup Luka (1500. - 1510.) poslao 1501. godine kano-nika Jeronima u Maribor da u Zagreb dovede orguljara Matiju, koji

je 18. siječnja 1502. godine u katedralnoj sakristiji (*locus credibilis*) sklopio ugovor da će obnoviti orgulje za 92 forinti.

Biskup Luka je koncem travnja 1505. godine potrošio 85,5 forinta za nabavu tri centa kositra i 16 funti pozlate za orgulje što je učinio meštar Marko. Godine 1517. troškom Kaptola, orgulje je usavršio pečujski organist koji je u postojeće orgulje dodao nove registre Te su orgulje bile koncem 16. stoljeća »*gotovo posve oštećene*«. Njih je godine 1599. obnovio orguljar Andreas Flaunstein.

Njih je prije toga nastojao obnoviti neki drugi majstor, ali ih je ostavio rastavljene. A. Flaunstein je tada obnovio 4 registra. Godine 1634. orgulje je povećao s još pet registara orguljaš Gregorius Strugge (Grga Štrugl) za 50 forinti.

Godine 1624. i 1645. katedrala je u požarima jako stradala, pa je ostala dulje vrijeme bez krovišta zbog čega se 27. studenog 1646. godine srušio stup sa svodom. Tada je uništeno pjevalište (u sjevernoj crkvenoj lađi), a zajedno s njima orgulje i pet oltara.

Biskup Martin Bogdan (1645. - 1647.) sklopio je uime Kaptola ugovor, 23. siječnja 1647. godine, s Ivanom Albertalom o hitnom popravku katedrale. Biskup M. Bogdan je uz to dao popraviti biskupsку palaču i o svom trošku dao sagraditi pjevalište i nove orgulje. Biskup M. Bogdan i Kaptol sklapaju s majstором G. Struggleom 1647. godine ugovor o izgradnji novih orgulja, s 757 cijevi, i to 598 olovnih, 88 drvenih i 71 kositrenu. Struggle je orgulje dovršio do 23. prosinca 1649. godine kada je biskup Petar Petretić sklopio sa slikarom Ivanom Mauererom (Joannes Maurer) ugovor o pozlati novih orgulja. Maurer se obvezao da će za 525 rajnskih forinti ukrasiti orgulje zlatom i srebrom, što će ga kupiti biskup i Kaptol. Biskup Petretić dao je na orgulje staviti grb i natpis: »*Osvaldi sternit fornix chorum et organa Lucae, Bogdan Martinus paesul utrunque locat* .

Natpis nam kaže da je biskup Osvald Thuz podigao kor na koji je biskup Luka postavio orgulje, a nakon njega nove Martin Bogdan.

Struggleove orgulje imale su 19 registara, i to: principal cinkasti, drvenu kopulu, cinkasti oktav principal, drvenu flautu, cinčani kvint principal, metalnu flautu, drvenu oktavu, cinčani kvint, cinčani cimbal, kuspidatu flautu, cinčani superoktav, četverostruku miksturu, cinčani superkvint, cinčani oktaval, burdon pedala, cinčani kvintal, burdon oktav pedala, cinčani terc i burdon flauta pedala.

Iz računa u Kaptolskom arhivu doznajemo da je Strugleove nove orgulje već godine 1653. i 1669. popravljao i obnavljao orguljar Christophor Lauterfet (Lautterspath) u vrijeme kustosa Znike (1629. - 1706). Orgulje je očistio te popravio registre i mjebove. Za taj posao biskup M. Borković i Kaptol nabavili su materijal: oovo, kositar, željezo, kožu i pergamenu, a Lauterfet je dobio 215 rajsnskih forinti i 60 forinti za hranu.

Orgulje je zatim povećao i pregradio 1689. godine ljubljanski orguljar Joannes Faller kojeg je pozvao u Zagreb biskup Aleksandar Mikulić. On je stavio nove mjehove, propuhala, ptičice i dvostruku kukavicu, za 1600 forinti i 20 dukata. Time su ostvarene karakteristične dispozicije s kombinacijama južnonjemačkih graditeljskih elemenata s talijanskima. Na njima se očituje tirolsko i bavarsko središte, mjesta gdje je umjetnik učio.

Orgulje je dao ponovno obnoviti 1721. godine kanonik kustos Toma Kovačević (+1724.) u vrijeme biskupa E. Esterhazyja (1708. - 1722). U 19. stoljeću orgulje je popravljao zagrebački orguljar Pavao Pumpp.

Strugleove orgulje ostale su u empori iako je biskup A. Alagović sagradio novi kor 1830. godine između dvaju zvonika ponad ulaza u katedralu. Za njega je 1834. godine dao izgraditi nove orgulje. Staro pjevalište s orguljama definitivno je maknuto iz katedrale tek nakon potresa 1880. godine, kad je potres tako jako oštetio emporu da su ju morali srušiti.

ALAGOVIĆEVE ORGULJE, GRADITELJA FRANJE FOCHTA

Zagrebački biskup M. Vrhovac preuredivši katedralu, svojim aktivnostima dao je mjesto za daljnje usavršavanje, što su naročito iskoristili njegovi nasljednici zagrebački biskupi Aleksandar Alagović (1829. - 1837.) i Juraj Haulik (1837. - 1869). Nadbiskupski dvor zadobio je ulogu ne samo vjerskog, već i kulturnog, duhovnog, preporodnog i glazbenog života. Biskup Alagović nastavio je sve aktivnosti nakon M. Vrhovca i tadašnji *Musikverein*, kojemu je postao drugim pokroviteljem, prerastao je u Hrvatski glazbeni zavod. Njegovom zaslugom osnovana je i Glazbena škola. Sve su to prepoznali njegovi suvremenici, posebice glazbenici, njih 200, koji su mu se odužili izvezviši mu na misi zadušnici, 15. travnja 1837. Mozartov *Requiem*.

Nakon što je biskup A. Alagović preuređio svetište i sagradio novi kor između dvaju zvonika, odlučio je nabaviti i nove or-

Orgulje graditelja Franje Fochta

zavjesom srednjega polja nalazio se veliki grb biskupa A. Alagovića.

Prostor nad bočnim poljima ukrašavale su dekorativne vase.

Orgulje s bogatim kućištem premještene su 1854. godine iz zagrebačke katedrale u crkvu Uznesenja BDM u Pregradu. Godine 1990. orgulje je obnovila austrijska tvrtka »Ottitsch« iz Ferlacha te se koriste i za koncertne izvedbe.

F. Focht (1779. - 1852.) izučio je zanat kod dvorskog orguljara Ignaza Kobera u Beču i 1806. godine otvorio radionicu u Pečuhu. Izgradio je i orgulje za župnu crkvu u Novoj Gradiški, zatim u Drenju, Feričancima, Tovarniku, Viljevu i Vinkovcima.

HAULIKOVE ORGULJE GRADITELJA E. F. WALCKERA, OPUS 2696

Zagrebački biskup Juraj Haulik, koji je 11. prosinca 1852. godine postao prvim zagrebačkim nadbiskupom i metropolitom te 1856. godine kardinalom, bio je jedna od najznačajnijih osoba kulturnog, nacionalnog i duhovnog života Hrvatske 19. stoljeća. Uza svu svoju mnogostruku djelatnost budno je pratio kretanja u umjetnosti tadašnje Europe prenoseći i podupirući sve

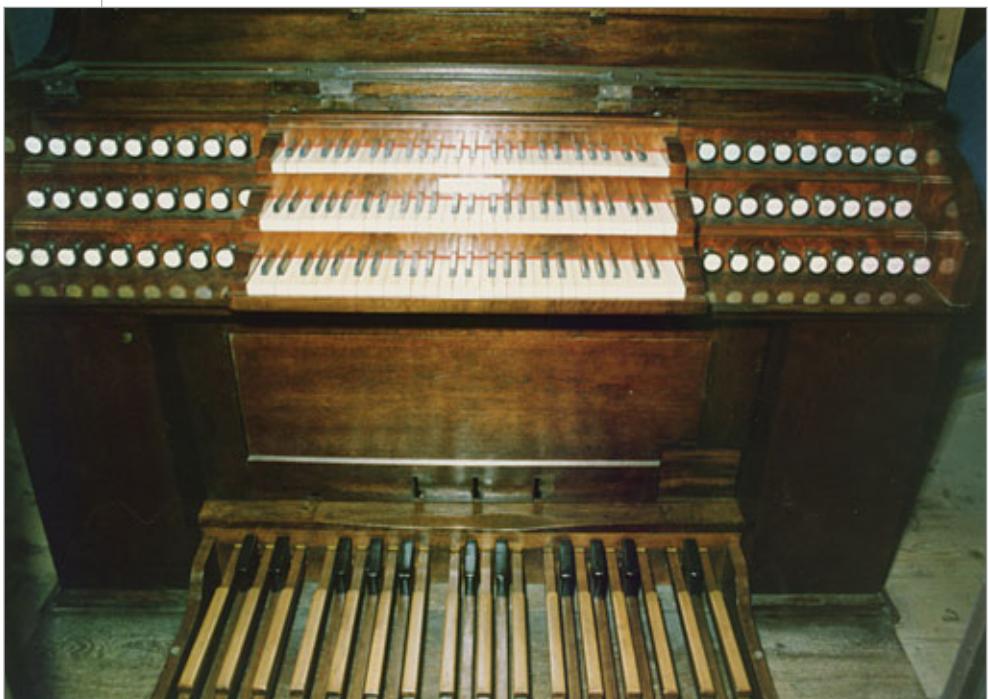
gulje. Bilo je više ponuda, ali je prihvaćen nacrt i troškovnik graditelja Franje Fochta, od 9.500 forinti.

Orgulje s tri manuala, jednom pedalom i 40 registara postavljene su 1834. godine na novoizgrađeni kor zagrebačke katedrale. Prvi put svečano su zasvirale na Božić 1834. godine prigodom zlatne mise biskupa A. Alagovića. Na velikom pjevalištu sviralo se nedjeljom i blagdanom, a svagdanom na malom pjevalištu, sve do 1854. godine.

Nove orgulje bile su monumentalno ostvarenje toga razdoblja i najveće u tadašnjoj Hrvatskoj. Klasističko pročelje s brojnim poljima i nižim spojnicama na visokom postolju istaknutog vijenca povezivale su četvrtaste pilastre bogato ukrašenih kapitela. Polja sa sviralama prekrivala su ornamentirane zavjese, a nad

korisno i potrebno na hrvatskim prostorima. Između ostalog, jedan je od najvećih dobrotvora Hrvatskoga glazbenog zavoda.

Obnovivši i uredivši unutrašnjost zagrebačke katedrale, bri-nuo se da se u katedrali izvodi vrhunska glazba za što je bio pri-bavio partiture za 23 mise i za druga velika djela, a prigodom 100. obljetnice rođenja W. A. Mozarta pozvao je u prвostolnicu sve prijatelje glazbe.

Katedralne orgulje s tri manuala iz 1855. godine koje je izradio E. F. Walcker po narudžbi nadbiskupa J. Haulika.

U takvim aktivnostima pročitao je u *Allgemeine Zeitungu*, iz-vještaj s povoljnom kritikom o novim orguljama Eberharda Friedric-ha Walckera (1794. - 1872.) iz Ludwigsburga u Würtembergu.

J. Haulik obratio se, 7. lipnja 1851. godine, na tvrtku »Walcker« s tadašnjim sedamdesetogodišnjim iskustvom. Ujedno je poslao dispoziciju starih orgulja s pozivom da dođu u Zagreb izraditi nacrt za nove orgulje. Walcker je 1852. godine izradio di-spoziciju za nove orgulje od 50 registara, tri manuala i pedale.

Karakter I. manuala imao je biti: »Brillant und kraftvoll« (bri-ljantan i snažan); II. manuala: »Gemässigt mild« (plemenito nježan); III. manuala: »Fromm wohlklingend und der Totaleffekt, unterstüttzt von den kräftigen und tiefen Tönen, grossartig und majestatisch« (pun i veličanstven, poduprт snažnim i dubokim

40

Kućište katedralnih orgulja iz 1855. godine na koru koji je izgradio A. Alagović, a nakon Bolleove obnove zagrebačke katedrale

tog orguljaša Seitz. Nadbiskup J. Haulik organizirao je duhovni koncert, 5. studenoga 1855. u 17 sati. Na orguljama je više točaka izveo orguljaš Seitz. Nazočni su se mogli uvjeriti u njihovu kvalitetu čime su orgulje bile svečano kolaudirane. Tadašnji regens chori, Josip Juratović, orguljaš Zaharije Zellner i drugi stručnjaci te nazočni vjernici bili su njima vrlo zadovoljni. Nove orgulje zagrebačke katedrale dovršene su i postavljene 1855. godine i ubrajaju se među pet najboljih ostva-

tonovima). Orgulje su dogotovljene 2. kolovoza 1855. godine. Njihove dijelove natovarili su na pet teretnih kola, u svaka kola bilo je upregnuto po šest konja i dopremili su ih u Zagreb. Putovanje je trajalo mjesec dana, do 2. rujna 1855., a prevozna naručenih orgulja zajedno s mitnicama stajala je 4.000 forinti. S orguljama su došli i Walckerovi pomoćnici koji su sastavljali orgulje u katedrali punih 8 tijedana. Prvi put orgulje su zasvirale 1. studenoga 1855. godine pod svečanom sv. misom koju je u prepunoj katedrali slavio nadbiskup J. Haulik.

Da se temeljito ispita kvaliteta novih orgulja, nadbiskup J. Haulik pozvao je iz Würtemberga glasovi-

Kip sv. Grgura na kućištu orgulja koje je izgradio E. F. Walcker 1855.

Kip sv. Cecilije na kućištu orgulja

Kip sv. Ambrozija na kućištu orgulja

renja tvrtke »Walcker«. To je razdoblje najslavnijeg orguljskog umijeća uopće i same su remek-djelo orguljskog umijeća. I danas se cijene stare orguljske cijevi budući da su izrađene od najboljih legura. U orguljama su postavili nosive registre od 32 stope, burdon i bombardon.

Za instrument je izrađeno prekrasno gotičko kućište od hrvastovine. Ukršteno je gotičkim tornjićima, s tri pozlaćena i polikromirana kipa: sv. Grgura, sv. Ambrozija, sv. Cecilije i pet anđela svirača te tri grba: hrvatskim, nadbiskupovim i kraljevskim.

Grbovi su smješteni na središnjem vijencu ponad kojih se nalaze pod gotičkiim baldahinima kipovi svetaca: sv. Grgura u crvenoj tunici preko koje se nalazi romanička misnica s palijem i papinskom tijarom na glavi. U lijevoj ruci drži knjigu, a u desnoj pero. U sredini je sv. Cecilia u crvenoj tunici i u zlatnom plaštu naboranom preko desne ruke s otvorenom knjigom u visini pojasa, dok u lijevoj drži mučeničku palmu. Desno od sv. Cecilije je kip sv. Ambrozija u ljubičastoj tunici s crvenom tunicelom preko koje je zlatna romanička misnica, a na glavi mu je mitra. Sv. Ambrozije ima kratku bradu, dok je sv. Grgur nema. U desnoj ruci drži dvostruki križ, a u lijevoj knjigu crvenih korica na kojoj se nalazi košnica.

Na vijencu portala sa sviralama nalaze se na vrhu gotički baldahini koji su bogato ukrašeni trolisnim i četverolisnim ornamentima. Konzole su ukrašene lisnatim motivima, a na njima se nalaze četiri stojeća anđela s glazbenim instrumentima u rukama.

Prvi anđeo s južne strane, u dugačkoj, bogato naboranoj tunici svezanoj oko pojasa, s ružom na lijevoj strani čela, duge valovite kose, u desnoj ruci drži otvorenu kajdanku s notama i završnom riječi: »Amen«, dok u lijevoj ruci drži rog koji seže do ispod koljena.

Drugi anđeo s južne strane obučen je u tamnomodru tuniku ispod koje se vide bose noge. Po tunici se nalazi bogato naborana zlatna tunicela sa crvenim orukvicama. Oko pojasa je svezana istim materijalom od čega je i cijela tunicela. Anđeo gleda u mandolinu i svira na njoj.

42

Anđeo s rogom i kajdankom na vrhu orgulja

Anđeo s rogom i kajdankom na kućištu orgulja, prvi od južne strane

Treći anđeo od južne strane obučen je u crvenu tuniku preko koje je zlatna tunicela kratkih rukava i s naborima od visine prsiju, dok je oko pojasa ukrasno složena široka vrpca koja imitira isti materijal od čega je izrađena i tunicela. Anđeo drži u lijevoj ruci harfu oslonjenu na lijevo rame i desnom rukom prebire po njenim žicama.

Andeo s mandolinom na kućištu orgulja, drugi od južne strane

Andeo s harfom na kućištu orgulja, treći od južne strane

Četvrti andeo obučen je u crvenozlatnu dugačku, naboranu tuniku, svezanu vrpcom oko pojasa. U desnoj ruci drži rog koji seže do ispod koljena, dok je lijeva ruka u visini pojasa stisnutih prstiju, kao da je imao još koji rekvizit i u desnoj ruci.

Na vrhu, ispod srednjeg baldahina, ponad kipa sv. Cecilije nalazi se još jedan andeo u dugačkoj zlatnoj, bogato naboranoj tunici svezanoj pojasmom. U lijevoj ruci drži rog odmaknut od tijela tako da je slobodan u zraku, a u desnoj ruci na prsima ima

Andeo s rogom na kućištu orgulja, četvrti od južne strane

otvorenu kajdanku poduprtom palcem desne ruke. Notno pismo svršava s riječju »Amen«. U dugačkoj valovitoj kosi ponad čela s desne strane umetnuta je rascvjetala ruža s dva zelena lista.

U pročelju se ističe principal s 54 svirala. Svirala su izrađena od 75% legure posebno kvalitetnog malezijskog kositra, obrađenog i valjanog u Engleskoj, a ostatak materijala čine olovo i antimon. Kositar je iznimno kvalitetan.

Radnici tvrtke »Walcker« izmjerili su prostor za nove orgulje tako da su izgradili monumentalno kućište u punoj širini prostora u skladu s tadašnjom unutrašnjosti. Bogata gotička dekoracija izrađena je iz kruga graditelja instrumenta. Pročelje je oblikovano s pet polja u koja su smještена svirala sa središnjim poligonalnim tornjem.

Prvotne Walckerove orgulje u zagrebačkoj katedrali imale su tri manuala, jednu pedalu i 52 regista izrazito fine intonacije svih nijansi koji omogućuju široku zvukovnu paletu te 2 622 kositrene i drvene svirale široke menzure.

Orgulje su imala dva crpeća mijeha koja su gazila dva poslužitelja ako se sviralo s više registara.

Dispozicija Walckerovih orgulja s tri manuala, prema kanoniku kustosu Lj. Ivančanu:

I. MANUAL:	II. MANUAL:	III. MANUAL:
Principal 16'	Bourdon 16'	Hohlfauta 8'
Tibia maior 16'	Principal 8'	Geigen principal 8'
Diapason 8'	Copula 8'	Dulciana 8'
Copula maior 8'	Flauta 8'	Acolina 8'
Gemshorn 8'	Salicional 8'	Flaute d' Amour 4'
Viola di gamba 8'	Traversflauta 4'	Viola 4'
Dolce 4'	Rohrfauta 4'	Flautino 2'
Tibia minor 4'	Diapason 4'	Nasat 2 1/3
Copula 4'	Superoktav 2'	Physharmonika 8'
Regal 4'	Cornet 8' peterostruk	
Flauta 2'	Vox humana 8'	
Nasard 5 1/3'	Tremolo	
Mixtura šesterostruka		
Cimbal peterostruki		
Fagot 16'		
Trompeta 8'		

PEDALA:

Grand bourdon 32'
Principalbass 16'
Subbas 16'
Violonbass 16'
Octavbass 8'
Hohlfauta 8'
Violon 8'
Flauta 8'
Cornett 5 1/3 četverostruki
Bombardon 32'
Tuba 16'
Posauna 8'
Clarine 4'

Prvotni spojevi registara bili su:

Spoj II. manuala s prvim pomoću Burkerovog pneumatičnog stroja

Spoj III. manuala s drugim pomoću mehanike

Spoj I. manuala na pedali pomoću mehanike

Stalne kombinacije bile su: 1. piano; 2. forte; 3. tutti; 4. crescendo na physharmoniku; 5. registar crescendo pomoću stopala

Orgulje je oštetio potres 1880. godine. Popravio ih je orguljar Steinmayer iz Oettingena, koji je gradnju orgulja izučio kod E. F. Walckera.

Steinmayer je 1885. godine dodao 3 kolektivna registra za sve manuale, i to: za piano, forte, mecoforte, crescendo i decrescendo.

OBNOVA ORGULJA 1912. - 1913. GODINE

Godine 1912. tadašnji kustos katedrale dr. Feliks Suk u suradnji s orguljašem Vatroslavom Kolanderom i ravnateljem kora, prof. Franjom Duganom, pozvao je Oscara Walckera (1869. - 1948.), sina Johanna Friedricha, a unuka graditelja E. F. Walckera, od 1892. voditelja Walckerove tvrtke da usavrši orgulje zagrebačke katedrale. On je s velikim pijetetom pregledao remek djelo svoga djeda. Nakon temeljita pregleda, O. Walcker predao je, 12.

veljače 1912. godine, Prvostolnomu kaptolu mišljenje o postojećem stanju orgulja te prijedlog za popravak i troškovnik od 22.740 kruna, što je bilo prihvaćeno.

O. Walcker je tada izjavio: »*Der Gesammtklang der Orgel ist von fundamentaler Wucht und herrlichem Glanze und geradezu als die ideale alte Bach-Orgel zu bezeichnen, die kaum zu überbieten sein wird*« (Opći zvuk orgulja je temeljite snage i prekrasnog sjaja, upravo kao idealne stare Bachove orgulje, koje se jedva mogu nadmašiti).

Obnova je započela odstranjivanjem Steinmayerove intervencije. Pojedine registre zamijenio je novima, a dodao je i nove te ugradio elektromagnetsku trakturu, tj. elektropneumatski sustav vlastite konstrukcije.

Pokretanje mijeha ospособio je postavljanjem centrifugalnog ventilatora. Usprkos postavljanju novih tehničkih elemenata, tvrtka je sačuvala izvornost prvotnih orgulja zagrebačke katedrale.

S obnovom je nastavljeno i 1913. godine kada su obnovljeni sljedeći registri: dolce 4' i trompeta 8' u I. manualu; dulciana 8'; acolina 8' u III. manualu i bombardon 32', tuba 16', posauna 8' i clarino 4' u pedali.

Dodano je devet posve novih registara: dolce 8' u I. manualu; viola d+ amour 8' u II. manualu;

quintatön 16', fugara 8', vox coelestis 8', harmonia aetherea, oboa 8' i trumpetta harmonique 8' u III. manualu.

Pedala je pojačan novim registrom: cello 8'.

Prema novoj dispoziciji udešeni su slijedeći spojevi:

Spoj III. manuala na I.

Spoj II. manuala na I.

Spoj III. manuala na II.

Spoj I. manuala na pedali

Spoj II. manuala na pedali

Spoj III. manuala na pedali

Spoj više oktave III. na I. manual

Spoj dublje oktave III. na I. manual

Spoj više oktave III. na II. manual

Spoj više oktave III. na II. manual

Spoj više oktave u III. manual

KOLEKTIVNI SPOJEVI:

- I. slobodna kombinacija
- II. slobodna kombinacija
- III. slobodna kombinacija
- IV. slobodna kombinacija
- Tutti
- Forte
- Mezzoforte
- Piano
- Flötenchor
- Streicherchor
- 4' Labialstimmen
- 2' Labialstimmen
- Slobodna kombinacija piano pedala za II. i III. manual
- Zungen ab
- 16' ab
- Ialonsienschweller za III. manual
- Crescendo Walse

Orgulje su tada elektrificirane s ugrađenim centrifugalnim ventilatorom koji pomoću električnog motora tjera zrak u prijašnji magazin. Isti motor pokreće dinamostroj koji daje istosmjernu struju (Gleichstromm) koja ide u sviraonik gdje se pomoću tipkala daju kontakti da može struja doći u orgulje gdje se pomoću elektromagneta privlače kotvice koje su ujedno i ventili. Ti ventili puštaju zrak u pneumatične releje, koji posreduju ulaz zraka u svirale, te je prema tome elektropneumatika zamijenila prijašnju mehaniku. Zračnice od hrastovine, ostale su za stare registre iste. Za nove registre izrađene su nove zračnice od borovine.

Izrađen je novi sviraonik za elektropneumatiku i od sredine kora premješten je na lijevi kraj. Novi sviraonik uređen je tako da se na njemu može svirati i pomoću same pneumatike. Ako bi nestalo struje, može se gaženjem napuniti magazin i svirati na starom sviraoniku i to samo na I. manualu.

Kućište orgulja ostalo je nepromijenjeno. Dok su se obnavljale orgulje, kanonik kustos je nabavio o svom trošku harmoniju, koji je služio i kod otvorenja crkve sv. Blaža.

Orgulje su bile dogotovljene 11. lipnja 1913. godine kad ih je svečano blagoslovio nadbiskup Antun Bauer.

I danas djeluje u Ludwigsburgu stručna škola za graditelje orgulja pod nazivom »Oskar-Walcker-Schule« i to je jedina takva škola za cijelu Europu te polaznici nakon svršetka teorijske i prak-

tične nastave iz(g)rađuju umjetničke orgulje za potrebe crkvi, katedrala i glazbenih institucija.

OBNOVA ORGULJA 1939. - 1940. GODINE

Tijekom vremena osjetila se potreba za modernizacijom orgulja zagrebačke katedrale posebice u dijelovima električnih naprava. Stari je sviraonik postao za nove prilike previše komplikiran. Osim toga, u električnim napravama i pneumatskim uređajima (mješićima) javljali su se nedostaci uslijed naglih temperaturnih promjena (kratki spoj, oštećenja membrana i mješića).

Za moderne orguljske kompozicije trebali su novi registri (solo registar).

Zato su na prijedlog orguljaša prof. Franje Dugana tadašnji nadbiskup Alozije Stepinac i Prvostolni kaptol tražili tvrtku »Walcker« da proširi i modernizira orgulje. Tako su došli stručnjaci iz Ludwigsburga te izradili dispoziciju i troškovnik, što je bilo prihvaćeno.

Ista je tvrtka nadopunila IV. manual, povećala registre na 75, tri postojeća registra je zamjenila novima. Izmijenili su cijeli sviraonik s novim električnim trakturama i postavili nove ventilatore. U sjevernom tornju montirali su ormar s uređajima za slobodne kombinacije.

Dodatni manual s 15 novih registara odlično se uklopio u osnovni zvuk, tako da su orgulje otada znatno obogaćene i tehničkim pomagalima i plemenitošću zvuka.

U ormaru za svirale nalazi se stari sviraonik iz godine 1855. od tvrtke »Walcker« (Op. 131) s tri manuala (54 tipke od C-f 3. Samo je I. manual (15. reg.) spojen sa sviralama orgulja pa se može upotrebljavati bilo gaženjem mijeha (kad nema struje), bilo pomoću ventilatora na električni pogon.

U ormaru se nalaze izvađeni registri iz godine 1912. i to:

violoncello 8' - 30 svirala; rohrflöte 4' - 54 svirale i tibia minor 4' - 54 svirale.

Orgulje se odlikuju vrlo širokom menzurom svirala i voluminoznim zvukom. Imaju izvanredno finu i izrazitu intonaciju s ponom izradbom svih dijelova. Sve kategorije registara zastupljene su u više nijansi koje omogućuju široku zvukovnu paletu, od jedva čujnog eteričnog ugođaja do snažnog i raskošnog plena. Materijal je prvorazredan: drvo i 75% kositra kod lijevanih svirala.

F. Dugan je s Filipom Hajdukovićem tako dobio mogućnost uvoditi u prвostolnicu klasike polifonije i djela modernih crkvenih skladatelja.

OBNOVA ORGULJA 1950. i 1959. GODINE

Generalnu reparaturu orgulja stručno je izvela **1950.** godine tvrtka Milana Majdaka, Zagreb - Vrapče, za 210.000 dinara. Na koru su uvedeni novi električni vodovi i rasvjetna mjesta u samim orguljama, a sviraonici su politirani. Nabavljeni su dvoja ogradna vrata kod orgulja.

Godine **1959.** dodana su 4 pedalna registra na unutarnji stari mehanički sviraonik (62. 000 din)

OBNOVA ORGULJA OD 1985. DO 1987. GODINE

Prepostavlja se da je vijek trajanja orgulja tridesetak godina, koliko mogu izdržati kožnati dijelovi na instrumentu.

Nakon što je bila temeljito obnovljena unutrašnjost katedrale zajedno s krovištem, što je vodio kanonik kustos Antun Ivandija s darovima vjernika u Hrvatskoj i iz inozemstva, godine 1985. prišlo se temeljitoj obnovi orgulja zagrebačke katedrale.

Temeljem Pozivnog natječaja, najpovoljnije uvjete obnove ponudila je tvrtka »Walcker« sa sjedištem u Kleinblittersdorf

Hanweileru u Saarlandu, u blizini francuske granice. Ista tvrtka ih je i izgradila prije 130 godina.

Radovi na obnovi vođeni su u organizaciji s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture Hrvatske, s posebnom brigom direktora zavoda prof. Branka Lukića. Već su tada zagrebačke orgulje bile klasificirane kao spomenik kulture nulte kategorije.

Svi dotrajali dijelovi zamijenjeni su novim, izrađen je novi sviraonik s najsvremenijim pomagalima, među ostalim i s elektroničkim sustavom memorije i biranja pojedinih registara i njihovih tipova. Na sviraoniku se može svirati s 12 registara i ako nestane struje. Obnovljene su sve svirale koje su konstruirane od 75% legure specijalno kvalitetnog male-

Obnova orgulja 1985. - 1987.

zijskog kositra, obrađenog i valjanog u Engleskoj. Ostatak materijala čini olovo i antimon.

Drvene svirale izrađene su od vrhunskog drva, glatkog i punog. Impregnacija je izvršena kemikalijama njemačke tvrtke »Desowag Bayer«, koje su osim čvrstine i ljepote vratile puninu s predivnom bojom zvuka i izvanrednu rezonanciju. Dodana su još tri nova registra i to u II. manualu kvinta 2' 2/3, scharf 1-4f. te schalmey 4.

Također su dodane transmisije Sub I'1; II/1; IV/3 te Sup. I/P; II/P; I/1; II; IV/3, kojih do tada nije bilo.

Tada je izmijenjena dotrajala traktura i poboljšan protok zraka. Dogradnjom registara na njih 78, poboljšan je zvukovni spektar i dinamični dijapazon, dajući time instrumentu specifičnu zvukovnu karakteristiku.

Pleno zvuk postao je monumentalniji i svjetlijiji, zaokruženiji i sjajniji, a značajka svakog pojedinog starog registra ostala je nepromijenjena.

Samo je u III. manualu registrar harmonia aeterea zamijenjen mixturom 2'2/3-4 f., jer se nije uklapao u zaokruženost zvuka.

Snažna i prodorna pedala ima široko menzurirane svirale, kakvi se više danas ne grade, jer ih smatraju preskupom investicijom.

Komandni most orgulja je mikroprocesor kojim se upravljaju sve funkcije tog instrumenta. Osim toga mikroprocesor omogućuje iznimno brzo i kvalitetno sviranje pa se na obnovljenim orguljama mogu izvoditi kompozicije najrazličitijih stilova.

Od svih orgulja koje je izgradila tvrtka »Walcker« u 19. stoljeću, jedino su zagrebačke orgulje sačuvalе svoju izvornost pa one prenose ime i stečenu slavu ove tvrtke širom svijeta.

Za časopis *Orgelforum*, tvrtka »Walcker« je potvrdila: »Zanimljiv je zvučni razvoj orgulja zagrebačke katedrale koje je tvrtka »Walcker« obnovila 1987. godine. One su najveće i najznačajnije orgulje u ovom dijelu Europe, izgrađene 1852. - 1855. Godine 1913. su proširene i elektrificirane, 1939. ponovno proširene.

Kod restauracije 1987. zamijenjene su Kegelladen iz 1939. godine, a u zračnicama je dobivena jedinstvenost. Orgulje su dobile novi sviraonik s novim kombinacijama.

Posebna vrijednost je zvuk iz starih orgulja (iz 1852.), temeljna baza, lijepe flaute i Streicher.

»Obnovljene orgulje zagrebačke katedrale treba vrednovati kao najveće dostignuće orguljskog zvuka koje je postignuto do danas. One će ostati remek-djelo zvuka kojim će se ponositi budući naraštaji.«

Obnovljene orgulje blagoslovio je kardinal Franjo Kuharić, 5. srpnja 1987.

Već od 3. srpnja katedralni orguljaši Hvalimira Bledšnajder i Ivica Matarić izvodili su na orguljama koncert djelima F. Fugana, J. S. Baca, C. Francka i J. Alaina, F. Liszta, A. Ridouta i H. Muleta, a Andelko Klobočar je 4. srpnja osim spomenutih skladatelja praizveo i svoju skladbu: *Jubilatio*.

Zagrebačka katedrala bila je tada u obnovljenom sjaju čiju je obnovu vodio kanonik kustos Antun Ivandić. Posebno je svečano djelovala s izložbenim vitrinama u kojoj su bile izložene dragocjenosti *Riznice zagrebačke katedrale* u svom autohtonom prostoru čemu se tada divila svjetska mladost okupljena na manifestacijama Univerzijade u Zagrebu.

Koncelebrirana sv. misa za vrijeme koje su blagoslovljene obnovljene orgulje, 5. srpnja 1987.

Kardinal Franjo Kuharić je tada naglasio. »*Orgulje su umjetničko djelo i spomenik kulture. S ovom obnovom orgulje zagrebačke katedrale, zadobile su ponovno svoju punu vrijednost i kao takve su posvećene Božjoj slavi budući da se na njima izvode velika religiozna umjetnička djela. Ovu obnovu povjerili smo tvrtki »Walcker« jer smo znali da će ovaj rad izvršiti solidno, stručno, vjerno svom ugledu i čuvenosti. Zbog toga izražavam Vama i Vašim suradnicima priznanje i zahvalnost.*

52

Kardinal Franjo Kuharić blago-slivlje obnovljene orgulje 1987.

Andđelko Klobučar za obnovljenim orguljama 1987.

Orgulje pripadaju najodličnijem sadržaju današnje civilizacije. One obogaćuju kulturu i ljudskom životu daju duhovnu komponentu. Orgulje služe glazbenom izrazu koji se na religioznom području odražava u dubini ljudske duše. Tako one oplemenjuju čovjeka koji se zatim disponira za lijepo i dobro. Graditelj orgulja ima stoga zaslugu za duhovni rast čovječanstva. Kao kraljica instrumenata, orgulje omogućuju doživjeti duboku inspiraciju velikih umjetnika. Tako orgulje povezuju Stvoritelja i slušatelja u jedinstvenom doživljaju Lijepoga i Dobroga.«

Dispozicija katedralnih orgulja 1987. godine:

I. MANUAL C-a

1. Prinzipal 16'
2. Tibia 16'
3. Diapason 8'
4. Gemshorn 8'
5. Copula 8'
6. Gamba 8'

II. MANUAL C-alli.

20. Bourdon 16'
21. Prinzipal 8'
22. Copula 8'
23. Viola d'amour 8'
24. Flauto 8'
25. Salicional 8'

MANUAL C-a

35. Quintatön 16'
36. Geigenprinzipal 8'
37. Fugara 8'
38. Hohlflöte 8'
39. Dulciana 8'
40. Aeoline 8'

7. Dolce 8'	26. Diapason 4'	41. Voix celeste 8'
8. Flöte 8'	27. Traversflöte 4'	42. Flauto amabile 4'
9. Nasard 5 1/3'	28. Superoktav 2'	43. Viola 4'
10. Oktave 4'	29. Quinte 1 1/3'	44. Nasard 2 2/3'
11. Copula minor 4'	30. Sesquialter 2-struki	45. Flautino 2'
12. Dolce 4'	31. Cornett 5-struki 8'	46. Mixtur 4-struki 2 2/3'
13. Quinte 2 2/3'	32. Scharff 4-struki 1'	47. Physharmonica 8'
14. Superoktav 2'	33. Vox humana 8'	48. Oboe 8'
15. Blockflöte 2'	34. Schalmey 4'	49. Trompete
harmonique 8'
16. Mixtur 6-struki 2 2/3'	Tremulant	
17. Zimbel 4-struki 1 1/3'		
18. Fagott 16'		
19. Trompete 8'		

IV. MANUAL C-a'	PEDALA C-f'	SPOJEVI:
50. Hornprinzipal 8'	65. Grand Bourdon 32'	I/P, II/P, III/P, IV/P,
51. Traversflöte 8'	66. Prinzipalbass 16'	Super I/P, Super II/P,
52. Viola 8'	67. Subbass 16'	Super III/P, Super IV/P
53. Unda maris 8'	68. Violonbass 16'	II/I, III/I, IV/I,
54. Tal. Principal 4'	69. Oktavbass 8'	Sub I, Sub II/I
55. Blockflöte 4'	70. Hohlflötenbass 8'	Sub III/I, Sub IV/I
56. Nasard 2 2/3'	71. Violoncello 8'	Super I, Super II/I
57. Schwiegel 2'	72. Flöte 4'	Super III/I, Super IV/I,
58. Sifflöte 1'	73. Cornett 4-struki 5 1/3'	III/II, IV/II,
59. Terzian 1 3/5; 1 1/3'	74. Bombardon 32' Sub	III/II, Sub IV/II
60. Gro3mixtur 6-struki	75. Tuba 16'	Super IV/II,
61. Tuba magna 16'	76. Poseune 8'	IV/I, IV/III,
62. Tuba mirabilis 8'	77. Clarine 4'	Sub IV/III
63. Vox humana 8'	78. Singend Kornett 2'	Super IV/III
64. Clairon 4' Tremulant		

Sveukupno: 6.068 svirala

12 - struki generalsetzer
 4-struko podijeljeno, autom. pedala
 (3-struko za II., III., IV. manual)
 Crescendo
 Generalzungen ab
 Handregister ab
 Tutti, Pleno
 Schweller III, Schweller IV

POMOĆNE KATEDRALNE ORGULJE U SVETIŠTU IZ 1985. GODINE

Za vrijeme obnavljanja katedralnih orgulja, kanonik kustos katedrale nabavio je u suradnji s restauratorima nove električne dvomanualne orgulje, marke SONATA, s 37 registara i punim opsegom pedala. Drveni okvir: visine 110 i širine 140 cm ugrađen je u kanoničku klupu u svetištu. Za njih je trebalo pripremiti smještaj u samoj unutrašnjosti katedrale i s obzirom na zaštitu kao i s obzirom na akustiku.

Smještene su u svetištu katedrale i ugrađene u kanoničku klupu tako da dio klupe služi za orguljsko pročelje, a okolni prostor je praktičan za zbor i dirigenta.

Dispozicije novih, pomoćnih orgulja u svetištu katedrale:

MANUAL I:

Bordun 16'
Principal 8'
Gedactflöte 8'
Oktave 4'
Rohrflöte 4'
Quinte 2 2/3'
Superoktav 2'
Waldflöte 2'
Mixtur 4 f.
Trompetenregal 8'
II/I
Tremulant

PEDALA:

Principal Bas 16'
Subbass 16'
Oktavbass 8'
Bassflöte 8'
Nachthorn 4'
Flöte 2'
Bombarde 16'
Trompete 8'
Schalmei 4'
I / P
II / P
Tremulant

MANUAL II:

Rohrgedackt 8'
Gamba 8'
Prästant 4'
Blockflöte 4'
Nasat 2 2/3'
Oktave 2'
Terz 1 3/5'
Superquinte 1 1/3'
Sifflöte 1'
Scharf 3f.
Kornett 5f.
Oboe 8'
Tremulant

OBNOVA KATEDRALNIH ORGULJA 2005. GODINE

Radnim ugovorom, sklopljenim 11. ožujka 2005. godine između Zagrebačke nadbiskupije i Michaela Walckera Mayera, voditelja radionice u Guntramsdorfu kod Beča i Helmuta Walckera Mayera iz Basela, započela je priprema za obnova orgulja zagrebačke katedrale. Radovi su započeli 11. travnja 2005. godine u suradnji s tvrtkom »Harmonija-M«, vlasnika Velimira Kostrevca iz Ivanića.

Održavanje orgulja sastoji se u čišćenju svakih 15 -20 godina, posebice u mjestima s velikim prometom i drugih izvora onečišćenja koje dovodi do promjene kvalitete zvuka. Kompletno je očišćen prospekt pročelja i dijelovi mehanizma orgulja u suradnji s tvrtkom Harmonija-M, te Odbora za obnovu katedralnih orgulja s predsjednikom mons. Josipom Mrzljakom, prebendarom Mijom Gabrićem i ravnateljem kora mo. Miroslavom Martinjakom.

Tako je u I. manualu očišćena oktava 4' te ponovno ugrađena i intonirana.

U III. manualu očišćeni su i ponovno ugrađeni registri sve do physharmonike. Jezičnjaci su detaljno očišćeni i ugođeni tako da im je djelomično povišena intonacija. Jezičnjaci su izbrušeni i 2 - 3 oktave obložene kožom.

Također su i neki žljebovi obloženi jelenskom kožom, a osi čvorova u drvu obloženi su suknom i žaluzije filcom.

U IV. manualu su prije ugrađivanja svirala kompletno izmijenjeni mješići na šamadi, koji su oštećeni do 40%. Kod nekih drvenih svirala vijci su postali nepokretni. U tu svrhu trebalo je skinuti i ponovno montirati 6028 svirala, od kojih je najviša dugačka više od 6 m, a najmanja 15 mm.

Provedena je kontrola zračnica demontiranjem letvi. Membrane nisu bile pravilno lijepljene. Prekontrolirani su svi registri i ponovno ugrađeni.

Prije 18 godina Michaelov otac Werner Walcker-Mayer kupio je u Engleskoj programator registara koji nikada nije do kraja funkcijonirao. Neki tonovi jako dobro zvuče, a neki odzvanjaju te su ispitani uzroci i otklonjeni nedostatci.

Izvršena je i učvršćena kompletna naprava zračnica tako da su jedva zamjetljivi zračni šumovi. Kanali mjehova prigodom prijašnjih oblaganja bili su krivo montirani i stezali nutarnji mijeh, zbog čega se mijeh nije mogao potpuno kontrolirati. Jedan mijeh u I. manualu je obnovljen, jer je bio poderan.

Ispitan je cresondo valjak koji je pištao, a svi 16-stopni registri nisu bili integrirani.

Ugrađen je novi displej za novi setzer i zbog toga se morao montirati novi rolni poklopac na sviraoniku.

Usprkos svim dosadašnjim obnovama, oštećenjima nastalima u vrijeme potresa 1880. godine, posljedicama I. i II. svjetskog rata, srpske agresije na Hrvatsku 1991-1995. godine, gustoćom prometa oko katedrale, orgulje zagrebačke katedrale sačuvale su svoju izvornost. Na njima se mogu svirati najzahtjevnija djela što su dokazali već svjetski poznati umjetnici i skladatelji.

Na orguljama zagrebačke katedrale svirat će umjetnici i 2007. godine za vrijeme svečanoga koncerta prigodom 50. obljetnice djelovanja tvrtke »Walcker« u Austriji u Guntramsdorfu.

Nakon svršene obnove, kardinal Josip Bozanić blagoslovio je obnovljene orgulje u subotu, 26. studenoga 2005. godine. Tom prigodom održana je služba Božje Riječi i koncert kojim je ujedno obilježena i 150. obljetnica izgradnje orgulja zagrebačke katedrale.

Na početku slavlja sve nazočne pozdravio je predsjednik Odbora za obnovu orgulja, veliki prepošt Prvostolnoga kaptola, pomoćni zagrebački biskup mons. Josip Mrzljak. S povijesnim prikazom orgulja zagrebačke katedrale nazočne je upoznao kanonik kantor, dr. Stjepan Kožul. O zanimljivostima i tehničkim podacima orgulja govorio je prebendar Mijo Gabrić.

Kardinal Josip Bozanić govorio je o značenju glazbe u liturgiji koja se slavi u životu svakog čovjeka. Ljudski život ne može se živjeti bez smisla za ljepotu i bez divljenja koje ona pobuđuje jer se čovjek izriče i glazbom koja je bogatstvo bez kojega bi se osjećala praznina. Bog po glazbi daruje ljepotu i snagu svoje bližine. Kardinal je zahvalio graditeljima orgulja i njihovim obnoviteljima, posebice voditelju Michaelu Walckeru Mayeru, orguljašima, skladateljima i pjevačima.

Na prigodnom koncertu nastupili su katedralni zborovi: Muški katedralni zbor -Koralisti, pod ravnanjem mo. M. Martinjaka, Mješoviti katedralni zbor i Collegium pro musica sacra. Za orguljama su svirali katedralni orguljaši: mo. Andelko Klobučar, prof. Hvalimira Bledsnajder, dr. Domagoj Jugović i prof. Mario Penzar s djelima A. Klobučara, J. S. Bacha, Ch. Tournemirea, K. Odaka i M. Grđena.

GRADITELJSKA RADIONICA ORGULJA »WALCKER«

Eberhard Friedrich Walcker, graditelj orgulja sin je graditelja orgulja i utemeljitelja tvrtke »Walcker«, Johanna Eberharda Walckera (1756. - 1843). Rodio se 3. srpnja 1794. godine u Bad Cannstadt u gdje je pohađao Latinsku školu do 1811. godine i još kao učenik radio u očevoj radionici, utemeljenoj 1780. godine, gdje je i svršio Graditeljsku školu.

Odlučujući utjecaj izvršio je na njega teoretičar i virtuoz na orguljama Abbé Georg Joseph Vogler (1749. -1814.) čije je ideje realizirao poznati francuski graditelj Aristid Cavaillé-Coll. On je sa-gledao tadašnje okolnosti i radio na izgradnji simfonijskih i ek-spresivnih orgulja na čvrstom tlu znanstvenih spoznaja.

U to vrijeme njemački graditelji orgulja bili su pod velikim utjecajem francuskih majstora. Njemački majstori su se postepeno osamostaljivali i izgradili vlastiti stil.

Nakon desetogodišnjeg rada u očevoj radionici, E. F. Walcker odlazi u Ludwigsburg, gdje je 8. siječnja 1812. godine otvorio vlastitu radionicu za izgradnju novih instrumenata, dok mu se otac ograničio na obnovu i održavanje postojećih. Novosagrađene orgulje u crkvi Sv. Pavla u Frankfurtu/ M pribavile su mu svjetski, umjetnički i poslovni uspjeh. Godine 1836. stigla je i prva inozemna narudžba, iz Rusije, za kojom su dolazile i druge. Više crkava u jugozapadnoj Njemačkoj nabavilo je reprezentativne orgulje iz njegove radionice. U njoj je bilo zaposleno do 35 radnika. Izgradnja velikih i teških dijelova zahtijevala je brzljivo planiranje, organizaciju i specijalizaciju tako da su se usvajale i nove tehničke metode. Samo su se tako mogla ostvariti velika djela za Petersburg, Reval, Helsingfors, Heilbronn, Zagreb, Ulm i Boston.

Tvrtka »Walcker« je sa svojim 80. godišnjim iskustvom bila poznata u svijetu i njezine orgulje su se već nalazile u crkvama u Hamburgu, Ulmu, Bostonu, Rigi i drugdje.

Uz to je radionicu postepeno usavršavao i opskrbio je dvoranom za montažu.

Godine 1842. postao je dioničar radionice Heinrich Spaich (1810. - 1910).

Od 1854. godine u njegovoj su radionici radili njegovi sinovi Heinrich (1828. - 1903.) i Friedrich (1829. - 1895.), te zatim mlađi sinovi Karlo (1845. -1908.), Paul (1846. - 1928.) i Eberhard (1859. - 1926.). Godine 1871. iz zdravstvenih razloga povukao se iz tvrtke, a preminuo je 2. listopada 1872. godine.

E. F. Walcker slovio je kao najčuveniji graditelj orgulja južne Njemačke polovinom 19. stoljeća. Sretno je spojio ručnu izradu

s novim tehničkim pronalascima i naprednim organizacijskim mogućnostima.

Orguljsko zvanje gledao je kao Božji poziv kojega je svojim snagama želio vršiti. Njegova stručnost i ljudskost ižarivala je osobitu privlačnost te su u njegovoј radionici strukovne vještine izučili mnogi majstori koji su zatim otvarali svoje vlastite radionice, a time i njegovali njegov stil: Hass u Luzernu, Kuhn u Mannendorfu, Laukhuff u Weikersheimu, Link u Giengenu, Marcussen u Apenradu, Lütkemiiller u Wittstocku, Sauer u Frankfurtu /O, Steinmyer u Oetingenu, Streb u Niirnbergu, Weigle u Stuttgartu i drugi. Danas su orguljske radionice rasprostranjene u 70 različitih mjeseta širom Njemačke.

Najznačajnija Walckerova djela su: Opus 1 u Kochersteinfeldu, jedan manual i 9 registara (I/9), 1821. godine; U crkvi sv. Pavla u Frankfurtu/ M, opus 33, III/74; 1837; U crkvi St. Georga u Tiibingenu III/37, 1835; U Schwäb. Hallu, St. Michael, III/38, 1839; U Stuttgartu u Stiftskirche IV/74, 1839; U Petersburgu, III/63, 1839; U Revalu III/38, 1842; U Schrambergu, III/35, 1843; U Helsingforsu, III/54, 1847; U Heillbronnu, III/50; U Reutlingenu III/37, 1851;

U Zagrebu, III/52, 1855 - IV/78, 1987; U Ulmu, IV/100, 1857; U katedrali u Frankfurtu /M, III/51; U Wiesbadenu, III/53, 1862.; U Bostonu, glazbena dvorana, IV/89, 1863; U Mühlhausenu/E, III/62, 1865; U Hagenau, III/40, 1867.;

U Oppenheimu, II/32, 1871. i drugdje.

Od 1885. godine voditelj tvrtke »Walcker« bio je Osckar Walcker (1869. -1948.) sin Johanna Friedricha, a unuk E. F. Walckera. S njim se temeljito izmijenila filozofija poslovanja, mehanizacija i racionalizacija radnih metoda.

Uvođenjem električnih traktura povećala se potražnja orgulja izvan sakralnog prostora. Od 1912 - 1913., O. Walcker obnavljao je također orgulje zagrebačke katedrale. U tom razdoblju kontaktirao je s Emillom Ruppom i Albertom Schweitzerom te se radilo na zbližavanju njemačkih s francuskim radionicama.

To je prekinuo I. svjetski rat čije su se posljedice odrazile i na smanjenu proizvodnju orgulja.

Ponovni zamah javlja se svršetkom rata i 1920. godine O. Walcker gradi Pretorijske orgulje za Freiburg kojim je započeo novi pokret koji je obilježio 20. stoljeće. Od godine 1924. tvrtka »Walcker« gradi velike orgulje poput onih u Barceloni s pet manuala i 154 registra, zatim dvoranske orgulje u Wroclavu (Breslau) 1930. s pet manuala i 216 registara. Svjetska gospodarska kriza 1929. godine odrazila se i u izgradnji orgulja, ali je tvrtka surađivala s tvrtkom Wilhelm Saur (Frankfurt/O), i 1936. godine izgradila orgulje u Nürnbergu s pet manuala i 220 registara.

Godine 1945. preuzeo je tvrtku Werner Walcker-Mayer, rođ. 1923. u Ludwigsburgu, unuk Oscarra Walckera. Pod njegovim vodstvom radila je i Orguljska škola pod nazivom »Oscar Walcker Schule« u Ludwigsburgu. Sagradili su preko 3000 orgulja, osim ostalih i za budistički hram u Tokiju.

Godine 1957. otvorio je radionicu u Guntramsdorfu kod Beča koja i danas djeluje i koju vodi Michael Walcker-Mayer, odakle je vodio obnovu orgulja zagrebačke katedrale 1985. - 1987. i 2005. godine.

Godine 1965. godine otvorili su radionicu u Kleinblitterdorfu u Saarlandu, u blizini francuske granice. Tu su osim radionica za izgradnju novih orgulja, na površini od 3000 m², s modernom tehnikom koja je omogućavala brzu i kvalitetnu izradu orgulja, otvoreni i odjeli obrade drva za izradu kućišta i nutarnju opremu.

Uz dovoljno radne snage, od 70 radnika, od kojih su neki radili samo sezonski, radili su i na obnovi i održavanju postojećih orgulja. Tu je bilo preseljeno sjedište tvrtke do 1974. godine, kad je radionica u Ludwigsburgu konačno prestala s radom.

Godine 1967. godine osnovan je Institut za znanstveno istraživanje orguljskih znanosti zajedno s glazbenim institutima i crkvenim glazbenim institucijama.

Od najznačajnijih aktivnosti spominjemo rad na rekonstrukciji rimskih orgulja iz 3. stoljeća. Za njihove tehničke i povijesne rezultate dodijelilo je Sveučilište u Freiburgu 1980. godine W. Walckeru Mayeru titulu počasnog doktora. Institut je razvio i široku izdavačku djelatnost.

Stručnjaci tvrtke »Walcker« obnavljali su raznovrsne orgulje i među najznačajnije su ubrojili koncertne orgulje tvrtke Wurlitzer u Berlinu, orgulje u crkvi sv. Pavla u Strasbourg, **orgulje zagrebačke katedrale** i orgulje Guadalupskog samostana u Španjolskoj.

Opis obnove orgulja zagrebačke katedrale publicirao je Werner Walcker-Mayer u časopisu ***Orgelforum*** 1987./1.

Tvrtka »Walcker« izgradila je 1974. godine orgulje za koncertnu dvoranu »Vatroslav Lisinski«, s 64 regista, četiri manuala i pedalom, bez okvira, sa slobodnostojećim sviralama, njih 5000, grupiranih u funkcionalnu cjelinu, a ormar je prilagođen modernome prostoru dvorane. Pogodne su za izvođenje svih glazbenih stilova.

Dispoziciju za orgulje izradili su 1962. godine Albe Vidaković i Andelko Klobučar.

U predvečerje Cvjetnice 1981. godine, papa Ivan Pavao II. blagoslovio je orgulje u kapeli Presvetog Oltarskog Sakramenta u crkvi sv. Petra u Rimu, koje je izradila i darovala tvrka »Walcker«. Taj dar obećao je Svetom Ocu prigodom prvog posjeta 9. srpnja 1979. godine, njemački kancelar Helmut Schmidt.

Orgulje su zajednički rad Werner Walckera Mayera i Con-sociatio Internationalis Musicae Sacrae, stručne organizacije za crkvenu glazbu, koju je osnovao papa Pavao VI, sa svrhom da slave Boga i naviještaju mir. Njezin prvi predsjednik je prelat prof. dr. Johann Overath.

U duhu II. vatikanskog koncila, upravo su graditelji orgulja zagrebačke katedrale darovali kraljicu instrumenata za svečana bogoslužja na Trgu sv. Petra u Rimu, smještene u kapeli Presvetog Sakramenta.

Glazba s orgulja postala je porukom i glasnicom ljubavi i mira kako je prigodom blagoslova naglasio papa Ivan Pavao II.

ZAKLJUČAK

Bogatstvo najranijih zapisanih glazbenih oblika muziciranja u zagrebačkoj katedrali sačuvano u neumatskim rukopisima od 11. stoljeća dokaz je da je Hrvatska bila dio tadašnje europske glazbene i kulturne prakse i kao takva je bila uklopljena u kontekst općih kulturnih i glazbenih prilika djelujući umjetnički vrlo značajno.

Iako je Hrvatska bila geografski podijeljena na južni i sjeverni dio čemu su se tijekom vremena pridružile i druge nepoželjne podjele, njezini su duhovni voditelji tim više se čvršće vezali za prave kršćanske i duhovne vrednote. Te vrednote htjela je izraziti najljepšim umjetničkim djelima pa je tako tragala za najsavršenijim glazbenim instrumentom. U takvom traganju, poznavajući sva kulturna i duhovna gibanja svoga vremena, iako je prepoznala graditelja glazbenog instrumenta, orgulja, koje su bogoslužju u zagrebačkoj katedrali davale posebno svečan ton.

Puninom orguljskog zvuka (organo pleno), orgulje doprinose svečanosti liturgijskog slavlja i jednodušnom sudjelovanju zajednice u svečanim trenucima. Voditelji bogoslužja usavršavali su i glazbeni repertoar kao i same orgulje, a opet su sačuvali izvornost prvotne radosti muziciranja kao i samog instrumenta. Zato se ponovo obnovljenim orguljama raduju i sami graditelji i obnovitelji, umjetnici skladatelji, ravnatelji zborova, organisti, pjevači i sva okupljena zajednica vjernika sa svojim zagrebačkim nadbiskupima metropolitima i kardinalima.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ORGEL DER ZAGREBER KATHEDRALE

In den Inventarbüchern als auch in vielen liturgischen Büchern vom 11. Jahrhundert gibt es viele Beweise daß der Gottesdienst in der Zagreber Kathedrale sehr dynamisch und musikalisch war. Das Zagreber Bistum hatte vom 14. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts eigenen Ritus. Er war sehr feierlich, es wurde sehr viel gesungen und so entstand auch der Begriff »die heilige Messe singen« anstatt Eucharistie feiern.

In solchen liturgischen Büchern wurden auch schon am Anfang des 11. Jhs die Orgeln erwähnt. Als Instrument in der Zagreber Kathedrale wurde die Orgel im 15. Jahrhundert gebraucht. Das Musikchor befand sich zuerst in der alten Kathedrale vor dem Hauptaltar im Mittelschiff und später im linken, nördlichen Nebenschiff.

Im Jahr 1830 ließ der Zagreber Bischof Aleksandar Alagović das neue Chor zwischen zwei Thürmen erbauen. Der Meister Franz Focht hat im Jahr 1834 die neue Orgel gebaut. Sie war die größte Orgel in Kroatien. Schon im Jahr 1854 wurde sie in die Pfarrkirche in Pregrada versetzt.

Die neue Domorgel wurde 1855 von Eberhard Friedrich Walcker aus Ludwigsburg zur Zeit des ersten Zagreber Kardinals Juraj Haulik erbaut. Die Orgel brachte der Firma »Walcker Weltruhm«. Das Instrument war eine mechanische Orgel mit Kegelwindladen, wie sie allgemein zu jener Zeit gebaut wurden. Sie hatte drei Manuale, Pedal und 52 Register. Sie wurde schon im Jahr 1880. im Erdbeben beschädigt und wieder erneuert. In den Jahren 1912 - 1913 wurde die Orgel elektrisch umgebaut und um mehrere Register erweitert. Im Jahr 1940 wurde sie mit dem vierten Manual und mehreren Registern erweitert.

Die dritte Rekonstruktion der Orgel, 1985 - 1987, wurde wieder von der Firma »Walcker« unter der Aufsicht des Kroatischen Landesamtes für Denkmalschutz durchgeführt. Das war die gründlichste Restaurierung der gesamten Orgel und sie wurde bis 78 Registern erweitert.

Die neueste Restaurierung der Orgel im Jahr 2005 verspricht für die nächsten hundert Jahre ein prachtvolles Musizieren.

Die Zagreber Domorgel ist die einzige Walckerorgel, die von den Zerstörungen des Zweiten Weltkriegs und später von serbischer Aggression auf Kroatien verschont blieb. Deshalb trägt sie den Namen und den Ruhm der Firma in ganz Europa.

Die Zagreber Domorgel ist ein Kulturdenkmal. Sie bekommt mit erwähnten Restaurierungen wieder ihren vollen Wert.

Als Instrument gehört die Orgel zum vorzüglichsten Inhalt unserer Zivilisation. Sie bereichert unsere Kultur und gibt dem menschlichen Leben den Beitrag geistiger Werte. Sie dient dem musikalischen Ausdruck, der besonders auf dem religiösem Gebiet die Tiefen der Menschenseele berührt. So veredelt sie den Menschen, daß er zum Guten disponiert ist.

Als Königin der Instrumente ermöglicht die Orgel, daß wir die Werke, die der tiefen Inspiration der großen Tonkünstler entspringen, hören können. So verbindet sie den Schöpfer und die Hörer in ein einziges Erlebnis des Schönen und des Guten.

LITERATURA I IZVORI:

- Allgemeine Zeitung, Zagreb 1851., br. 139
 Arhiv Prvostolnog kaptola (APK)
 Arhiv Riznice zagrebačke katedrale (RZK)
 Arhiv Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije
 AUGUSTIN Aurelije, Ispovijesti, Zagreb
 BARLE Janko, u: Sv. Cecilija, Zagreb 1915., br. 3
 BREKO Hana, Hungaro-Croatica, Zagreb 2004.
 BUNTAK Franjo, Povijest Zagreba, Zagreb 1996.
 DEMOVIĆ Miho, Glazbena zbirka, u: Katalog izložbe RZK, Zagreb 1987.
 DOBRONIĆ Lelja, Zagrebačka crkvena pokrajina, Zbornik radova, Zagreb 2004.
 Dokumenti II. Vat. koncila, Zagreb 1970.
 EGGBRECHT Hans Heinrich, Orgelwissenschaft und Orgelpraxis, Feestschrift zum 200 jährigen Bestehen des Hauses »Walcker«, Ludwigshafen 1980.
 GELIEAU Joseph, u: Pastoralna teologija liturgijskih slavlja, Zagreb 1973.
 Herders Neues Volkslexikon, Freiburg, Basel, Wien 1974.
 HORVAT Rudolf, Prošlost grada Zagreba, Zagreb 1992.
 HREN Dragutin, Inventar Zagrebačke Prvostolne crkve (rukopis), Zagreb 1950. Hrvatski biografski leksikon, 1- 6, Zagreb 1983. - 2005.
 IVANČAN Ljudevit, Inventar Metropolitanske crkve Zagrebačke, (rukopis), Zagreb 1915.
 IVANČAN Ljudevit, Podaci o kanonicima, od 1193. - 1924.
 (rukopis), Zagreb 1912. - 1924.
 IVANDIJA Antun, Riznica zagrebačke katedrale, Dokumenti i nacrti, (strojopis), Zagreb 1989.
 IVANDIJA Antun, Riznica zagrebačke katedrale, Liturgijske knjige i muzikali, (strojopis), Zagreb 1989.

Inventar zagrebačke katedrale, sastavljen po kanoniku kustosu Blažu, Zagreb 1394.

Katolički list, Zagreb 1850. - 1944.

KOIJANIĆ Juraj, Zagrebačka katedrala, (strojopis) Zagreb (1944).

KUKULJEVIĆ Sackcinski Ivan, Prvostolna crkva zagrebačka, Zagreb 1856.

KNIEWALD Dragutin, u: Katolički list 93(1942)48

Kulturno povjestni zbornik Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb 1944.

MEDER Jagoda, Orgulje u Hrvatskoj, Zagreb 1992.

Österreichisches Orgelforum, Guntramsdorf 1987./1

Rimski obrednik, Zagreb 1929.

Riznica zagrebačke katedrale, Katalog izložbe, Zagreb 1983.

ŠABAN Ladislav, u: Hrvatski biografski leksikon 1 i 3, Zagreb 1983. i 1993.

ŠAŠKO Ivan, Zagrebački pontifikal, Zagreb 2005.

ŠKREBLIN Ivan, u: Kulturno povjestni zbornik, ZN, Zagreb 1944.

ŠTEINER Marijan, u: Rad HAZU, Zagreb 1992.

TKALČIĆ Ivan Krstitelj, Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije od 13. do 16. st.

VANINO Miroslav, u: Croatia Sacra, Zagreb 1901.

VIDAKOVIĆ Albe, Sakramentar MR 126 Metropolitanske knjižnice,
u: Rad JAZU, Zagreb 1952.

VRHOVAC Maksimilijan, Vizitacija i Inventari katedrale godine 1792. Strojopisni prijepis u RZK, D 7, Zagreb 1983.

WALCKER-MAYER Orgelbau, Guntramsdorf 1987.

Obnovljene orgulje blagoslovio je kardinal Josip Bozanić 26. studenoga 2005.

Aktualna tema

S. Lina Slavica Plukavec

RAZORENI I TEŠKO OŠTEĆENI CRKVENI OBJEKTI ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE U SRPSKOJ AGRESIJI NA HRVATSKU 1991.-1995.

Donosimo prikaz porušenih i teško oštećenih crkvenih objekata Zagrebačke nadbiskupije u srpskoj agresiji na Hrvatsku. O njima su izvješćivali sami župnici s tamošnjih župa, a njihova izvješća je tadašnji tajnik Zagrebačke nadbiskupije, *dr. Stjepan Kožul*, objelodano u knjizi *Terra Combusta* (1994). U prikupljanju podataka sudjelovala je i s. *Lina Plukavec*, rizničarka Riznice Zagrebačke katedrale, a sažeti popis razorenih i oštećenih objekata ustupljen je za monografiju **RANJENA CRKVA U HRVATSKOJ** u izdanju Hrvatske biskupske konferencije (1996).

Popis porušenih crkvenih objekata donosimo abecednim popisom župa s arhiđakonskom i dekanatskom pripadnosti. Unutar pojedine župe navedene su i porušene područne crkvice ili kapele. Osim što se u njima vrši povremeno bogoslužje, područne crkvice i kapele imaju svoju historijsku i spomeničku vrijednost i značenje.

POPIS PORUŠENIH CRKVI I FILIJALNIH KAPELA ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE 1991-1995. GODINE

1. BARILOVIĆKI CEROVAC, župna crkva PRESVETOГA TROJSTVA iz 1843. godine, **Karlovačko-gorički arhiđakonat i Dugoreško-Mrežnički dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA granatiranjem su je teško oštetili izvana i u unutrašnjosti, 8. studenoga 1991. godine.

Kapelu **SV. LUKE** u **LUČICI**, župa Barilovićki Cerovac, razorili su pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Župna crkva Presvetoga Trojstva u Barilovićkom Cerovcu iz 1843. godine, koja je teško oštećena u studenome 1991. g.

Kapelu **SV. ANE** u naselju **ŠĆULAC**, župa Barilovički Cerovac teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

2. BARILOVIČKI LESKOVAC, župa u Karlovačko-goričkom arhiđakonatu i Dugoreško-Mrežničkom dekanatu.

Kapela **SV. ANE** u **BELAJU**, župa Barilovički Leskovac. Kapelu su granatiranjem teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA tijekom studenoga 1991. godine.

3. BUČICA GORNJA, župna crkva **SV. ANTUNA PADOVANSKOGA**, iz 1836. godine, **Turopoljski arhiđakonat i Pokupsko-vukomerečki dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA granatiranjem su je teško oštetili, 26. rujna 1991. godine, a potom zapalili.

Kapelu **SV. VIDA** u **DESNI DEGOJ**, župa Bučica Gornja, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Područnu crkvu **SV. MARIJE MAGDALENE** u **TRSTENICI**, župa Bučica Gornja, potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Područnu crkvu **PRESVETOGLA TROJSTVA** u **SLATINI**, župa Bučica Gornja, teško su oštetili topničkim projektilima pobunjeni Srbi i JNA tijekom rujna i listopada 1991. godine.

Župna crkva sv. Antuna Padovanskog u Bučici Gornjoj iz 1836. godine, koja je teško oštećena, te zapaljena u rujnu 1991. g.

Župna crkva sv. Katarine, djevice i mučenice, u Divuši iz 1699. godine, potpuno je uništena miniranjem u kolovozu 1991. g.

4. ČUNTIĆ HRVATSKI, crkva **SV. ANTUNA PADOVANSKOG I FRANJEVAČKI SAMOSTAN** iz 1699. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Tijekom srpnja i kolovoza pobunjeni Srbi i JNA spalili su Franjevački samostan i razorili crkvu.

Kapela **GLAVOSIJEKA SV. IVANA KRSTITELJA** u naselju **PECKI**, iz 18. stoljeća, župa Čuntić. Teško su je oštetili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od kolovoza do prosinca 1991. godine.

5. DIVUŠA, župna crkva **SV. KATARINE DJEVICE I MUČENICE**, sagrađena 1699. i produžena 1719. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Dubičko-kostajnički dekanat**. Crkvu su granatiranjem uništili pobunjeni Srbi i JNA, 3. kolovoza 1991. godine, a nakon okupacije mjesta uništili je potpuno miniranjem.

BAĆIN, kapela **SVIH SVETIH**, spomenik kulture, župa Divuša. Granatiranjem su crkvicu teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA, 30. kolovoza i 13. rujna 1991. godine.

U **DVORU**, kapelu **SV. PETRA I PAVLA**, sagrađenu u 19. stoljeću, župa Divuša, potpuno su uništili i opustošili njenu unutrašnjost pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od srpnja do prosinca 1991. godine.

Kapela **SV. IVANA** u **STRUGI BANSKOJ**, župa Divuša, iz 1719. godine spaljena je od pobunjeni Srba i JNA krajem 1991. godine.

Kapela Svih Svetih u Baćinu, spomenik kulture, teško oštećen u kolovozu i rujnu 1991. g.

Mjesto na kojemu je nekada bila kapela Blažene Djevice Marije u Hrvatskoj Dubici iz 1804. godine, koja je razorena i opustošena, a okolno mjesno groblje oskvrnuto u rujnu 1991. g.

6. HRVATSKA DUBICA, župna crkva **PRESVETOG TROJSTVA** iz 1771. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Dubičko-kostajnički dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA potpuno su je uništili tijekom rujna 1991. godine.

Kapela **BLAŽENE DJEVICE MARIJE** u **HRVATKOJ DUBICI**, iz 1804. godine. Pobunjeni Srbi i JNA kapelu su tijekom rujna 1991. godine razorili te opustošili i oskvrnuli okolno mjesno groblje.

Kapelu **SV. PETRA I PAVLA** u **CEROVLJANIMA**, župa Hrvatska Dubica, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem rujna 1991. godine.

Kapelu **PRESVETOG SRCA ISUSOVA** u **DONJANIMA**, župa Hrvatska Dubica, uništili su potpuno pobunjeni Srbi i JNA krajem rujna 1991. godine.

7. HRVATSKA KOSTAJNICA, župna crkva **SV. NIKOLE** iz 1706. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Dubičko-kostajnički dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA potpuno su je razorili u rujnu 1991. godine.

HRVATSKA KOSTAJNICA, franjevačka crkva **SV. ANTUNA PADOVANSKOG** i **FRANJEVAČKI SAMOSTAN** iz 1729. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Dubičko-kostajnički dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA minirali su samostan i crkvu u vremenu od rujna do listopada 1991. godine.

Župna crkva sv. Nikole u Hrvatskoj Kostajnici iz 1706. godine, koja je potpuno razorena u rujnu 1991. g.

Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog i Franjevački samostan u Hrvatskoj Kostajnici iz 1729. godine, koji su u vremenu od rujna do listopada 1991. g. minirani

Kapelu **SV. ANE** u **HRVATSKOJ KOSTAJNICI**, iz 1720. godine, pobunjeni Srbi i JNA potpuno su razorili miniranjem, a okolno groblje oskvrnuli, u noći između 31. listopada i 1. studenoga 1991. godine.

Kapelu **SV. ROKA** u **HRVATSKOJ KOSTAJNICI**, iz 1779. godine, Potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA u rujnu 1991. godine zajedno s grobljem što su ga prije obeščastili.

Kapela **SV. MIHOVILA** u **KOSTAJNIČKOM MAJURU**, župa Hrvatska Kostajnica. Pobunjeni Srbi i JNA spalili su je krajem 1991. godine.

Kapelu **GLAVOSIJEKA SV. IVANA KRSTITELJA**, u **MRAČAJU**, župa Hrvatska Kostajnica, spalili su pobunjeni Srbi i JNA, 29. kolovoza 1991. godine.

Kapelu **UZAŠAŠĆA GOSPODINOVA** u **TIMARCIMA**, župa Hrvatska Kostajnica, potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Kapelu **SV. ILIJE** u **UTOLICI**, župa Hrvatska Kostajnica, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

8. GLINA, župna crkva **SV. IVANA NEPOMUKA** iz 1830. godine, **Sišačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Crkvu su razorili miniranjem pobunjeni Srbi i JNA u kolovozu 1991. godine.

Mjesto na kojemu je nekada bila crkva sv. Ivana Nepomuka

Kapela **SV. KRIŽA u JUKINCU** iz 19. stoljeća, župa Glina. Kapelu su teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA tijekom kolovoza 1991. godine.

Kapelu **MAJKE BOŽJE LURDSKE u JOŠEVICI** iz 1908. godine, župa Glina, potpuno su srušili i spalili pobunjeni Srbi i JNA, 19. prosinca 1991. godine.

Kapela **SV. BLAŽA u GLINSKOM NOVOM SELU**, župa Glina. Kapelu su kao spomenik kulture miniranjem uništili pobunjeni Srbi i JNA krajem studenoga 1991. godine i razorili okolno groblje.

Kapela **SV. NIKOLE BISKUPA u SKELI**, župa Glina, iz 18. stoljeća. Pobunjeni Srbi i JNA uništili su kapelu paljenjem i miniranjem te opustošili okolno groblje 1991. godine.

Malu kapelu u **PREKOPI**, župa Glina, teško su oštetili i uništili inventar pobunjeni Srbi i JNA tijekom u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

9. GORA, župna crkva **UZNESENJA BDM**, iz 1687. godine, na temeljima stare crkve, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Crkvu su u listopadu 1991. godine razorili miniranjem pobunjeni Srbi i JNA.

Kapela **SV. IVANA I PAVLA**, iz 1761. godine, župa GORA. Potpuno su je uništili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

Kapelu **SV. ŠIMUNA I JUDE TADEJA u STRAŠNIKU** iz 1897. godine, župa Gora, uništili su miniranjem pobunjeni Srbi i JNA u razdoblju od 4. do 6. listopada 1991. godine.

10. GRUBIŠNO POLJE, župa u **Čazmansko-moslavačkom arhiđakonatu i Garešničkom dekanatu**.

Crkva **SV. ANTUNA U VELIKOJ BARNI**, s početka 20. stoljeća. Crkvu su teško oštetili granatiranjem pobunjeni Srbi i JNA tijekom rujna 1991. godine.

Župna crkva Uznesenja BDM u Gori iz 1687. godine, koja je razorena miniranjem u listopadu 1991. g.

Župna crkva sv. Filipa i Jakova u Gvozdanskom iz 1769. godine, koja je teško oštećena u kolovozu 1991. g.

11. GVOZDANSKO, župna crkva **SV. FILIPA I JAKOVA** iz 1769. godine, Čazmansko-moslavački arhiđakonat i Dubičko-kostajnički dekanat. Crkvu su teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA, 3. kolovoza 1991. godine.

12. HRASTOVICA, župna crkva **SV. MARIJE MAGDALENE**, iz 1841., obnovljena 1991. godine, Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat. Pobunjeni Srbi i JNA potpuno su je razorili tijekom kolovoza i rujna 1991. godine i temelje sruvili sa zemljom za cestu.

Kapela **MAJKE BOŽJE ZAŠTITNICE** u **DONOJ BUDIČINI**, iz 1838. godine, župa Hrastovica. Kapelu su potpuno uništili i teško oštetili groblje pobunjeni Srbi i JNA tijekom kolovoza 1991. godine.

Kapelu **BEZGREŠNOG ZAČEĆA BDM** u **DONOJ BUDIČINI**, iz 1740. godine, župa Hrastovica, spalili su tijekom rujna 1991. godine pobunjeni Srbi i JNA.

Kapelu **SV. KRIŽA** u **KRIŽU HRASTOVAČKOM**, župa Hrastovica srušili su, 20. rujna 1991. godine, pobunjeni Srbi i JNA.

Kapela **MAJKE BOŽJE OD SEDAM ŽALOSTI** u **TABORIŠTU**, iz 1897. godine, župa Hrastovica. Pobunjeni Srbi i JNA potpuno su je spalili u vremenu od 10.-20. rujna 1991. godine.

Kapela **SV. PETRA** u **TABORIŠTU**, iz 1710. godine, župa Hrastovica. Pobunjeni Srbi i JNA uništili su je granatiranjem, a potom zapalili, 2. rujna 1991. godine.

13. KARLOVAC - DUBOVAC, župna crkva **MAJKE BOŽJE SNJEŽNE**, iz 1683. godine, Karlovačko-gorički arhiđakonat i Karlovački dekanat. Pobunjeni Srbi i JNA oštetili su crkvu granatiranjem 5. studenoga 1991. godine.

14. KARLOVAC - KAMENSKO, župna crkva **MAJKE BOŽJE SNJEŽNE** i **PAVLINSKI SAMOSTAN** iz 1404. godine. Po-

Crkva sv. Doroteje u Maloj Švarči - Logorištu iz 17. stoljeća, koja je teško oštećena u listopadu 1991. g.

bunjeni Srbi i JNA teško su ih oštetili topničkim djelovanjem u vremenu od 21. rujna do 5. listopada 1991. godine.

Crkva **SV. DOROTEJE u MALOJ ŠVARČI-LOGORIŠTU**, iz 17. stoljeća, župa Kamensko. Pobunjeni Srbi i JNA topničkim djelovanjem su crkvu teško oštetili, 6. i 7. listopada 1991. godine. Stradalo je i okolno groblje.

15. KARLOVAC, župna crkva **PRESVETOG SRCA ISUSOVIA i FRANJEVAČKI SAMOSTAN** iz 16. stoljeća. Pobunjeni Srbi i JNA granatiranjem su oštetili župnu crkvu i franjevački samostan 1991. godine.

16. KOMAREVO GORNJE, župna crkva **SV. KATARINE** iz 1846. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Sisački dekanat**. Crkvu su oštetili bombardiranjem i granatiranjem pobunjeni Srbi i JNA od 29. srpnja do 3. listopada 1991. godine.

Kapelu **SV. JURJA u LETOVANCIMA**, iz 1771. godine, župa Komarevo Gornje,

Župna crkva sv. Katarine u Komarevu Gornjem

Župna crkva sv. Marije Magdalene u Donjoj Kupčini iz 1556. godine, koja je oštećena tijekom listopada i studenoga 1991. g.

potpuno su uništili krajem srpnja 1991. godine pobunjeni Srbi i JNA.

Kapelu **SV. MARTINA** u **MAĐARIMA**, iz 19. stoljeća, župa Komarevo Gornje, potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA krajem srpnja 1991. godine.

17. KUPČINA DONJA, župna crkva **SV. MARIJE MAGDALENE** iz 1556. godine, **Turopoljski arhiđakonat i Pokupsko-vukomerečki dekanat**. Topničkim gađanjem oštetili su je pobunjeni Srbi i JNA tijekom listopada i studenog 1991. godine.

18. LADVENJAK (VELEMERIĆ), župna crkva **SV. VIDA** iz 1782. godine, **Karlovačko-gorički arhiđakonat i Dugoreškomrežnički dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA topničkim djelovanjem su je teško oštetili tijekom 1991. i 1992. godine. Topničkim gađanjem potpuno su uništili **župni dvor**, 1. siječnja 1992.

Kapela **SV. MARTINA** u **GORNJEM VELEMERIĆU-MARTINŠČAKU**, iz 1937. godine na temeljima stare, iz 1000. godine, župa Ladvenjak. Granatiranjem su je teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA tijekom rujna 1991. godine.

19. LASINJA, župna crkva **SV. ANTUNA PADOVANSKOG** iz 1833. godine, **Turopoljski arhiđakonat i Pokupsko-vukome-**

rečki dekanat. Pobunjeni Srbi i JNA teško su je oštetili granatiranjem, 7. listopada 1991. godine, a potom su je razorili i zapalili.

Župna crkva sv. Antuna Padovanskog u Lasinji

Kapelu **SV. ANE** u **CRNOJ DRAGI**, župa Lasinja, zapalili su pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Kapela **PRESVETOG SRCA ISUSOVA I MARIJINA** u **DE-SNIM ŠTEFANKIMA**, iz 1981. godine, župa Lasinja. Kapelu su zapalili pobunjeni Srbi i JNA tijekom rujna i listopada 1991. godine.

Kapelu **PRESVETOGA TROJSTVA** u **LASINJI** pobunjeni Srbi i JNA su oštetili, a inventar uništili, u vremenu od listopada do prosinca 1991. godine.

Kapelu **SV. IVANA** u **LASINJI**, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA, a inventar uništili u vremenu od listopada do prosinca 1991. godine.

Kapelu **SV. FLORIJANA** u **LASINJI**, teško su oštetili, a inventar uništili, pobunjeni Srbi i JNA od listopada do prosinca 1991. godine.

Kapelu **SV. ELIZABETE** u **LASINJI**, teško su oštetili i obeščastili okolno groblje pobunjeni Srbi i JNA, u vremenu od listopada do prosinca 1991. godine

Kapelu **POHOĐENJA BDM** u **LIJEVOM SREDIČKU**, iz 19. stoljeća, župa Lasinja. Pobunjeni Srbi i JNA oštetili su je topovskim gađanjem tijekom 1991. i 1992. godine.

Kapela Presvetoga Trojstva i kapela sv. Florijana u Lasinji

Župna crkva sv. Ilije Proroka u Maji

20. MAJA, župna crkva **SV. ILIJE PROROKA**, iz 1829. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od kolovoza do prosinca 1991. godine bombardiranjem iz zrakoplova uništili su crkvu a potom potpuno i njenu unutrašnjost.

21. MALA GORICA, župna crkva **SV. JURJA** iz 1752. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Crkvu i župni dvor teško su oštetili topovskim projektilima pobunjeni Srbi i JNA, 17. listopada 1991. godine.

Kapelu **SV. FABIJANA I SEBASTIJANA** u **VUROTU**, spomenik kulture, župa Mala Gorica, oštetili su pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Kapelu **SV. BARBARE** u **BRESTU POKUPSKOM**, iz 17. stoljeća, župa Mala Gorica, razorili su granatiranjem pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od 28. rujna do 6. listopada 1991. godine.

SAMOSTAN REDOVNICA FRANJEVKI MISIONARKI u **MALOJ GORICI**, teško su oštetili topovskim projektilima pobunjeni Srbi i JNA, od 4. do 6. listopada 1991. godine.

Župna crkva sv. Jurja u Maloj Gorici iz 1752. godine, koja je teško oštećena u listopadu 1991. g.

Župna crkva Ranjenog Isusa
u Maloj Solini

22. MALA SOLINA, župna crkva **RANJENOG ISUSA** iz 1830. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Crkvu su razorili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

Kapelu **MAJKE BOŽJE LURDSKE** u **MAĐERIMA**, župa Mala Solina, potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

23. PETRINJA, župna crkva **SV. LOVRE** iz 1780. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Crkvu su gađali topovskim projektilima, a miniranjem je potpuno uništili pobunjeni Srbi i JNA, 22. veljače 1992. godine. Župnik, Stjepan Levanić, je ranjen i izgubio je lijevo oko.

Župna crkva sv. Lovre
u Petrinji

Područna crkva sv. Katarine u Petrinji iz 19. stoljeća, koja je potpuno uništena u rujnu 1991. g.

Mjesto na kojem je nekad bila kapela Presvetoga Trojstva u Petrinji

SAMOSTAN REDOVNICA KĆERI BOŽJE LJUBAVI, spomenik kulture, razorili su u vremenu od listopada do prosinca 1991. godine pobunjeni Srbi i JNA.

Drvenu kapelu u **ČEŠKOM SELU**, župa Petrinja, spalili su pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

Kapelu **SV. JAKOVA** u **MOŠĆENICI**, iz 19. stoljeća, župa Petrinja, granatiranjem su teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA, u rujnu 1991. godine.

Područnu crkvu **SV. ILIJE**, na brdu ponad **PETRINJE**, potpuno su uništili pobunjeni Srbi tijekom ožujka 1992. godine.

Područnu crkvu **SV. KATARINE** u **PETRINJI**, iz 19. stoljeća, potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA, 21. rujna 1991. godine.

Područnu crkvu **SV. ROKA** u **PETRINJI**, iz 1696. godine, potpuno su uništili i oštetili okolno groblje pobunjeni Srbi, 19. ožujka 1992. godine.

Kapelu **SV. IVANA NEPOMUKA** u **PETRINJI**, iz 1801. godine, potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

Kapelu **PRESVETOGA TROJSTVA** u **PETRINJI**, iz 1832. godine, spalili su pobunjeni Srbi i JNA, 19. ožujka 1992. godine.

Kapelu **SV. BENEDIKTA** u **PETRINJI**, iz 1806. godine, spalili su i okolno groblje oštetili pobunjeni Srbi, 19. ožujka 1992. godine.

Kapela sv. Vida u Podgorju
Jamničkom

Župna crkva Uznesenja BDM
i sv. Ladislava u Pokupskom iz 1739.
godine, koja je teško oštećena u
studenome 1991. g.

24. PISAROVINSKA JAMNICA, župa **Turopoljskoga arhiđakonata i Pokupsko-vukomerečkog dekanata**.

Kapelu **SV. VIDA u PODGORJU JAMNIČKOM**, iz 19. stoljeća, župa P. Jamnica, oštetili su pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

25. POKUPSKO, župna crkva **UZNESENJA BDM i SV. LADISLAVA** iz 1739. godine, **Turopoljski arhiđakonat i Pokupsko-vukomerečki dekanat**. Crkvu su teško oštetili topovskim projektilima pobunjeni Srbi i JNA u studenom 1991. godine.

Kapelu **SV. JURJA u LIJEVIM ŠTEFANKIMA**, iz 1667. godine, župa Lasinja, oštetili su krajem 1991. godine pobunjeni Srbi i JNA.

26. REČICA, župna crkva **SV. IVANA KRSTITELJA**, iz 1782., temeljito obnovljena 1987. godine, **Karlovačko-gorički arhiđakonat i Karlovački dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA granatiranjem su oštetili župnu crkvu u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

Kapelu **SV. JOSIPA u REČICI** potpuno su uništili pobunjeni Srbi i JNA u studenome 1991. godine.

Kapela **SV. NIKOLE u REČICI DONJOJ**. Potpuno su je uništili pobunjeni Srbi i JNA u studenome 1991. godine.

Župna crkva Uzvišenja sv. Križa
u Sisku

27. SISAK, župna crkva **UZVIŠENJA SV. KRIŽA**, iz 1765. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Sisački dekanat**. Crkvu su oštetili topovskim projektilima pobunjeni Srbi i JNA, 30. listopada i 5. studenoga 1991. godine.

28. SKAKAVAC, župna crkva **SV. ROKA**, iz 1862. godine, **Karlovačko-gorički arhiđakonat i Dugoreško-mrežnički dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA crkvu su zajedno sa župnim dvorom granatama zapalili tijekom ožujka i travnja 1992. godine.

Kapela poklonac **SV. NIKOLE** u **SKAKAVCU**, spomenik kulture, teško su oštetili ratnim djelovanjem krajem 1991. godine pobunjeni Srbi i JNA.

Drvenu kapelu **SV. PETRA** u **BANSKOM KOVAČEVCU**, spomenik kulture, župa Skakavac, pobunjeni Srbi i JNA zapalili su i potpuno uništili u vremenu od rujna do listopada 1991. godine.

Župna crkva sv. Roka u Skakavcu iz 1862. godine, koja je zajedno sa župnim dvorom zapaljena tijekom ožujka i travnja 1992. g.

Župna crkva Pohođenja BDM
u Starom Farkašiću

29. STARI FARKAŠIĆ, župna crkva **POHOĐENJA BDM**, iz 1844. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Sisački dekanat**. Crkvu su oštetili granatiranjem tijekom listopada 1991. godine pobunjeni Srbi i JNA.

Drvenu kapelu **SV. MARTINA** u **STAROM BRODU**, iz 1736. godine, župa Stari Farkašić, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA, 7. listopada 1991. godine.

30. SUNJA, župna crkva **SV. MARIJE MAGDALENE**, iz 1748. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Dubičko-kostajnički dekanat**, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA tijekom 1991. i 1992. godine.

Kapelu **SV. MARTINA** u **STAZI**, iz 1873. godine, župa Sunja, opljačkali su, zapalili i minirali pobunjeni Srbi i JNA, 26. kolovoza 1991. godine.

GROBLJANSKU KAPELU u **SUNJI** teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

Župna crkva sv. Marije Magdalene u Sunji iz 1748. godine, koja je teško oštećena tijekom 1991. i 1992. g.

Župna crkva sv. Marte u Šišincu

31. ŠIŠINEC, župna crkva **SV. MARTE**, iz 1771. godine, **Turopoljski arhiđakonat i Pokupsko-vukomerečki dekanat**. Crkvu su oštetili bombardiranjem i granatiranjem pobunjeni Srbi i JNA 5. listopada 1991. godine.

Kapelu **SV. ANTUNA** u **GRAČANICI**, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. godine.

Kapela **SV. KATARINE** u **SLANI**, iz 19. stoljeća, župa Šišinec. Kapelu su teško oštetili granatiranjem od 3. do 10. listopada 1991. godine. Okolno groblje su obeščastili koristeći ga za borbeno uporište.

32. ŠIŠLJAVIĆ, župna crkva **SV. JOSIPA**, iz 1893. godine, **Turopoljski arhiđakonat i Pokupsko-vukomerečki dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA oštetili su crkvu zajedno s inventarom, 5. listopada 1991. godine.

Kapela **SV. DUHA** u **BLATNICI POKUPSKOJ**, sagrađena u početku 20. stoljeća, župa Šišlјavić. Kapelu su teško oštetili pobunjeni Srbi i JNA u vremenu od listopada do prosinca 1991. godine.

Župna crkva Pohođenja BDM
u Topuskom

33. TOPUSKO, župna crkva **POHOĐENJA BDM**, sagrađena na temeljima crkve iz 13. stoljeća 1829. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Pobunjeni Srbi i JNA miniranjem su je uništili, 14. rujna 1991. godine.

Kapelu **BEZGREŠNOG ZAČEĆA BDM** u **VELIKOJ VRA-NOVINI**, župa Topusko, pobunjeni Srbi i JNA uništili su miniranjem, a potom je zapalili u vremenu od rujna do prosinca 1991. godine.

34. VIDUŠEVAC GORNJI, župna crkva **SV. FRANJE KSA-VERSKOG**, iz 1827. godine, **Sisačko-gorski arhiđakonat i Glinsko-petrinjski dekanat**. Crkvu i župni dvor teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem rujna 1991. godine.

Kapelu **SV. ANTUNA PADOVANSKOG** u **DVORIŠTU** iz 1743. godine, župa Viduševac, oštetili su granatiranjem, a okolno groblje opustošili pobunjeni Srbi i JNA tijekom rujna 1991. godine.

Kapela **SRCA ISUSOVA** u **DONJEM VIDUŠEVCU**, župa Viduševac. Kapelu koja je spomenik kulture teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA tijekom rujna do prosinca 1991. godine.

Župna crkva sv. Franje Ksaverskog
u Viduševcu Gornjem iz 1827.
godine, koja je teško oštećena
krajem rujna 1991. g.

Župna crkva sv. Antuna Padovanskog u Vukmaniću

35. VUKMANIĆ, župna crkva **SV. ANTUNA PADOVANSKOGA** iz 1789. godine, Karlovačko-gorički arhiđakonat i Du-goreško-mrežnički dekanat. Pobunjeni Srbi i JNA crkvu su oštetili ratnim djelovanjem tijekom listopada 1991. godine, a potom je zapalili.

Kapelu **SV. ANE** u **KNEZ GORICI**, iz 1929. godine, župa Vukmanić, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA u listopadu 1991. godine.

36. ŽAŽINA, župa Sisačko-gorskoga arhiđakonata i Sisačkog dekanata.

Kapelu **RANJENOG ISUSA** u **LETOVANIĆU**, iz 1771. godine, župa Žažina, teško su oštetili pobunjeni Srbi i JNA krajem 1991. i tijekom siječnja 1992. godine.

Kapela Ranjenog Isusa
u Letovaniću

Broj i vrstu uništenih crkvenih objekata možemo predočiti tabelom:

	Potpuno uništeno	Teško oštećeno
Župne crkve	17	17
Kapele i područne crkve	39	33
Župni dvorovi	2	2
Samostani	2	3
Ukupno:	60	55

Sveukupno je uništeno i teško oštećeno 115 crkvenih objekata.

U ovaj popis nisu ubrojeni pomoćni vjerski objekti kao što su vjeronaučne dvorane, devastirana groblja i brojna raspela na otvorenom.

ZAKLJUČAK

Gornji popis razorenih crkvenih objekata Zagrebačke nadbiskupije tijekom srpske agresije na Hrvatsku 1991. do 1995. godine izrađen je na temelju izvještaja župnika tih župa. Ovaj popis izrađen je prema novom ustrojstvu Zagrebačke nadbiskupije tj. bez župa današnje Požeške i Varaždinske biskupije koje su osnovane 1997. godine. Popis se župa Zagrebačke nadbiskupije vršio i prema novom ustrojstvu arhiđakonata kao i dekanata. Pripadnost arhiđakonatu i dekanatu kod svake župe je naveden prema današnjem važećem ustrojstvu.

Tijekom srpske agresije na Hrvatsku stradavali su ljudi u svojim domovima po cijeloj Hrvatskoj, tako i u samom središtu Zagreba, što nije posebno istaknuto. U Zagrebu se to dogodilo u dva navrata kada je uz Banske dvore bila oštećena i crkva sv. Marka prigodom neuspjelog atentata na hrvatskog predsjednika Franju Tuđmana, 7. listopada 1991. godine, te granatiranjem Zagreba, 3. svibnja 1995. godine, kada je na nišanu bila sama zagrebačka katedrala. Mnoge lakše oštećene crkve bile su obnovljene, poput crkava u Bjelovarskom dekanatu i drugdje koje stoga nisu na ovome popisu.

Ratnim razaranjima bili su zahvaćeni u Sisačko-gorskom arhiđakonatu: Dubičko-kostajnički, Glinsko-petrinjski i Sisački dekanat; u Karlovačko-goričkom arhiđakonatu: Dugoreško-mrežnički i Karlovački; u Čazmansko-moslavačkom arhiđakonatu:

Garešnički; u Turopoljskom arhiđakonatu: Pokupsko-vukome-rečki - u 36 župa od kojih su razorene 34 župne crkve, 17 ih je potpuno i 17 teško oštećeno, kao i brojne područne crkvice i kapele.

Analiza ovoga popisa pokazuje da je u svim razaranjima sudjelovala Jugoslavenska narodna armija i paravojne srpske postrojbe. Prva razaranja u Zagrebačkoj nadbiskupiji započela su krajem srpnja 1991. godine na Baniji. Razaranja su učestala krajem kolovoza i sve do početka 1992. godine. U srpskoj okupaciji od 1991. do 1995. godine crkve su tijekom 1992. godine bile dodatno razarane i njihovi temelji poravnavani za tržnice, parkove i ceste.

Podjednaki broj potpuno uništenih i teško oštećenih crkvenih objekata dokazuje da teško oštećeni crkveni objekti nisu bili potpuno uništeni samo zbog čvrstoće njihovih konstrukcija. To je očito i po uništenom inventaru u teško oštećenim crkvama i kapelama.

Posebno treba naglasiti da su svi crkveni objekti bili spomenici kulture, od kojih su neke drvene crkvice bile i povjesno rijetke i posebno njegovane.

Zagreb, 26. siječnja 2006.

POPIS RATNIH ŠTETA MINISTARSTVA KULTURE - UPRAVE ZA ZAŠТИTU KULTURNE BAŠTINE

UVOD

Uredništvo godišnjaka Crkvena kulturna dobra (CKD) zamolio je Ministarstvo kulture Republike Hrvatske da mu stavi na raspolaganje popis ratne štete sakralnih objekata kulture u vlasništvu Zagrebačke nadbiskupije koji se nalaze u evidenciji Uprave za zaštitu kulturne baštine. Zahvaljujemo na popisu koji je Uredu za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije dostavljen 13. prosinca 2005. godine. Upis je započet 1991. a završen 1997. godine.

U Izvodu iz popisa ratnih šteta (br. 253/2005) svaki oštećeni objekt ima: popisni broj, naziv kulturnoga dobra, mjesto, adresu i županiju. U rubrici Osnovni podaci I. navodi se vrsta kulturnoga dobra: sakralna građevina (crkva, kapela) i civilna građevina (župni dvor), razdoblje postanka objekta, površina, kategorija (regionalno ili lokalno značenje), nadležnost konzervatorskog odjela, vlasništvo i korisnik kulturnoga dobra. U rubrici Osnovni podaci II. donosi se: kategorija štete (lako, teško oštećenje ili potpuno rušenje), mjere zaštite, tip troškovnika i opis zahvata do 1992. godine.

Popis je u metodičkom smislu sastavljen nepregledno i pričično nepotpuno. Tako se u popisu ne razlikuju pojmovi: župna crkva, crkva, kapela, a izostavljeni su potpuni nazivi župa s njihovim zaštitnicima, titularima, nepotpune su adrese mjesta i korisnika objekta koje su nastale zbog boravka župnika u izbjeglištvu za vrijeme okupacije (1991. - 1995).

U kategorijama oštećenja ne navode se nadnevci kada su se oštećenja i rušenja dogodila. Najveću poteškoću predstavlja nedosljedan redoslijed popisa objekata koji nije obavljen abecednim redom zbog čega se u nekim dijelovima popisa nepotrebno ponavljaju imena župa na nekoliko mjesta, dok nedostaje popis porušenih ili oštećenih samostana i samostanskih crkava. Popis obuhvaća župe Sisačko-moslavačke županije, dok nedostaju župe Karlovačkog dekanata gdje je bilo također ratnih razaranja.

Ipak smo zahvalni Ministarstvu kulture i na takvom dostavljrenom popisu razorenih objekata sakralne baštine Zagrebačke nadbiskupije jer on, iako manjkav i nepotpun, ipak upotpunjuje naš vlastiti popis kojega donosimo u nastavku.

Crkveni objekti su u vlasništvu Zagrebačke nadbiskupije, pod nadležnošću Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture u Zagrebu, osim gdje je drugačije navedeno (npr. Gradski zavod; Operativni zavod u Zagrebu itd.)

Ova suradnja između Zagrebačke nadbiskupije, Ureda za kulturna dobra i Ministarstva kulture Republike Hrvatske pokazuje da se može pristupiti, kako potrebnoj obnovi razorenih i oštećenih objekata, tako i njezinom djelotvornom čuvanju.

1. BAČIN

Kapela SVIH SVETIH, Bačin Donji, župe Presvetoga Trojstva, 44 460 Hrvatska Dubica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 333045. Kapela je sagrađena u XIX. stoljeću, površine 104 m², lokalnog značaja. Tijekom 1991. godine potpuno je srušena.

2. BJELOVAR

1. Župna crkva SV. TEREZIJE AVILSKE, Bjelovar I, popisni broj Ministarstva kulture 227020, 43 000 Bjelovar, Trg Eugena Kvaternika 5. Dekanat Bjelovarski; Županija Bjelovarsko-bilogorska. Sakralna građevina iz XVIII. stoljeća (1765. - 1775.), površine 1.168 m², regionalnog značaja. Oštećenja su kategorizirana kao laka (ne odnose se na nosivu konstrukciju).

Lakša oštećenja na župnoj crkvi sv. Terezije nastala su kada ju je JNA pogodila s tri granate, te detonacijom u vrijeme stravične eksplozije barutane u Bedeniku, u nedjelju, 29. rujna 1991. godine.

2. Župni dvor u Bjelovaru I, Trg. E. Kvaternika 5, civilna građevina, popisni broj Ministarstva kulture 227019. Župni dvor iz XVIII. stoljeća, površine 1.233 m², lokalnog značaja. U ratnim razaranjima JNA tijekom rujna 1991. godine pretrpio je manja površinska oštećenja.

3. BUČICA

1. Župna crkva SV. ANTUNA PADOVANSKOG, Bučica 1, 44 425 Gornja Bučica; Popisni broj 335023. Dekanat Pokupsko-

vukomerečki; Županija Sisačko-moslavačka. Crkva je sagrađena 1836. godine, površine 527 m², nekategorizirana. Župna crkva je djelomično srušena, a inventar uništen u rujnu 1991. godine.

2. Župni dvor u Bućici, popisni broj 335029, civilna građevina iz XX. stoljeća, površine 396 m², nekategorizirana. Građevina je tijekom rujna 1991. godine djelomično srušena, inventar potpuno uništen.

4. DIVUŠA

1. Župna crkva SV. KATARINE, Trg Bana Jelačića 3, 44 435 Divuša, popisni broj 334040. Dekanat Dubičko-kostajnički. Županija Sisačko-moslavačka. Crkva je sagrađena 1719. godine, površine 470 m², lokalnog značaja. Župna crkva je potpuno srušena u srpskoj okupaciji 1992. - 1995. godine. Župnik, Janko Bunić, uspio se spasiti bijegom kroz prozor. Župnom crkvom upravlja se iz Hrvatske Kostajnice, N. Markovića 6.

5. DONJANI

Kapela SRCA ISUSOVA, u Donjanima, župa Hrvatska Dubica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, opisni broj 33044. Sakralna građevina XIX. stoljeća, površine 63 m², lokalnog značaja. Potpuno srušena u rujnu 1991. godine.

6. DONJA BUDIČINA

Kapela BEZGREŠNOG ZAČEĆA na groblju u Donjoj Budičini, župe Hrastovica, Glinsko-Petrinjski dekanat, Sisačko-Moslavačka županija, popisni broj 335017. Kapela je iz XVIII. stoljeća, površine 103 m², nekategorizirana. Tijekom 1991. godine potpuno je srušena.

7. DVORIŠĆE

1. Kapela SV. ANTUNA PADOVANSKOG, na groblju u Dvorišću, župa Viduševac, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335030. Kapela je sagrađena 1743. godine na mjestu drvene kapele iz 1668. godine, površine 200 m², nekategorizirana. Tijekom 1991. godine teško su oštećene nosive konstrukcije, a inventar je uništen ili opljačkan.

2. Čardak drveni (dvorac) u Dvorišcu, uz kapelu sv. Antuna, župa Viduševac, popisni broj 335031. Građevina iz XIX. stoljeća, od staroga drvenoga kapelskog materijala, površine 73 m², nekategorizirana. Građevinu su spalili pobunjeni Srbi.

8. DVOR NA UNI

Kapela SV. PETRA I PAVLA u Dvoru na Uni, župe Divuša, Dubičko-kostajnički dekanat u Sisačko-moslavačkoj županiji s popisnim brojem 334041. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 162 m², lokalnog je značaja. Kapelom se upravlja iz Hrvatske Kostajnice, N. Markovića 6. U srpskoj agresiji na Hrvatsku 1991.- 1995. zadobila je laka oštećenja nosive konstrukcije.

9. GORA

1. Župna crkva UZNESENJA BDM, 44251 Gora. Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 334044. Župna crkva je sagrađena 1687. godine, na temeljima antikne crkve, površine 686 m², nekategorizirana. Ljeti 1991. godine crkva je minirana i potpuno srušena.

2. Kapela SV. IVANA I PAVLA u Gori, izvan središta mjesta, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 334048. Kapela je iz XVIII. stoljeća, površine 156 m, nekategorizirana. Tijekom 1991. godine kapela je zadobila lakša oštećenja nosive konstrukcije.

3. Kurija župnoga dvora, 44 251 Gora, popisni broj 334045. Civilna je građevina iz XIX. stoljeća, površine 741 m², lokalnog značaja. Građevina je djelomično srušena. Župnik je boravio u Žažini.

10. GORNJI VIDUŠEVAC

Župna crkva SV. FRANJE KSAVERSKOG, Gornji Viduševac 74, 44 400 Glina, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335008. Crkva je sagrađena 1827. godine, površine 708 m², nekategorizirana. U rujnu 1991. godine potpuno je srušena i njezini temelji trasirani su za cestu.

11. GLINA

1. Župna crkva SV. IVANA NEPOMUKA, Trg bana Jelačića 24, 44 400 Glina, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka

županija, popisni broj 335053. Sakralna građevina iz 1830. godine, površine 701 m², regionalnog je značaja. Župa je okupirana već 26. lipnja 1991. a crkva posve srušena u kolovozu 1991. godine.

2. Župni dvor u Glini, civilna građevina iz 19. stoljeća, površine 498 m², nekategorizirana, popisni broj 335022. Župni dvor je tijekom rata zadobio samo manja površinska oštećenja, jer je u njemu boravila četnička komanda.

12. GLINSKO NOVO SELO

Kapela SVETOGA BLAŽA na groblju u Glinskom Novom Selu, župa Glina, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335014. Kapela je iz 20. stoljeća, površine 62 m², nekategorizirana. 1991. godine potpuno je srušena.

13. GORNJA BUDIČINA

Kapela BDM na groblju u Gornjoj Budičini, župe Hrastovice (upravlja se iz Petrinje), Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 33508.

Kapela je iz 19. stoljeća, površine 94 m², nekategorizirana. Tijekom 1991. godine potpuno je srušena.

14. GOVDANSKO

Župna crkva SV. FILIPA I JAKOVA u Gvozdanskom, 44 435 Divuša, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 334042.

Sakralna građevina iz 1796. godine, spaljena 1941., ponovo sagrađena 1963. površine je 125 m², lokalnog značaja. Crkva je djelomično srušena 1991. godine. Upravlja se iz Hrvatske Kostajnice, N. Marakovića 6.

15. HRASTOVICA

1. Župna crkva SV. BARTOLA APOSTOLA u Hrastovici, 44 250 Petrinja, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335026.

Crkva je sagrađena 1841. godine, površine 506 m², regionalnog značaja.

Potpuno je srušena u rujnu 1991. godine, nakon što je upravo bila obnovljena.

2. Župni dvor, Hrastovica 87, 44 250 Petrinja, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335028. Civilna građevina iz XIX. stoljeća, površine 430 m², nekategorizirana. Župni dvor potpuno je srušen tijekom 1991.

3. Gospodarska zgrada uz župni dvor u Hrastovici, popisni broj 335050.

Gospodarska građevina XIX. stoljeća, površine 127 m², nekategorizirana.

Potpuno je srušena 1991. godine.

16. HRVATSKA DUBICA

1. Župna crkva PRESVETOGA TROJSTVA, Vjekoslava Venka 7, 44 450 Hrvatska Dubica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 333042. Sakralna građevina iz 1771. godine, površine 670 m², regionalnog značaja. Potpuno je srušena kao i sve područne kapele i sva sela u župi.

2. Kapela BLAŽENE DJEVICE MARIJE na groblju, 44 450 Hrvatska Dubica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 333043.

Sakralna građevina XIX. stoljeća, površine 162 m², lokalnog značaja.

Potpuno je srušena 1991. godine.

17. HRVATSKA KOSTAJNICA

1. Župna crkva SV. NIKOLE, u Hrvatskoj Kostajnici, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 333029. Crkva je sagrađena prije 1706. godine, površine 1.007 m², regionalnog značaja. Potpuno je srušena i ostala je ruševina koja će se takva vjerojatno konzervirati. Upravu su preuzeли tamošnji franjevci čija je samostanska crkva SV. ANTUNA PADOVANSKOG, Trg Nikole Šubića Zrinskog 2, 44 430 Hrvatska Kostajnica. Nakon četničkog rušenja ponovno je izgrađena te je preuzela i ulogu župne crkve. Srpski napad na Hrvatsku Kostajnicu započeo je u srpnju 1991. godine i tijekom mjeseca je Kostajnica okupirana. Župna crkva, (2.) Franjevački samostan s crkvom Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda, te sve područne kapele su porušeni, groblja oskvrnjena, oko 200 ljudi nakon mučenja ubijeno, a ostalo stanovništvo (1.400 ljudi) je izbjeglo.

3. Kapela SV. ROKA na groblju Brdo Djed, župa Hrvatska Kostajnica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, s popisnim brojem 333041. Kapela je sagrađena u XVIII. stoljeću, površine 167 m², regionalnog je značaja. Potpuno je srušena.

4. Župni dvor, Trg N. Šubića Zrinskog 2, 44 430 Hrvatska Kostajnica, popisni broj 333028. Civilna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 583 m², regionalnog je značaja. Djelomično je srušen.

18. JUKINAC

Kapela SV. KRIŽA, Jukinečka bb, Jukinac, župa Glina, Glinski-petrinjski dekanat, Sisačko Moslavačka županija, popisni broj 335011. Sakralna je građevina XX. stoljeća, površine 32 m², nekategorizirana. Teško su oštećene nosive konstrukcije.

19. KANIŽA

Kapela SV. IVANA NEPOMUKA, Kaniža, 44 250 Petrinja, župa sv. Lovre u Petrinji, Glinski-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 331018. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 38 m², lokalnog je značaja. Potpuno je srušena.

20. KRIŽ HRASTOVAČKI

Kapela SVETOGA KRIŽA u Križu Hrastovačkom, 44 250 Petrinja, župa Hrastovica, Glinski-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335003. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 64 m², nekategorizirana.

Potpuno je srušena.

21. LASINJA

Župna crkva SV. ANTUNA PADOVANSKOG, Lasinja 56, 47 206 Lasinja, Pokupsko-vukomerečki dekanat, Karlovačka županija, popisni broj 334050.

Sagrađena je 1833. godine, površine 309 m², nekategorizirana.

U listopadu 1991. godine potpuno je srušena.

22. LETOVANCI

Kapela SV. JURJA, Letovanci, 44 000 Sisak, župa Komarevo, Sisački dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335025. Sakralna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 158 m², nekategorizirana. Potpuno je srušena.

23. LIJEVI ŠTEFANKI

Kapela SV. JURJA, Lijevi Štefanki, 10 414 Pokupsko, župa Pokupsko, Pokupsko-vukomerečki dekanat, Zagrebačka županija, popisni broj 327014.

Sakralna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 86 m², regionalnog je značaja, pod nadležnošću Operativnog zavoda u Zagrebu. Zadobila je laka oštećenja nosive konstrukcije. Izvršena je sanacija otvora umetcima drva u sjevernoj drvenoj stijeni kapele. Izvršeni su tesarski i stolarski popravci krova pokrivenog šindrom, zatim strehe i prozora s kapcima. U organizaciji Gradskog zavoda izvedeni su zaštitni radovi osiguranja objekta do 1992. godine. Treba još restaurirati tabulat i dio inventara.

24. MADŽARI

Kapela SV. MARTINA u Madžarima, Gornje Komarevo 78a, 44 000 Sisak, župa Komarevo, Sisački dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335024.

Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 72 m², nekategorizirana

Potpuno je srušena.

25. MAJA

1. Župna crkva SV. ILIJE PROROKA, 44 403 Maja, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335010.

Crkva je sagrađena 1841. na temeljima starije crkve, površine 495 m², regionalnog je značaja. Djelomično je srušena 1991. godine. Upravlja se iz Gline.

2. Župni dvor, Svračica, 44 403 Maja, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335034. Civilna građevina iz XIX. stoljeća, površine 469 m², nekategorizirana. Djelomično je srušen.

26. MALA SOLINA

Župna crkva RANJENOG ISUSA, Mala Solina, 44 412 Stankovac, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335013.

Sakralna građevina iz 1830. godine, površine 494 m², nekategorizirana. Djelomično je srušena 1991. godine.

27. MRAČAJ

Kapela SV. IVANA GLAVOSIJEKA na groblju, 44 230 Hrvatska Kostajnica, župa Hrvatska Kostajnica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 333046. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 252 m²,

lokalnog je značaja. Zadobila je teška oštećenja nosive konstrukcije.

28. PETRINJA

1. Župna crkva SV. LOVRE, Strossmayerov trg 17, 44 250 Petrinja, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 330024.

Crkva je sagrađena 1780. godine, površine 1.077 m², lokalnog je značaja.

Crkva je potpuno srušena.

2. Župni dvor, Strossmayerov trg 17, 44250 Petrinja, župa sv. Lovre u Petrinji, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 331008.

Civilna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 579 m², regionalnog je značaja.

Zadobio je teška oštećenja nosive konstrukcije.

3. Kapela SV. BENEDIKTA na centralnome groblju, 44 250 Petrinja, župe sv. Lovre u Petrinji, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 331015. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 86 m², regionalnog je značaja.

Potpuno je srušena.

4. Kapela SV. KATARINE, Majdanci, 44 250 Petrinja, župa sv. Lovre u Petrinji, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 331017.

Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 314 m², regionalnog je značaja.

Potpuno je srušena.

5. Kapela SV. ROKA na groblju povrh Petrinje, 44250 Petrinja, župa sv. Lovre u Petrinji, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 331019. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 142 m², lokalnog je značaja.

Potpuno je srušena.

6. Kapela PRESVETOGLA TROJSTVA na brdu Zebnici, na groblju, 44 250 Petrinja, župa sv. Lovre u Petrinji, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 331014. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 117 m², regionalnog je značaja. Potpuno je srušena.

29. POKUPSKO

1. Župna crkva BLAŽENE DJEVICE MARIJE (Do 1982. godine titular je bio sv. Ladislav), Pokupsko 30, 10 414 Pokupsko, Pokupsko-vukomerečki dekanat, Zagrebačka županija, popisni broj 327013.

Crkva je sagrađena 1736. - 1739. godine, površine 1.003 m², nacionalnog je značaja, pod nadležnošću Operativnog zavoda u Zagrebu. Zadobila je taška oštećenja nosive konstrukcije. U prvoj polovini 1992. godine izvedeni su zaštitni radovi: pokrivanje krova i zvonika folijama, podupiranje krovne konstrukcije i žlebova te sanacija limarije. Evakuiran je preostali dio inventara, budući da su već prije ratnih razaranja demontirane skulpture i vredniji pokretni predmeti. Godine 1993. izведен je novi pokrov svetišta i lađe crijepon te bakrenim limom lukovica zvonika tako da je građevina građevinski osigurana. Slijedi obnova inventara i interijera.

2. Župni dvor, Pokupsko 36, 10 414 Pokupsko, Pokupsko-vukomerečki dekanat, Zagrebačka županija, popisni broj 327020.

Civilna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 512 m², lokalnog je značaja, pod nadležnošću Operativnog zavoda u Zagrebu. U prvoj polovici 1992. godine izvedeni su zaštitni radovi: zatvaranje otvora na istočnom pročelju nastalih od izravnih projektila i popravak limenih žlebova. Zamijenjena je stolarija i kasnije restaurirano ulazno pročelje.

30. SISAK - CENTAR

Župna crkva UZVIŠENJA SV. KRIŽA, Trg bana Josipa Jelačića 1, 44000 Sisak, Sisački dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 327009.

Crkva je sagrađena 1765. godine, površine 1.136 m², regionalnog je značaja.

Crkva je zadobila laka oštećenje nosive konstrukcije.

31. SKELA

Kapela SV. NIKOLE, na groblju u naselju Skela, 44 400 Gli-
na, župa Glina, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka
županija, popisni broj 335009.

Sakralna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 67 m², neka-
tegorizirana. Djelomično je srušena.

32. STAZA

Kapela SV. MARTINA u Stazi, 44 210 Sunja, župa Sunja,
Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, po-
pisni broj 333047.

Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 189 m², lokal-
nog je značaja.

Potpuno je srušena.

33. STRAŠNIK

Kapela SV. ŠIMUNA I JUDE TADEJA, Strašnik bb, 44251
Gora, župa Gora, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka
županija, popisni broj 335015.

Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 80 m², neka-
tegorizirana.

Potpuno je srušena.

34. STUPNIK

Župna crkva SV. IVANA NEPOMUKA u Stupniku, Sijačevo
šetalište 2, 10 250 Lučko, Svetonedeljski dekanat, županija Grad
Zagreb, popisni broj 327015.

Crkva je sagrađena 1772. godine, površine 690 m², lokalnog
je značaja. Crkva je zadobila manja površinska oštećenja. Po-
pravljena je streha limenoga krova, izvršeni su tesarski radovi na
konstrukciji krova kao i na stolariji tornja te na rebrenicama etaže
zvona i na ulaznim vratima; zamjena dijela prozorskih krila. Os-
takljeni su svi oštećeni otvor.

35. TABORIŠTE

1. Kapela BLAŽENE DJEVICE MARIJE OD SEDAM ŽALOSTI, Taborište, 44 250, župa Hrastovica, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335016.

Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 40 m², nekategorizirana.

Potpuno je srušena.

2. Kapela SV. PETRA na groblju u Taborištu, župa Hrastovica, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335019.

Sakralna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 188 m², nekategorizirana.

Potpuno je srušena.

36. TOPUSKO

Župna crkva POHODENJA BDM, 44 415 Topusko, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 335001.

Crkva je sagrađena 1830. godine, površine 548 m², nekategorizirana.

Potpuno je srušena u rujnu 1991. godine.

37. UTOLICA

Kapela SV. ILIJE i SV. LUKE, Utolica, 44230 Hrvatska Kostajnica, župa Hrvatska Kostajnica, Dubičko-kostajnički dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 334043.

Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 92 m² lokalnog je značaja.

Zadobila je laka oštećenja nosive konstrukcije.

38. VELIKA VRANOVINA

Kapela BEZGREŠNOG ZAČEĆA BDM, Velika Vranovina bb, 44415 Topusko, župa Topusko, Glinsko-petrinjski dekanat, Sisačko-moslavačka županija, popisni broj 334049. Sakralna građevina iz XIX. stoljeća, površine 115 m², nekategorizirana.

Potpuno je srušena 1991. godine.

39. ZAGREB

1. Crkva SV. KATARINE u Zagrebu, Katarinski trg 6 (Vitezovićeva 2), samostalna crkva na području župe sv. Marka te Gornjogradskoga dekanata. Crkva je iz 1631. godine, površine 1.054 m², nacionalnog značaja, pod nadležnošću Operativnog zavoda u Zagrebu, popisni broj 323019. Za vrijeme bombardiranja Banskih dvora, 7. listopada 1991. godine nastala su površinska oštećenja, polomljena su stakla prozora i vitraja iz 19. stoljeća, radionice Marinković.

2. Župna crkva SV. MARKA, Trg v. Marka 5, 10 00 Zagreb, Gornjogradski dekanat, županija Grad Zagreb, popisni broj 323050. Sakralna građevina iz 14. stoljeća, obnavljana od 1876. do 1882., površine 1.448 m², pod nadležnošću Operativnog zavoda u Zagrebu, nacionalnog značaja.

Prigodom bombardiranja Banskih dvora, 7. listopada 1991. godine zadobila je lakša oštećenja nenosivih dijelova konstrukcije. Zahvat se sastojao od preslagivanja dijela pokrova od glaziranog crijepla na južnoj strani i ugradbe novih na sjevernoj strani i na svetištu. Restauriran je dio vitraja iz sjevernoga i južnog dijela svetišta te na južnom i zapadnom pročelju uz privremenu zamjenu katedralnim staklom. Popravljene su stolarija i bravarija na ulazima i drugdje. Takoder su popravljeni i žlebovi.

3. Zgrada župnog dvora župe sv. Marka u Zagrebu, Trg sv. Marka 5, Gornjogradski dekanat, županija Grad Zagreb, popisni broj 323004. Župni dvor je civilna građevina iz XVIII. stoljeća, površine 1.591 m², pod nadležnošću Operativnog zavoda u Zagrebu, lokalnog je značaja. Prigodom bombardiranja Banskih dvora, 7. listopada 1991. godine nastala su lakša površinska oštećenja, nakon čega su zamijenjena oštećena stakla, a djelomično je presložen i zamijenjen pokrov.

ZAKLJUČAK

Očito je da zbog pastoralnih i financijskih razloga danas Crkva u Hrvata ne pomišlja obnoviti neke od porušenih sakralnih objekata tijekom srpske agresije na Hrvatsku 1991.- 1995. godine. Ipak, bilo bi ne samo dobro, već i kulturološki, vjerski i civilizacijski opravdano da se poduzme osmišljavanje tzv. »očišćenih«

sakralnih prostora u Domovinskom ratu, tako da se porušeni sakralni objekti sačuvaju u Hrvatskom narodu kao »kolektivno pamćenje«. To znači da bi prostore na kojima su se nalazili porušeni sakralni objekti trebalo konzervirati, arhitektonski i vizualno označiti, opskrbiti uočljivim panoima na kojima bi se trebala ispisati povijest i umjetnička vrijednost porušenog objekta te uređiti okoliš kao komemorativni kompleks. Uništeni sakralni objekti moraju postati svetišta koja će posjetitelje podsjećati i opominjati na jedno vrijeme koje se više nikada ne bi smjelo ponoviti.

U naše vrijeme Crkva u Hrvata nastoji nadoknaditi izgradnju crkvenih objekata kada se nisu mogli ili nisu smjeli podizati u vrijeme dominacije komunističkih vlastodržaca. Danas u Crkvi u Hrvata ima prednost pastoralna dimenzija. Porušeni sakralni objekti, bez obzira što nisu pastoralno relevantni zbog iseljenih vjernika, ipak ostaju svojevrsni spomenici kulture Hrvatskog naroda koji je zbog nesretnih ratnih okolnosti morao napustiti svoja ognjišta, na koja se nažalost nikada više neće vratiti. Takvi porušeni sakralni objekti ostaju i postaju svjedoci i spomenici jednoga povijesnog razdoblja iz kojega je Katolička Crkva u Hrvata izšla, doduše, s mnogim ožiljcima, ali ojačana i pomlađena, kadra i poraze pretvoriti u pobjede. Na nama je da to uočimo i vizualno oblikujemo.

Crkva sv. Marka u Zagrebu zadobila je oštećenja prigodom bombardiranja Banskih dvora 7. listopada 1991. godine

Aktualna obljetnica

Juraj Kolarić

Topusko - Osamstota obljetnica dolaska cistercita u Hrvatsku

Okruglim stolom u Topuskom 14. rujna 2005. i s predavanjima u spomen 800. obljetnice cistercitske opatije u Topuskom, započela je u Hrvatskoj svečana proslava velikog cistercitskog jubileja. Znanstveni skup je održan u hotelu »TOP TERME« u Topuskom. Nazočne znanstvenike i predavače pozdravio je uime zagrebačkog nadbiskupa kardinala Josipa Bozanića arhiđakon mons. Lovro Cindori, kanonik Prvostolnoga kaptola zagrebačkog, zatim zamjenik načelnika općine Topusko Tomislav Zugaj, ravnatelj Lječilišta »Topusko« Željko Nenadić, a uvodni govor je održao domaći župnik Franjo Horvat. Zatim su slijedila predavanja. Izlaganje pod naslovom **Kršćanstvo u Hrvatskoj od pokrštavanja do danas** održao je **prof. dr. Juraj Kolarić** s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, predavanja na temu **Topusko do XIII. stoljeća** kao i **Opatija Blažene Djevice Marije u Topuskom** održala je **mr. Đurđa Lipovšćak**, a o temi **Cisterciti i Topusko** govorio je **o. Bruno Trusić**, hrvatski cistercit. On je u svom opšir-

Okupljene na okruglome stolu pozdravio je mons. Lovro Cindori, nakon čega su govorili o. Bruno Trusić, topuski župnik Franjo Horvat i prof. dr. Juraj Kolarić

nom prikazu ocrtao djelovanje cistercita općenito, njihov dolazak u Topusko i ulogu i značenje topuske opatije u hrvatskom i europskom povijesnom kontekstu. Glavni organizator okruglog stola, mr. Đurđica Lipovšćak, istaknula je, da je ovaj znanstveni skup posvećen cistercitima sa željom »da ovo bude ne samo mali doprinos upoznavanju dijela naše prošlosti vezane uz osamstotugodišnjicu dolaska cistercita u Hrvatsku, već i naš mali izričaj hvale za njihovo veliko djelo«.

U nedjelju, 2. listopada 2005. u župnoj crkvi Pohoda Blažene Djevice Marije njezina osamstota obljetnica proslavljena je svetom misom i procesijom od župne crkve do portala u parku Opatovina koju je predvodio mons. Vlado Košić, zagrebački pomoćni biskup.

Proslavi osamstote obljetnice cistercitske opatije u Topuskom pridružili su se i djelatnici ***Gradskog muzeja u Karlovcu*** koji su u časopisu ***Glas gradskog muzeja u Karlovcu*** (god. IV., br.1, rujan 2005., str. 1-22) posvetili niz članaka ovoj obljetnici.

Ovim prilogom o cistercitima i naš godišnjak ***Crkvena kulturna dobra*** pridružuje se proslavi ove značajne obljetnice, tim više što su zagrebački biskupi od 1558. do 1802. godine bili vlasnici topuske opatije, upravljali njome i još danas nose naslov »Abbas Beatae Virginis Mariae de Topusco«. Nakon što je biskup Maksimilijan Vrhovac 1802. godine Topusko prepustio Banskoj vojnoj krajini u zamjenu za posjed Bileća-Stephansfeld u Banatu, imanje uoči Prvog svjetskog rata bilo rasparcelirano i rasprodano, ali naslov Topuskog opata je ostao.

1. Cisterciti, reformirani benediktinci

Cisterciti (lat. *Sacer Ordo Cisterciensis*, kratica *O.Cist.*) su redovnici u Katoličkoj Crkvi nastali kao ogrank benediktinskog reda sa strožim pravilima. Cisterciti su jedini red u Katoličkoj Crkvi s predznakom svet (lat. *sacer*). Inicijator obnove benediktinaca bio je utemeljitelj i prvi benediktinski opat samostana Citeaux (Francuska), Robert, iz benediktinske opatije Molesme (+1108.), koji je 21.III.1098. god. osnovao s dvadesetak redovnika novi samostan u Citeauxu. Drugi opat samostana, Alberich, započeo je s reformom, a njegov nasljednik, odnosno treći opat u Citeauxu, Stephan Harding (1108. -1133.), koji je novom regulom ***Char-ta caritatis*** iz 1118. godine dao otkaz tadašnjem benediktinskom liberalizmu, zapravo je stvarni utemeljitelj cistercita. Međutim, pravim utemeljiteljem reda smatra se opat Bernard (1090. - 1153.)

rodom iz Fontaines-les-Dijon u Burgundiji, koji je 1112. god. s 30 svojih istomišljenika stupio u Citeaux gdje je 1115. god. bio izabran za opata. Zahvaljujući njegovoj karizmi bio je već 1118. god. utemeljen novi samostan u Trois-Fontaines, a za vrijeme njegova života slijedilo je još utemeljenje 68 samostana-kćeri (tzv. »filiae«). Prema njemu cisterciti su nazvani i bernardincima. Svojim krenosnim životom, spisima i organizacijskim sposobnostima Bernard je bitno utjecao na povijest reda. Vrlo brzo nakon njegove smrti papa Aleksandar II. proglašio ga je svetim (18. I. 1174.).

Cistercitska regula, koncipirana centralističko-autokratski, omogućila je neslućeni uspon cistercita na ta-

dašnjoj europskoj religioznoj, društvenoj i političkoj pozornici učinivši ga prvim redom u tadašnjoj Europi. Cistercitsko načelo filijacije prema kojoj je samostan-majka odgovoran za utemeljenje samostana-kćerki stvorilo je strogu hijerarhijsku podređenost koja je bila kreativna i samosvesna. Samostane su svake godine vizitirali samostani-majke, a tu su vizitaciju u pravilu obavljali opati, dok su sâm samostan u Citeauxu vizitirali opati četiriju najstarijih samostana-kćeri. Generalni kapitol svih opata održavao se svake godine. Na kraju XII. st. redu je pripadalo 500 samostana, a početkom XIV. st. njihov je broj porastao na gotovo 700 samostana u Europi. Bilo je to vrijeme križarskih ratova, a posljedica tih ratova bili su križevi, koji nisu samo ukrašavali svaku samostansku ćeliju cistercita, već su preplavili Europu, stvarajući razne meditativne pobožnosti posvećene tajni trpećega Krista. Jeka tih pobožnosti našla je odraza i u pojavi cistercitskih ženskih samostana, koji su početkom XVI. st. narasli na 500 opatija. Parallelno s tim pobožnostima rasla je i pobožnost prema Majci Božjoj. Ova duhovna ekspanzija našla je odraz i u podizanju jednostavnih, ali »u nebo penjućih« crkava i katedrala, koje su u novom, gotičkom stilu odražavale i novu duhovnost. Novi pristup obradi zemlje i privređivanju u kojem su veliku ulogu igrali redovnicibraća laici, dok su se redovnici-svećenici povukli u strogu klauzuru, omogućio je cistercitima da svojom duhovno-asketskom po-

rukom snažno privlače srednjovjekovnog čovjeka. Cistercitska obnova uključivala je život pokore, kontemplaciju, šutnju, siromaštvu, fizički rad, skromnu prehranu i jednostavno odijevanje. Ipak, nagli uspon cistercita u XII. i XIII. st. uvjetovan je modernom zemljoradnjom. Zbog toga nijedna opatija nije bila osnovana na moru, barem ne u našim krajevima, jer tamo nije bilo uvjeta za intenzivnu zemljoradnju. Zato hrvatske cistercite možemo smatrati kontinentalnim benediktincima. Ono, naime, što su za južnu ili primorsku Hrvatsku značili benediktinci, to su za sjevernu ili panonsku Hrvatsku bili cisterciti! Iako su pojedine opatije bile samostalne, njihova povezanost s opatijama-kćerima činila je cistercite jednom velikom duhovnom obitelji. Svi su se opati redovito sastajali na glavnoj skupštini u Citeauxu, a iskustva i dostignuća pojedinih opatija bila su prenošena na druge opatije, obogaćujući ih uzajamno.

Prvi i glavni temelj svakog cistercitskog samostana bila je molitva. Više puta na dan cisterciti su se okupljali na pjevanu službu časoslova (brevijara). U srednjem vijeku svaki dan cistercita bio je ispunjen ili teškim fizičkim radom u polju, vinogradu i u šumama, pisanjem u skriptorijima ili znanstvenim radom. Tek kasnije, u izmijenjenim prilikama društvenog života XX. st. cisterciti se uključuju u odgojni i dušobrižnički rad.

Duhovno čitanje (lectio divina) ispreplitalo se s kontemplacijom i molitvom. Šutnja (silentium) nije značila samo »ne govoriti«, niti je bila sama sebi cilj. Ona je bila sredstvo u duhovnom životu koje je trebalo redovnicima pomoći da mogu slušati i da ih se može slušati! Šutnja je, naime, mjesto susreta s Bogom i sa samim sobom! Samostanski život značio je svojevrstan obračun sa samim sobom, oslobođenje od navezanosti na stvari i osobe te ulazak u svijet novoga duhovnog iskustva koje redovnika nije isključivalo iz svijeta, već ga je naprotiv stavljal u središte svijeta.

Cisterciti su darovali povijesti šest papa, 420 kardinala, 800 nadbiskupa, 1400 biskupa, mnogobrojne opate, crkvene dobrostojanstvenike, državnike i učenjake. Oni su stvorili i svoju vlastitu arhitekturu - gotiku, koju su širili diljem Europe. Još i danas vrijedi uzrečica, da se tamo gdje se nalazi gotika, nalazi i Europa! Crkve i samostani gradili su se po strogo određenoj shemi, tako da se redovnik, došavši iz bilo kojeg samostana, mogao po njemu kretati zavezanim očiju, jer se raspored prostorija mogao znati napamet! Sve je bilo arhitektonski definirano, a samostani su se razlikovali samo po svojim dimenzijama.

2. Dolazak cistercita u Topusko

Ostatak portalna cistercitske crkve u Topuskom

oko 40 osoba. Samostan je izgrađen u razdoblju od 1205. do 1208. godine. Tako je opatija u Topuskom postala 76. »kćerka« samostana matice Clairveauxa. Opatija Trois-Fontaines utemeljila je 1237. godine svoju »kćerku« u Petrovaradinu, a ugarska opatija Bokony, utemeljila je opatiju Kutjevo 1232. godine. Gradnja samostanske crkve započela je oko 1220. godine, a najvjerojatnije je crkva završena 1282. godine, kada je bio posvećen oltar sv. Križa, koji je samostanu darovao Stjepan Babonić zajedno s imanjima za uzdržavanje opatije. Trobrodna samostanska crkva s dimenzijama, dužine od 50,82 m i širine 20 m, bila je tijekom tri stoljeća najveća crkva u kontinentalnoj Hrvatskoj. Glavna lađa završavala je polukružnom apsidom, a bočne kvadratnim kapelicama. Ovakva apsida nije tipična za cistercitske crkve, koje imaju kvadratnu apsidu i dvije polukružne kapelice. Na jednom vidljivom ostatku gotičke crkve, velikom pročelju, nalazi se mali gotički prozor, koji je kod drugih cistercitskih crkava u pravilu okrugao ili s polukružnim završetkom, što pobuđuje raspravu oko starijosti crkve i etapa te stilova gradnje. Naime, u jednom papinskom dokumentu iz 1192. godine se navodi da crkva sv. Marije od Topolica plaća anate (papinski godišnji prihod) od jednog dukata, a

Red se u Hrvatskoj prvi put spominju 1205. godine kada je hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. (1205.-1235.) odlučio dovesti cistercite na područje srednjovjekovne Slavonije, u Topusko. Kralj Andrija bio je okrunjen 29.V.1205., a već 14.IX.1205. šalje generalnom kapitulu u Citeaux pismo s molbom da u Toplici sagradi opatiju na čast Blažene Djevice Marije i da se tamo dovedu cisterciti. Pismo su odnijela dvojica cistercita iz Ugarske koji su, nakon što je molba bila prihvaćena, bili zaduženi da izvide, postoje li u Toplici uvjeti za osnutak opatije. Sljedeće godine cisterciti su došli u Topusko iz Claivauxa s prvim opatom Teobaldom, a s njim je došlo i 20 redovnika cistercita, isto toliko braće konverza i slugu, ukupno

tako velike anate plaćale su samo velike crkve. Sve navedno upućuje na mogući zaključak da je svetište crkve starije od nove crkve, koja je bila izgrađena neovisno od postojeće stare crkve. Jedan od razloga dolaska cistercita u Hrvatsku možda se nalazio u činjenici što je kralj Andrija II. posebno cijenio cistercite zbog kulta Blažene Djevice Marije »zaštitnice Ugarske i Hrvatske« te im je zbog toga dodijelio Topusko.

Darovani posjedi za uzdržavanje opatije opisani su u najstarijem pisanom dokumentu o Topuskom, u povelji kralja Andrije II. od 29. V. 1211. godine. Poveljom je Andrija II. potvrdio sva prava i dohotke opatiji stavljajući je pod kraljevsku zaštitu i pod kraljevski sud. Opat samostana imao je vlast suditi podanicima, a u plaćanju raznih poreza i nameta topuski su opati imali velike povlastice.

Višestoljetni život opatije u Topuskom nameće brojna pitanja. Ponajprije, zašto je za prvi smještaj cistercita u Hrvatskoj odabранo upravo Topusko, kako je izgledao samostanski kompleks i zašto je opatija doživjela pad od kojega se više nikada nije oporavila?

Topusko je smješteno u središnjoj Hrvatskoj, južno od geografske linije Zagreb-Karlovac-Sisak na 130 m nadmorske visine. Termalna vrela kojima Topusko obiluje vjerovatno su posljedica tercijske erupcije. Paleontološki nalazi u mjestu i široj okolini, kao i istraživanja paleopolitika još nisu dala potvrdu o nazočnosti fosilnog čovjeka, ali sigurni i datirani tragovi ljudske djelatnosti potječe s prijelaza iz kamenog u metalno doba, tj. iz vremena oko 30000 godina prije Krista. Nedaleki lokalitet Lasinja govori o jednoj od najznačajnijih eneolitičkih kultura na tom prostoru. Kasno brončano doba, oko 1000 godina prije Krista, dokazuje neprekidni kontinuitet života oko topličkih termalnih izvora. U razdoblju razvijene ilirske kulture (tzv. starije željezno doba), lokalitet Turska Kosa, 3 km južno od Topuskog, otkriva kulturna mjesta s gotovo 400 glinenih idola. Isto je tako nesumnjivo dokazana nazočnost keltske kulture na tom području.

Razdoblje rimske kulture upućuje na činjenicu da je Topusko, nakon Siska, bio najznačajniji lokalitet središnje Hrvatske. Najvjerojatnije je na mjestu Topuskog u antici stajao visoko urbanizirani grad sa zagrijavanom termalnom vodom, a niz kamenih spomenika svjedoči o rimskim božanstvima i o nazočnosti rimskih veterana koji su se ovdje liječili. U termalnim izvorima nađeni su novčići bacani kao zavjetni darovi. Razvitak antičkoga grada i bogatstvo njegovih stanovnika oslikavaju i nalazi krupnih jantarских skulptura nađenih prigodom raznih arheoloških iskapanja.

Čini se da je velika seoba naroda zaobišla krajeve oko Topuskoga, a malobrojne nalaze starohrvatske nazočnosti otkrivamo na lokalitetima Kiringrad i Nikolino brdo, koji potječu između IX. i XII. stoljeća p. Kr. Razvijeni srednji vijek ostavio nam je niz ostataka koji govore o oživljavanju gospodarstva i procвату građevinske djelatnosti, a najbolji primjer toga razdoblja predstavljaju ostaci pročelja crkve Blažene Djevice Marije cistercitske opatije iz 13. stoljeća kao najreprezentativniji primjer gotičke arhitekture u Hrvatskoj.

Starija hrvatska historiografija dolazak cistercita u Topusko često povezuje s legendom o boravku kralja Andrije II. u Topuskom i uz dvor u kojem je često boravio uživajući u miru i tišini Toplica. Kraljev dvor najvjerojatnije se nalazio u Gori, u središtu županije. Ali, kralj Andrija II. poznavao je i Topusko i znao je zbog čega je upravo tu želio osnovati opatiju. Toplice su se naime nalazile na najkraćem prometnom pravcu koji je od unutrašnjosti Hrvatske vodio prema Dalmaciji. Možda se kralj u toj namjeri vodio političkim razlozima, jer su cisterciti kao snažan, bogat i utjecajan crkveni red provodili papinsku politiku, podržavali križarski rat i suzbijali hereze. Kralju su cisterciti bili potrebni da na rubnim područjima njegove države budu snažna podrška njegovo politici. Smještaj opatije na području koje je dominiralo glavnim prometnim pravcima odgovarao je modelu gradnje samostana koji se primjenjivao i u drugim dijelovima Europe. Ekonomija cistercita s visoko razvijenim sustavom trgovine, prijevozom robe i kamene soli upravo je tražila lokaciju poput Topuskoga.

Prema *Suma cartae caritatis* cisterciti su smjeli otpotovati na neko novo područje samo onda ako prethodno na tome mjestu bili sagrađeni oratorij, refektorij, dormitorij, gostinske kuće i prostorije za vratara. Na tako pripravljen teren opat je dolazio u novu opatiju s najmanje dvanaest redovnika. U svečanom spisu o utemeljenju opatije iz 1211. godine navodi se da je samostan već sagrađen u mjestu Toplica i to kao »regale monasterium«, što znači da je kralj na opatiju prenio kraljevska prava i samostan darovao cjelokupni posjed Gorske županije, osim onoga dijela koji su posjedovali templari, koji su se već tamo prije nalazili, kao i pripadnici šest plemena koji su živjeli na tom području. Međutim, podanici opatije teško su prihvaćali upravu cistercita, a neprilike su dolazile i od templara te slobodnih plemena. Zbog toga je bilo potrebno da se 1213. godine ponovno potvrde sva prava cistercita navedena u povelji iz 1211. godine. Opatija je među ostalim kraljevskim povlasticama imala pravo držati sajmove koji

su bili veliki izvor prihoda. Na prostoru opatije bila je organizirana i poštanska služba koju su obavljali jobagioni (jobbagy, mađarski = kmet, podanik), kmetovi tvrđava odnosno pripadnici najniže feudalne vojničke hijerarhije u srednjem vijeku, koji su na konjima odlazili kamo ih je opat slao. Nakon što su cisterciti sagradili samostan i crkvu te samostanu pripadajuće građe, sklađista, gospodarske zgrade i filijalne crkve, započeli su sa svojim intenzivnim djelovanjem. Cistercitima je za njihovo uspješno djelovanje bio potreban mir, ali mira u XV. stoljeću u Hrvatskoj nije bilo.

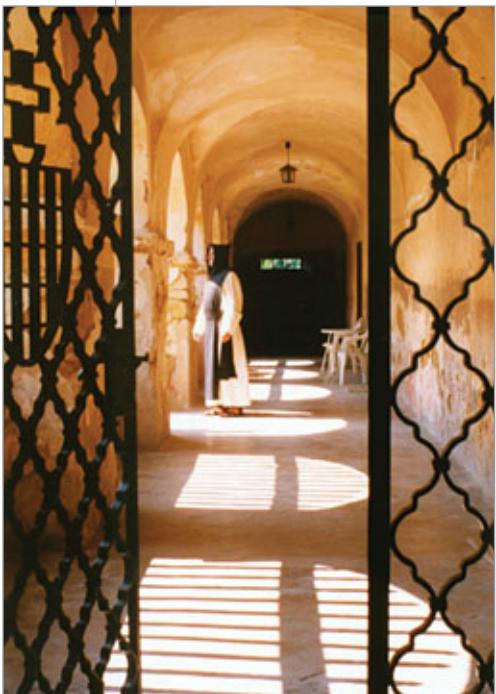
Topuska cistercitska opatija razvijala se kao bogata feudalna zajednica sve do razdoblja turskih napada na hrvatske krajeve već krajem XIV. i početkom XV. stoljeća. Cisterciti tada napuštaju samostan u Topuskom, računajući da će se nakon smirivanju prilika, ponovno vratiti. Tu njihovu namjeru dokazuje činjenica što cisterciti nisu samostan prodali, a nisu se ni odrekli vlasništva nad svojim posjedima. Oni su procijenili da za ove krajeve dolaze nesigurna, teška i ratna vremena. Već nakon poraza hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda kod Nikopolja 1396. godine započele su turske provale u Bosnu i u Srijem. Međutim, u to vrijeme Sigismund ratuje s hrvatskim i bosanskim plemstvom, što je unošilo nesigurnost u mnoge samostane i ugrožavalo njihova dobra. Cisterciti još održavaju vezu sa svojim samostanom u Topuskom, a 1448. godine samostan je posjetio vizitator reda, Ivan Morimunski, koji je tada opatiju u Topuskom priključio upravi i nadzoru samostanu u Stični osnovanom 1132. godine. Ipak, čini se da su cisterciti nakon pada Bosne pod Turke 1463. godine zauvijek napustili Topusko. Dotada su neki cisterciti još boravili u samostanu Topusko, ali su sa samostanskim posjedima sve više gospodarili njihovi feudalni susjedi. Zbog nesigurnosti u tom prostoru hrvatsko-ugarski kraljevi prepuštaju opatiju Topusko raznim feudalnim moćnicima. Opatijom upravlja i hrvatski ban, a sredinom XVI. stoljeća kraljevskom odlukom sva prava opatije bila su prenesena na zagrebačkog biskupa, koji je dobio naslov topličkog opata, kao i sva prava korištenja i uživanja materijalnih dobara opatije.

Budući da su od prvih desetljeća XVI. stoljeća turski upadi u hrvatske krajeve bivali sve češći, opatija u Topuskom imala je sve manje koristi od svojih posjeda, a sve je više na važnosti i vrijednosti dobivao utvrđeni samostan s crkvom. Samostan je uz veće feudalne utvrde poput Zrina, Gvozdanskog i Steničnjaka bio najsigurnije mjesto zaštite i sigurnosti za prostor između Zrinske i Petrove gore. Zbog toga je nadvojvoda Ferdinand Habsburški,

koji je 1527. godine u Cetingradu bio izabran za hrvatsko-ugarskoga kralja, u svojoj ispravi obećanja i obveza prema Hrvatskom Kraljevstvu, obećao da će za obranu samostana u Topuskom i svojih kraljevskih prihoda plaćati trošak za 50 vojnika posade, koji će održavati stalnu stražu u napuštenom topuskom samostanu.

O vrijednosti samostanske utvrde svjedoči i činjenica da je hrvatsko plemstvo u samostanu održalo nekoliko saborskih sjednica. Tako se u Topuskom sastao Hrvatski sabor 1530. godine odakle je upućeno pismo kralju Ferdinandu o problemu obrane Hrvatske od turskih napada. Na Hrvatskom saboru održanom u Topuskom 1533. godine traži se od kralja posebna zaštita. U samostanu je saborsko zasjedanje održalo ono plemstvo koje je u sukobu s protukraljem Ivanom Zapoljom stalo na stranu kralja Ferdinanda. Iz Topuskog samostana zbor hrvatskog plemstva šalje kralju 1535. godine neka svoja »povjerljiva pisma«. Međutim, obrambene zidine topuske opatije bilo je sve teže održavati i pokrivati troškove vojne posade, jer su prihodi s opustošenih posjeda opatije postajali sve manji. Stanovništvo je napuštao kraj oko Topuskoga bježeći pred Turcima u sjeverne hrvatske krajeve. Nestalo je radne snage, prihodi su izostajali, a vojnika za obranu bilo je sve manje. Zbog toga dolazi do dugogodišnjih naptostosti između bana, Hrvatskoga sabora i zagrebačkih biskupa, koji nastoje jedni na druge prebaciti teret odgovornosti za obranu samostana u Topuskom. Kraljevsko povjerenstvo koje je 1563. godine izvršilo inventuru obrambenih položaja u Banovini pregledalo je i utvrde topuskog samostana, te izvješćuje da je samostan još u dobrom stanju, ali da su ga toga ljeta dvaput napali turski pljačkaši. Povjerenstvo naglašava da je samostan u posjedu zagrebačkog biskupa koji je iz njega odnio u Zagreb sve što je bilo vrijednije, ali da biskup ne čini skoro ništa za njegovu obranu. Povjerenstvo preporučuje da bi bilo potrebno u samostanu držati veći broj, odnosno oko 200 konjanika.

U to vrijeme plemstvo njemačkih zemalja okupljeno na saboru u Brucku na Muri, u proljeće 1578. godine, zaključuje da treba negdje u Hrvatskoj, pred vratima Kranjske, podići jednu novu, veliku tvrđavu koja bi zaustavila turska osvajanja. Izbor je pao na prostor četiriju rijeka podno grada Dubovca, na današnji grad Karlovac. Hrvatsko plemstvo na saborskem zasjedanju održanom u Varaždinu 22.XII.1578. donijelo je o toj odluci svoj mišljenje i uputilo ga nadvojvodi Karlu i kralju Ferdinandu predlažući kao najprikladnije mjesto za gradnju nove tvrđave za obranu od turskih napada Topusko, gdje ima dovoljno prostora za smještaj velikog broja konjanika, a kako samostanska utvrda nije daleko

od rijeke Kupe, može se vojsci lako dostavljati živež i sve potrebno za djelotvornu obranu.

Budući da taj prijedlog nije bio prihvaćen, sljedećih su se godina nastavila natezanja između hrvatskog bana i Sabora te zagrebačkih biskupa oko toga tko je obvezan držati u topuskoj tvrđavi straže. Načelno je to trebao biti zagrebački biskup, a takav je stav branio i hrvatski ban na saborskoj sjednici 25. II.1579. Hrvatski sabor je opet brigu o tvrđavi želio prepustiti kralju moleći ga u svibnju 1579. godine da Topusko primi »pod plašt svoje zaštite«, nudajući mu zauzvrat staru utvrdu Steničnjak i Kneju, kao mesta za izgradnju nove tvrđave.

Međutim, zidine cistercitskog

samostana bez obnove i održavanja sve su više propadale. Budući da zagrebački biskup nije bio u stanju održavati samostan, Hrvatski sabor je 25.IV.1581. predložio nadvojvodi Karlu »konačno« rješenje toga pitanje: ako se za utvrdu ne pokuša naći pomоć, neka se samostan poruši, kako ne bi i takav pao u ruke Turaka, a sve snage treba upotrijebiti na utvrđivanju utvrda u Hrastovici, Vinodolu i Gradecu. Godine 1582. predložio je nadvojvoda Ernest Hrvatskom saboru da su vojne vlasti spremne preuzeti obranu zidina topuske opatije pod uvjetom, da zagrebački biskup sve opatijske posjede preda na korištenje vojnoj upravi koja bi biskupu plaćala godišnju rentu od 200 talira. Ako biskup prijedlog odbije, neka se utvrda slobodno sruši. Ali, novaca ni za obnovu, ni za rušenje samostana nije bilo. Topuske su zidine bile prepuštene propadanju. Zagrebački biskupi su se trudili da im u svakoj carskoj potvrđnici budu potvrđena stara prava topuskih opata, dakle i uživanje opatijskih posjeda, ali o starom samostanu se više nije govorilo. Ne postoji niti vijest da je neka turska vojska opsjedala i zauzela topusku utvrdu. Tada su naime sve turske snage bile usmjerene na osvajanje Siska i na proboj preko Tropolja do Zagreba. Nebranjene zidine nisu Turcima predstavljale nikakvu opasnost, pogotovo što su do 1592. godine sve utvrde između Une i Kupe pale pod tursku vlast. Nakon oslobođilačkog rata, poraza Turaka pod Bečom 1683. godine i mira sklopljenog

u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, kada se utvrđivala nova granična crta prema Turskoj Carevini, neki vojni dokumenti spominju Topusko kao mjesto u kojem bi trebalo postaviti stražu u nekakve drvene pogranične čardake. U zapisu grofa Franje Delišimunovića iz 1710. godine opisuje se stanje u Banskoj krajini i nastojanje zagrebačkoga biskupa da Vlahe, koji su doselili na njegov posjed prisili da ga priznaju kao feudalnog gospodara, ali da stari samostan ne popravlja. Pravoslavni episkop Danilo Ljubotina piše 10.II.1736. pismo biskupu Jurju Branjugu moleći ga da mu dopusti pastoralni posjet njegovim vjernicima u Topuskom obećavajući da će ih poticati na dobro kako bi bili dobri podanići cara i kralja te biskupa.

Autor prvoga vodiča kroz Topusko, M.von Kunits piše 1829. godine da u Glini još žive ljudi koji se sjećaju vremena kada su svodovi topuske cistercitske crkve još postojali... Bez krova, crkva se urušila sama od sebe, a materijal od srušene crkve i samostana korišten je za podizanje zgrada u Topuskom. Posjet cara Franje I. 1819. godine Topuskom odlučio je sudbinu zapadnoga pročelja cistercitske crkve. Pročelje je sačuvano, a na prostoru samostana uređen je park koji danas nosi ime Opatovina. Sav prostor na kojem se nekada nalazila crkva i samostan s klaustrom nalazi se u arheološkoj zoni, pokriven travom i zelenilom parka. Sačuvano zapadno pročelje crkve odlikuje se gotičkim karakteristikama i dokazuje da su crkvu i samostan gradili kvalitetni majstori i klesari francuske provenijencije. Arheološka iskapanja F. Erbena i Š. Ljubića iz 1877. i 1879. godine dala su važne podatke o veličini crkve i samostana, te donekle i o njihovom prostiranju. Samostan se prostirao s južne strane crkve, s velikim klaustom i objektima uz istočnu i južnu stranu. Zaštitna arheološka iskopavanja 2000. godine, koja je provelo Ministarstvo kulture, (Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu) pod vodstvom arheologa Amelija Vekića, dala su neka početna pojašnjenja o izgledu crkve. Tako je utvrđeno da su stupovi u lađi crkve bili velikog promjera (130 cm). Nađeni razni profilirani kameni ulomci svjedoče o visokoj gotici, a svi su kvalitetno klesani i bojani ružičastom bojom, uobičajenom kod cistercita.

3. Uloga i značenje topuske opatije

Niz povijesnih dokumenata i arheoloških ostataka svjedoči da je topuska opatija bila duhovni centar odakle se širila vjera i kultura, a organiziralo se i napredno gospodarstvo. Cisterciti su i ovdje gradili mostove koji su povezivali duhovne i svjetovne

vrednote. U topuskoj opatiji odsjedali su kraljevi, knezovi, bani, velikaši i ratnici, ali i biskupi te razni crkveni dostojanstvenici. U opatiji su se pisali razni važni dokumenti i povelje. Topuski opati sudjelovali su u imenovanju biskupa, državnih dužnosnika, uvođili u posjede velikaše i rješavali važne sudske i državne sporove. Opatija je održavala veze s drugim opatijama u Hrvatskoj, a organizirala je i gradnju novih opatija diljem Hrvatske. Po odredbi pape Honorija III (1216.-1227.) benediktinska opatija sv. Gotharda u Vienni dolazi 1219. godine pod upravu opatije Topusko. Topuski cisterciti djelovali su u samostanu Erchi u Ugarskoj, surađivali su s cistercitskom opatijom sv. Križa kraj Senja (1214), osnovali opatiju Svetе Mariјe na Dolcu u Zagrebu (oko 1250) i sudjelovali u osnivanju opatije sv. Helene kraj Samobora (1277.)

značajni, jer dokazuju da su cisterciti u svojim spisima čuvali stari hrvatski naziv Toplice za Topusko!

U nemirnim vremenima ratnih sukoba, u tišini samostanskih zidova, neposredno prije razdoblja slabljenja utjecaja cistercita, niknula je zamisao o izradi misala, koji je poznat kao **Misal Jurja Topuskoga** (De Topusko). To je iluminirani rukopis koji se čuva u Riznici zagrebačke prвostolnice (RK 354), a pisan je u Zagre-

Povijest i razvitak topuske opatije te djelovanje cistercita opisani su posredno ili neposredno u mnogim djelima, ali o kulturnom djelovanju cistercita iz topuske opatije sačuvano nam je samo neznatan broj dokumenata. Najstariji dokumenti iz Topuskoga potječu iz 1211. godine i nalaze se u ***Urbaru topuske opatije***, gdje se opisuju posjedi u vlasništvu opatije i naselja od kojih mnoga danas više ne postoje. Najstarija sačuvana knjiga potječe iz 1342. godine, nalazi se u Riznici zagrebačke prвostolnice (MR 66) i nosi naslov ***Propovijedi pape Grigura***.

Ova rukom pisana knjiga svjedoči o bogatoj samostanskoj knjižnici. Osim toga sačuvani su rijetki primjerici pečata hrvatskih samostana, a za povijest Topuskoga su vrlo

bu oko 1495. godine za topuskog opata Jurja. Misal je iluminiran u dva navrata: u Zagrebu (1495.-1498.) i u Budimu za vrijeme biskupa Šimuna Erdödyja (1519.-1526). U Zagrebu je sedamnaest listova ilustrirao i mnoge listove iluminirao u duhu njemačke gotike zagrebački građanin Joanes-Hans pictor Almanus, koji se potpisao na dva mesta. U Budimu su nastale renesansne minijature na 35 listova, od kojih se neke pripisuju mladenačkom stvaralaštvu svjetski poznatog hrvatskog minijaturista, Julija Klovića, koji je boravio u Budimu od 1524. do 1526. godine. Korice su prekrivene srebrnim baroknim okovom s pozlaćenim medaljonima svetaca i grbom biskupa Aleksandra I. Mikulića (1688. - 1694.).

Danas prepoznatljivu točku urbanog identiteta Topuskoga predstavlja, već spominjani, gotski portal cistercitskog samostana, koji još uvijek prkosи zubu vremena, a podsjećа na trobrodnу samostansku crkvу uz koju se nalazio samostan utvrđen zidom s četiri kule, koji su Turci razorili najvjerojatnije 1593. godine. Sve do pojave turskih ratova topuska opatija bila je žarište vjere i kulture, a zatim je slijedilo razdoblje naglog propadanja. Opatija dolazi u ruke raznim upraviteljima i vlasnicima, a zbog nesretnih povijesnih i društvenih okolnosti nije se nikada više oporavila.

Od osnivanja opatije 1205. do 1402. godine opatija pravno i činjenično (de jure et de facto) pripada cistercitima. U tom razdoblju absolutna dominacija cistercita trajala je dvjesto godina, a posljednjih sto godina uz upravitelje cistercite povremeno se pojavljuju i upravitelji izvan cistercitskog reda. Razdoblje slabljenja cistercitskog reda započelo je od trenutka prvih turskih osvajanja, a već 1403. godine većina redovnika napušta samostan. Upravu opatije po odredbi pape Inocenta VII. (1404. - 1406.) preuzima kanonik Stjepan Blagajski, a nakon njega razni »komen-datori opati« (commenda, praebenda, lat. = crkveni posjed ili imanje koje ima na uživanje neki svećenik) ili nadarbenici. Uz podršku hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda (Žigmunda) Luksemburgovca (1368. - 1437.) cisterciti se vraćaju u samostan, ali već 1465. godine knez Martin Frankopan preuzima upravu samostana, koji je kao »patron opatije« duhovnu skrb nad opatijom povjerio kanoniku Jurju iz Steničnjaka, nekoć velikog utvrđenog grada Jugoistočno od Karlovca koji se spominje od 1299. godine i gdje je bio održan Hrvatski sabor 1558. godine, a napušten je bio u XVII. stoljeću. Nakon što je Juraj od Topuskog postao pomoćni biskup zagrebački (1488. - 1498.), za biskupovanja Osvalda Thuza (1466. - 1499.), započinje razdoblje otimanja topuskih imanja u jeku razmirica među uglednim hrvatskim plemićkim obiteljima.

Od 1492. do 1558. godine topuska opatija nalazi se pod upravom hrvatskih banova. temeljem odluke hrvatsko-ugarskog kralja Vladislava II. Otada cisterciti, iako još borave u samostanu, ne upravljaju opatijom, koju postupno napuštaju nakon 1533. godine, ali su pravno još ostali vlasnici do 1558. godine. Predaja topuske opatije upravi hrvatskog bana bila je samo formalna, jer su njome i nadalje upravljali razni crkveni dostojanstvenici, a posebice zagrebački biskupi koji su kao banski namjesnici i formalno zadovoljavali odredbu predaje opatije pod ingerenciju hrvatskog bana. Novu stranicu povijesti topuske opatije otvorio je kninski biskup Andrija Tuškanić (1539. - 1550.), koji je nakon pada Knina pod Turke (1522.) došao u Topusko. On je u sukobu kralja Ferdinanda sa zagrebačkim biskupom Šimunom Erdödyjem (1518.-1543.), koji je podržavao protukandidata za prijestolje Ivana Zapolju, zbog čega mu je prijetila opasnost da bude maknut sa zagrebačke biskupske stolice, zamolio kralja, da kao upravitelj topuske opatije, bude imenovan novim zagrebački biskupom. U to vrijeme pala je Stubica pod Turke (1538.). A. Tuškanić je ipak bio imenovan, ali samo pomoćnim zagrebačkim biskupom, jer se kralj pomirio sa zagrebačkim biskupom. Nakon A. Tuškanića topuskom opatijom upravlja plemićka obitelj Keglević, a u Topuskom zasjeda Hrvatski sabor razvijajući svoju neuспješnu strategiju obrane od Turaka. Keglevići su 1557. godine preostali vrijedni inventar iz topuskog samostana prenijeli u svoj grad Kostel u Hrvatskom zagorju, koji su stekli 1523. godine.

Uz pristanak pape Pavla IV. (1555. - 1559.) hrvatsko-ugarski kralj Ferdinand je topusku opatiju dodijelio 1558. godine kao vlasništvo Zagrebačkoj biskupiji, a zagrebačkim biskupima i naslov »opat od Topuskog« (Abbas Beatae Virginis Mariae de Topusco). U teškim i nesigurnim povijesnim okolnostima koje su stvarali neprestani turski napadi na Hrvatsku , kao i u razdoblju nakon oslobođenja hrvatskih zemalja od Turaka, zagrebački biskupi, kao što smo već tijekom našeg izlaganja naglasili, nisu mogli niti sačuvati, a niti obnoviti opatiju. Biskup Franjo Thauszy (1751. - 1769.) naseljava u Topusko novo stanovništvo, a 1768. godine utemeljuje župu. Za župnu crkvu poslužila je podignuta drvena crkva Navještenja Blažene Djevice Marije Topusko je 1784. godine bilo pripojeno Vojnoj krajini, a vojne vlasti nastojele su posjede zagrebačkog biskupa u Topuskom zamijeniti za neka druga područja. Tako je biskup Maksimilijan Vrhovac 1802. godine zamijenio topuska opatijska imanja za imanje u Banatu, čime je konačno prestala postojati opatija Blažene Djevice Marije u Topuskom. Klasicistička župna crkva sv. Marije sagrađena

1830. godine bila je u Domovinskom ratu 1991. godine potpuno srušena. Nakon rata ponovno je sagrađena, ali u neznatno većim gabaritima.

4. Povratak cistercita u Hrvatsku

Cisterciti su u sjevernoj ili panonskoj Hrvatskoj zbog njihove bijele odjeće i crnoga škapulara nazvani »svrakari« ili »bijeli redovnici« ili »bijeli benediktinci«, za razliku od benediktinaca iz južne ili dalmatinske Hrvatske, koje zovu »crnim benediktincima«. Drugdje su ih zbog imena njihova utemeljitelja sv. Bernarda zvali »bernardincima«, a žensku granu cistercita »bernardinke«. Nakon više od 450 godina svog izbjivanja iz Hrvatske, cisterciti su se 1982. godine ponovno vratili u Hrvatsku. U Jastrebarsko, nedaleko Zagreba, austrijska cistercitska opatija Wettingen-Mehrerau iz Bregenza, poslala je pet članova svoje redovničke zajednice s vječnim zavjetima: dvojicu svećenika, dvojicu đakona te jednoga korskog samostanca. Svi oni čine tzv. »priorat«, koji je podređen austrijskoj opatiji-matici, jer je samostanska zajednica malobrojna i još ne može postati opatija.

Za ponovni dolazak cistercita u Hrvatsku bio je zaslužan kardinal Franjo Šeper (1905. - 1981.), koji se dogovorio s austrijskim cistercitima i sadašnjim priorom cistercitskog samostana u Jastrebarskom, o. Brunom Trusićem, o nužnosti povratka

cistercita u Hrvatsku. Franjo Šeper je cistercitima za smještaj ponudio bivši dominikanski, a nakon toga franjevački samostan u Jastrebarskom, gdje hrvatski cisterciti prema cistercitskoj Reguli provode svoj život posvećen radu i molitvi.

Tijekom dana samostansko zvono sedam puta poziva cistercите-svećenike i korske samostance (tzv. braću laike ili časnu braću) na molitvu (časoslov) u pjevalište u crkvi. Prva molitva počinje već u 5 sati ujutro. Dan počinje i završava molitvom u 20,30 sati. Molitve u koru pjevaju se na latinskom i hrvatskom jeziku. Časoslov se pjeva na posebnom cistercitskom napjevu.

Kao što je poznato, sve su cistercitske crkve posvećene Blažene Djevici Mariji, a kod svakog se cistercita u njegovoј samostanskoj sobi nalaze tri važne knjige: **Biblija, Pravilo ili Regula sv. Benedikta i Samostanska pravila**.

Priorat Jastrebarsko pripada staroj austrijskoj cistercitskoj opatiji Wettingen-Mehrerau koja danas obuhvaća 23 muške i ženske opatije u Austriji, Italiji, Sloveniji, Švicarskoj i SAD-u. Na čelu svake opatije nalazi se, kao što smo to već toliko puta naglasili, opat.

Povjesno značenje Topuskog i njegove duhovne i materijalne vrijednosti koje su stvorili cisterciti postupno su uništene i zaboravljene. Možda će proslava 800. obljetnice dolaska cistercita u Hrvatsku potaknuti povjesničare na nova povjesna istraživanja kako slavna prošlost Topuskog i cistercita u Hrvatskoj ne bi utočnula u zaborav, a bilo bi lijepo i korisno kada bi mladiće, koji žele svoj životni put osmislići kao redovnici-cisterciti, ova obljetnica privukla u mladu cistercitsku zajednicu, koja ponovno otkriva Hrvatsku i koja se ponovno otkriva Hrvatskoj.

Literatura:

Topusko: Glas Gradskog muzeja Karlovac IV, 1, rujan (Karlovac 2005.) 2-28; Z. HORVAT, Topusko - pokušaj rekonstrukcije tlocrta: Peristil (1967. - 1968) 10-11; Đ.CVITANOVIĆ, Sakralna arhitektura baroknoga doba (Zagreb 1985.); J.KOLARIĆ (red.), Zagrebački biskupi i nadbiskupi (Zagreb 1995.) 34, 71, 132, 173, 235, 251 - 252, 400; J. BUTURAC - A. IVANDIJA, Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima (Zagreb 1973.) 118,129; L. BUTURAC, Osam stoljeća župe Gora (Petrinja 2004.) 20; Glas Koncila XLIV, 39 (25. IX. 2005.) 18.

Novija hrvatska sakralna baština

SUVREMENA HRVATSKA ARHITEKTURA SAKRALNIH GRAĐEVINA

U godišnjaku 2 (CKD 2004.) 65-90. predstavili smo u rubriči »Novija hrvatska sakralna arhitektura« arhitekte koji su ostvarili vrijedna ostvarenja na području sakralne arhitekture u Zagrebačkoj nadbiskupiji. U ovom broju predstavljamo vam arhitekte suvremene hrvatske sakralne arhitekture iz Riječke nadbiskupije. Kao uvod u tu temu zamolili smo arhitekta Vladimira Grubešića da nam progovori o suvremenoj hrvatskoj arhitekturi sakralnih građevina iz aspekta realizacije crkve sv. Ivana Krstitelja na Škrinjama u Rijeci.

117

UVOD

Arhitektov duh je jedan od najljepših koje je Bog stvorio; ima odličnu memoriju, živu i hitru uobrazilju, čisto i tečno rasuđivanje, dar da svoje zamisli objasni riječju, licem i pokretom, kao što najveći slikari postižu svojim kistom.

U jedinstvenim zamislima arhitekta, postoji cjelovitost ljudskog hoda u unutrašnjost funkcije građevine kao i voluminoznost koja opet čini temelj urbanističkog prostora jer ih je istodobno stvorilo i odredilo isto nadahnuće, ista tema, isti umjetnik.

Jer, sve je korisno u smislu poruke, potrebno u smislu prakse, plodno u smislu spoznaje; sve je tek priprema za onaj trenutak u kojem cijelim svojim fizičkim i duhovnim, a nadasve ljudskim bićem živimo prostore pripadajući im potpuno; to je trenutak ARHITEKTURE.

O SAKRALNOM PROSTORU - PROSLOV

Sakralni je prostor vječiti interes arhitekata i to ne zbog isključive potrebe za fizičkim prostorom, već zbog posebnog

Crkvica sv. Jurja u Radunu kod Kaštela Starog

Unutrašnjost crkvice sv. Petra u Priku kod Omiša

unutrašnjeg prostornog sadržaja gdje arhitektonski prostor ima zadaću da otkri-va i tumači sakralnost na sebi svojstven način.

Povijest sakralnog prostora je povijest mišljenja i osjećanja, uvijek s vjerom u jednu jedinu ISTINU, a to je moguće tek s uvjerenjem i iskrenošću prema vlastitom djelu i vremenu s kojim živimo. Zato vrijedan sakralni prostor može ostvariti samo onaj koji ga može iskreno doživjeti sa svom složenošću unutrašnje duhovne i vanjske povijesne situacije odrđenog vremena i određenog prostora.

Svaki je vrijedan sakralni prostor složeni odnos duhovnog života i kreativnog izraza određene povijesne zbilje, a to znači da on teži ka umjetničkom izrazu kao samostalno djelo sakralnosti, koju čovjek iskonski nosi u sebi.

Ako je naposljetku arhitektura graditeljica duha, a u to smo uvjereni, onda ona mora znati moći i graditi okvir svog vlastitog stvaralačkog postojanja i mora znati afirmirati taj duh kao kreativni i intelektualni doseg ljudskog genija.

Suvremena sakralna građevina mora biti svjedok arhitektonske misli i dostignuća u vremenu nastanka. Do tog ostvarenja arhitekt mora prebroditi niz sukoba i prepreka društvenih, kao i osobnih, od oblikovnih nedoumica, misaonog i stvaralačkog dosega arhitekture same i njezina protagonista - arhitekta.

Kao i svaka arhitektura, crkvena je građevina vrlo životan svijet sa svojom poviješću, dakle sa stalnim zahtjevima i zakoni-ma, svojim mijenjama i svojom budućom vizijom.

O POVIJESTI SAKRALNOG PROSTORA

Što su i gdje korijeni naše sakralne arhitekture? Po gradićima, selima i zaseocima ili na njihovim grobljima susrećemo ra-

Crkvice sv. Mihajla kod Stona

Crkvice sv. Nikole kod Nina

Braču, crkvici sv. Pelegrina na Dugom otoku, crkvici sv. Nikole kod Nina, crkvici Sv. Marije na Malom Ižu, crkvici sv. Donata u Puntu na otoku Krku, crkvici Sv. Trojice na Poljudu u Splitu, crkvici sv. Petra u Preku kod Omiša?

Tko će u množini najraznolikijih tlocrtnih križeva, ruža, kvadratića, pačetvorina predromaničkih građevina ustanoviti građevinsko-stilsko rodoslovje, vezu oca meštra sa meštom sinom koji u slijedu vremena prenosi i unapređuje građevinsku tajnu do čuda oblika?

Reljefna raznolikost u obradi vanjskih i unutrašnjih ploha predromaničke arhitekture još očituje i ocrtava nesputanost u slo-

nosrednjovjekovne crkvice čednih dimenzija i najrazličitijih oblika. Povjesničari im određuju nastanak u osviti devetog stoljeća. Mnogobrojni po količini i raznoliki po svojstvima, predromanički oblici gradnje razvijaju se u neprekinitom slijedu tijekom čitavog devetog, desetog i jedanaestog stoljeća. U rasponu od tri stotine godina, ova su graditeljska ostvarenja dio hrvatske povijesti - to je doba hrvatske državne samostalnosti.

Na početku dvanaestog stoljeća hrvatski krajevi po nasljednom pravu postupno ulaze u krug europskih zemalja pa se u gradnji ustaljuju novi oblici, doduše podržani domaćom graditeljskom tradicijom, no također uvjetovani snažnim procvatima arhitektonskih stilova u Europi. Od tog vremena, u doslihu sa graditeljskim zamahom razvoja arhitektonske misli, naši krajevi postaju ozračje svih velikih stilskih epoha građenja unutar velike zajednice europskih naroda.

Što je iznjedreno naše, samo naše; naše građevine čednih mjera, raznovrsnih oblika, kod kojih nas čudi šarenilo i neka simpatična svojeglavost, uporna želja da se preskoči uzorak i zaobiđe sličnost. Što je zajedničko crkvici sv. Križa u Ninu, crkvici Sv. Nikole u Selcu na otoku

bodi. Fasadne plohe su dijeljene lezenama ukrašene nišama ili lukovima; probijeni su nepravilni prozori, prozorčići ukrašeni tranzenama, ali se iz rasporeda i oblika jedva razaznaje načelo. Na istoj je fasadi jedan prozor viši, drugi niži, jedan ima viši parapet, drugi niži, nejednakih su visina i širina - a opet sve to koje naivno veselje i neuku radost izazivaju u nama ovi mali grumeni građeni za ljudsku dušu.

Arhitektonska je cjelina rezultat budne i tankoćutne prosudbe i tu je razlog tolike količine različitih crkvica slobodnih oblika. Nova i nova povezivanja prividno istih sastojaka, spregnutih duhovnom formulom rastu u jedinstvu kao što prava misao često presloži obične riječi u nadahnuti poetski slog.

O SAKRALNOSTI PROSTORA DANAS

Arhitektura je uvijek stvaralački izazov; spontani rasap, ali i svjesni gubitak tradicionalnih shema. Arhitektonska misao postavljena je pred mnoge nepoznanice, često i zablude, koje su sa sobom nosile rutinska rješenja funkcije lišene svake duhovnosti. Ako se ova arhitektura nužno okupira intimom čovjeka, sustavom njegove svijesti, onda je sakralna arhitektura isključivo pitanje duhovnosti. Postavlja se pitanje kakva ona mora biti. Kakav sakralni prostor u ozračju fizičke prisutnosti, kojim se izražajnim sredstvima mora poslužiti arhitekt na svom stvaralačkom putu od duha do oblika?

Arhitektura jest znak; vrijedna je tek onda kada je jasno što znak iskazuje svojim duhovnim ustrojstvom i prostornim oblikovanjem. Arhitekti prepuni slobode i stvaralačke želje traže jedinstvo u spajanju duhovnog i oblikovnog kroz nepromijenjene stvaralačke istine i zakonitosti tražeći novi doživljaj našeg vremena, stvoriti život oblika. Oblik je osjet i misao, odgovor i pitanje, stvaralački upit našoj svijesti i vremenu, upit koji je već po sebi znak što zadire u moguću budućnost. Ako pak oblici iskazuju shvaćanje i težnju duha kao odgovor i pitanje, tada možemo shvatiti da prostor ima moć i određuju način.

Pitanje je kako danas arhitektonski izraziti sebe, misao arhitekture, društvenu svijest, vrijeme, osobni i kolektivni svjetonazor. Crkveno je graditeljstvo danas oslobođeno novih kanona, otvoreno prema kreativnom oblikovanju, zato ono izaziva, intrigira, ali isto tako izaziva opasnost u gubitku mjere oblikovnog formalizma i isključivosti. Tada se lako zaboravlja na čistoću izvora misli kao i na jedinstvo duha i oblika.

REALIZACIJE NAŠEG OKRUŽJA (ISKUSTVA KROZ REALIZACIJU CRKVE SV. IVANA KRSTITELJA NA ŠKURINJAMA - RIJEKA)

Hvale je vrijedno nastojanje Nadbiskupije da pozivnim natječajem uz ocjenjivački sud dobije i odabere najprihvativije rješenje koje je projekt nosio u sebi kao:

- vrijednosno je građevina svojom impostacijom podigla razinu urbanog ambijenta
- ostvarena je čista i dosljedno koncipirana arhitektura na način da kompleks djeluje kao vrijedno, individualno plastično tijelo.
- u memoriji, kod stvaranja građevine dosljedno je valorizirana vrijednost spomeničke sakralne arhitekture - posebno starokršćanske predromaničke, arhitekture našeg priobalja,
- uspješno su prevladani morfološki rasponi, stvoreno je cjelovito djelo unutar bloka postojećeg urbaniteta,
- postignut je sklad forme, konstrukcije i funkcije, ekspresije u oblikovanju i materijalu,
- u reprezentativnosti građevine dat je jasan znak sadržaja-funcije koju građevina udomljuje.

No građenjem, fizičkim uobličavanjem projekta, tenzije rastu, broj sudsionika u nastanku građevine povećava se, ali isto tako i umno prosuđivanje i vrednovanje građevine od funkcije do oblikovanja, od detalja do cjeline.

Što je arhitekt unutar toga vremena građenja? Poslušnik svih mogućih mudroslovlja, kako investitora, tako i graditelja - izvođača radova, vjernika, župnika, prolaznika, svih pozvanih u prosudbi građevine koja raste; ostaju pritužbe, nagovori, često i otvoreni sukobi kojima se nastoji argumentirano braniti uvijek samo svoje viđenje - svoj stav.

Držeći građevinu u svojim rukama, realizirajući svoju viziju, svoju zamisao, arhitekt često ostaje sam u nastojanju realizacije svog sna o građevini.

Crkvu gradi arhitekt. On je često u situaciji vremena Michelangelo Buonarottija, kada je papa Julije 1551. godine morao izdati breve da zaštiti arhitekta - graditelja crkve sv. Petra u Rimu, sa jasnom porukom da se ima izvesti crkva po projektu i zamisli projektanta bez miješanja sa strane.

Povijest u svom izričaju-događanju često se ponavlja.

Naročito su veliki pritisci i samovolja rješavanja enterijera, gdje se često, sa dobrom namjerom, oprema prostor, ali se u tom

radu često gubi mjera vrednovanja likovnog oblikovanja i vrijednosti umjetnina.

Gdje su današnji Buonarottiji, sa čuvenom Pieta u francuskoj kapeli sv. Petra, Mojsije unutar crkve San. Pietro Vincoli, oslik unutarnje pregrade Sikstinske kapele Posljednji sud, ili svod Stari i Novi zavjet - Stvaranje svijeta?

NA KRAJU

Pitanjem budućnosti građenja sakralnih prostora otvaraju se vizije razastrte između nostalgije i očekivanja. Znamo da će se njihova rješenja moći pronaći samo u stvaračkoj imaginaciji arhitekata i urbanista, i možda još u kulturnom podneblju koje još za sada nismo uspjeli stvoriti. Zapisi na ovim stranicama tek su krhki nasip pred poplavom osrednjosti koja nam ugrožava sam prostor, pejzaž i povijesne jezgre naselja.

Bez sumnje, svaki stvaraoc može na svoj način zarobiti svoje strahove od kojih dolaze sve nevolje: oportunizam, obziri, koncesije, propast urbanih sredina kao i devastacija kulturne baštine ma koje vrste.

Dosljedno braniti istinsko kulturno stvaralaštvo i ne držati se povijesnih pouka, znači izložiti se najtežoj kazni, sažalnom podsmijehu povijesti.

Arhitekt Vladimir Grubešić, d.i.

Crkva sv. Ivana Krstitelja na Škurinjama u Rijeci

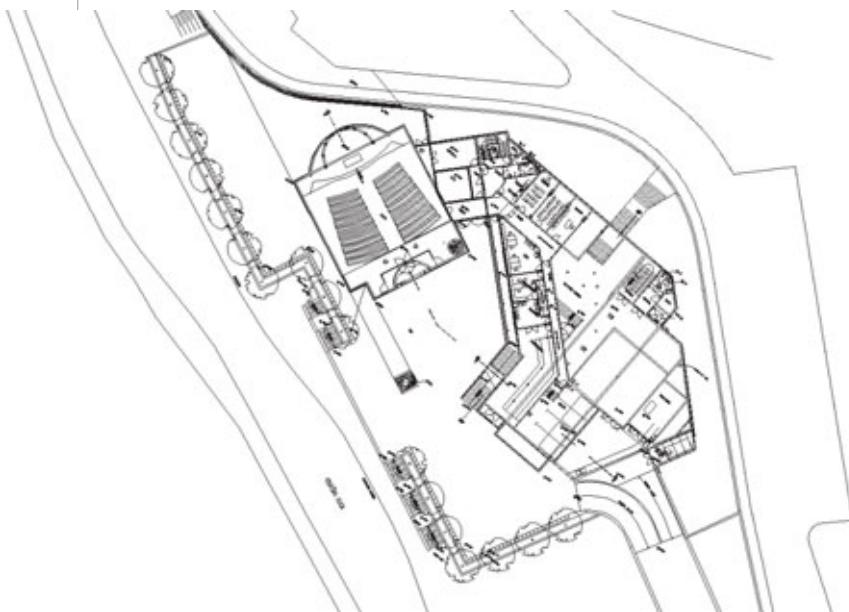
Nedavno posvećena župna crkva svetog Ivana Krstitelja koju je arhitekt Vladimir Grubešić podigao u riječkom stambenom

Jugozapadno pročelje crkve

naselju Škurinje, tek je dio budućeg cjelovitog sakralnog prostora koji će biti posve zaokružen tek dovršenjem pastoralnoga kompleksa i izgradnjom vitka i visoka zvonika. Kompleks će tvoriti zaokruženi trg, omeđen cjelinom crkve i pastoralnoga dijela. Trg nije zamišljen kao zatvoren i izdvojen, nego će zapravo biti i mjesto vjerskog i svjetovnog okupljanja jer svojim izgledom i otvorenosću postaje bitna urbana okosnica kojom će ovaj predio grada dobiti svoje obilježje koje dosad nije imao.

Konačni izgled cjeline nazire se već sada, iako je dovršena tek crkva, a ostali dio je tek naznačen. Kao da Grubešića pri svakom poslu uvijek dopadaju brojni utezi i, štoviše, kao da ih i

Tlocrt prizemlja crkve sv. Ivana Krstitelja

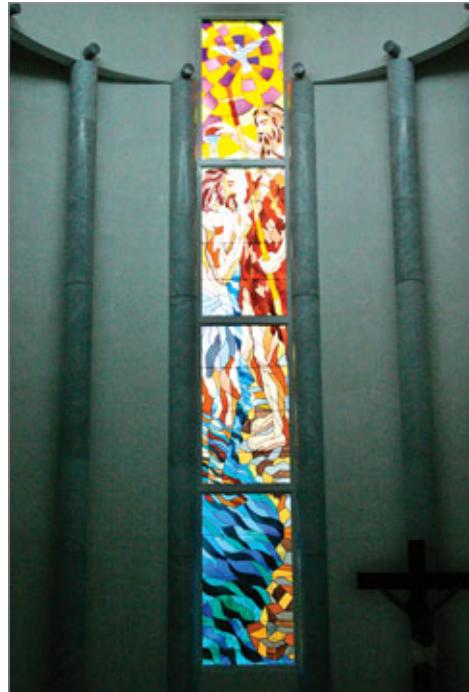

124

Oltarni prostor

sam traži. Grubešić je ovdje dobio priliku za izgradnju novoga sakralnog prostora – i to, ovaj put, na mjestu gdje ga nikada dosad nije bilo.

To je svakako ohrabrujuće i poticajno, no otežavajući je prostorni smještaj u neaktivativnu naselju, na padini brijega, na položaju nezgodnih komunikacija i prilaznih stubišta, na mjestu stješnjenu u okraju ove četvrti, u trokutu iznad glavne i ispod sporednih prometnica, na mjestu koje nimalo ne pridonoši poželjnoj monumentalnosti i duhovnosti. Grubešić je zamislio crkvu kao masivni blok, kao neraščlanjenu i gotovo neostakljenu kocku

Sv. Ivan Krstitelj - vitraj - autor E. Kokot

kojoj su jedini elementi ukrasa plemenita kamena oplata od kvadra bijelog kamenja, nemametljive dekorativne naznake ulaznoga portala i blago zaobljene apside.

Grubešićeva monumentalnost u ovoj je crkvi pomalo nalik na skulptorsko oblikovanje masa, na neke Meštirovićeve crkve i na talijansku klasicističku, »rimsku« arhitekturu tridesetih godina. Određena klasicistička težina vanjskog oplošja olakšana je jed-

nostavnošću unutrašnjosti koja kao da se očitom, autorskom interpretacijom dotiče i obreda, kao da ga želi približiti današnjem vremenu. Umjesto gotičkog misticizma i barokne egzaltacije, ovdje se nudi ravnomjerna svjetlost, opća mirnoća i dojmljiva prostranost. Ovdje se poziva na smirenje tijela i duše, nude se blagost i trezvenost, red i sklad, a ne izazivaju strasti i ne stvara prenaglašena patetika.

Crkva je u oblikovnom smislu neobična i iznenađujuća. U kontekstu Grubešićeve arhitekture, ona potvrđuje njegovu ruku i sklonost nekim stilskim postupcima, kombinirajući klasicizam (u slučaju crkve) i modernizam (koji koristi u prostoru pastoralnoga centra).

Arhitektura crkve Ivana Krstitelja dobrodošlo je oblikovno osvježenje, hrabar i kreativan hram i okupljalište religioznih, koje će poželjeti vidjeti i nereligiozni građani jer to nipošto nije tek funkcionalan, nego i ambiciozan prostor koji želi pridobiti i na neki način potaknuti na određeni dijalog s »ukusom« i vjernike i nevjernike.

Sveti Ivan Krstitelj nije crkva »kakva bi ona trebala 'biti'« nego građevina koja se nameće neobičnom jednostavnošću i monumentalnošću.

Ervin Dubrović

Jugoistočno pročelje - ulaz

Tehnički podaci:

Investitor: Riječka nadbiskupija

Projektant: Vladimir Grubešić, d.i.a.

Izvođač: GP »Krk«, Krk

Unutrašnje uređenje: Eugen Kokot – vitraji

Prostorne veličine:

- Crkva: 414 m²
- Pastoralni centar: 900 m²
- Caritas: 1.600 m²

Početak gradnje: 01/2002. g.

Završetak gradnje: 03/2003. g.

Vladimir Grubešić

Roden je 19. travnja 1942. godine u Mrzlim Vodicama. Osnovnu i srednju školu pohađao je u Praputnjaku (gdje je odrastao), Hreljinu i Rijeci. Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu upisao je 1960. godine, a diplomirao je u siječnju 1966. godine. Vodeći je projektant Građevno-projektnog zavoda u Rijeci.

Uz zapažene ostvarene objekte od 1971. do 1998. godine kao što su školski centri, škole, poslovne građevine i stambeni objekti u Bujama, Viškovu, Crikvenici, Rijeci, Portorožu, ing. Vladimir Grubešić je projektirao sljedeće sakralne objekte: crkva sv. Ivana Nepomuka Saborsko (1999. – 2002); crkva sv. Ivana Krstitelja s Pastoralnim centrom i Caritas Škurinje – Rijeka (2003. – 2005). Na području unutarnjeg uređenja -interijera u Rijeci, Kostreni, Opatiji, Matuljima, Malom Lošinju, Mošćeničkoj Dragi Vladimir Grubešić je adaptirao i dominikanski samostan i crkvu sv. Jeronima u riječkom Starom gradu (1992). Ing. Grubešić se uspješno okušao u projektiranju raznih obiteljskih kuća i poslovno-stambenih građevina u Rijeci i okolici, a sudjelovao je na mnogim natječajima za urbanističko-arhitektonska rješenja u Rijeci, Zagrebu, Dubrovniku, a između ostaloga: Groblje – urbanističko-arhitektonsko rješenje Drenova – Rijeka (1974); Krematorij – urbanističko – arhitektonsko rješenje Drenova – Rijeka (1975) Otkup; Krematorij – urbanističko – arhitektonsko rješenje Mirogoj – Zagreb (1979); Crkva na Volovčici – Zagreb (1994) treća nagrada; Crkva Sv. Franje Asiškog (1994) treća nagrada; Spomenik poginulim u domovinskom ratu groblje – Opatija (1997) druga nagrada, prva nije dodijeljena; Spomen

obilježja mjesta masovnih grobnica žrtava Domovinskog rata (1998).

Ostvario je i samostalne izložbe: Autorska izložba arhitektonskih ostvarenja povodom dodijele Nagrade grada Rijeke »Mali salon« 1989; Autorska izložba Galerije za arhitekturu i design »Društvo arhitekata« Zagreb 1990; Izložba Pustijerna, Dubrovnik - Atrij Kneževa dvora 1990; Izložba Pustijerna, Dubrovnik – Zagreb 1991; Izložba grafike »Art 95«, New York 1995; Autorska izložba Muzej grada Rijeke 2003. – Rijeka; Autorska izložba Muzej arhitekture – Zagreb 2004. kao i skupne izložbe: Godišnje izložbe UHA, Zagreb; Zagrebački salon, 1988. - 2000. g.

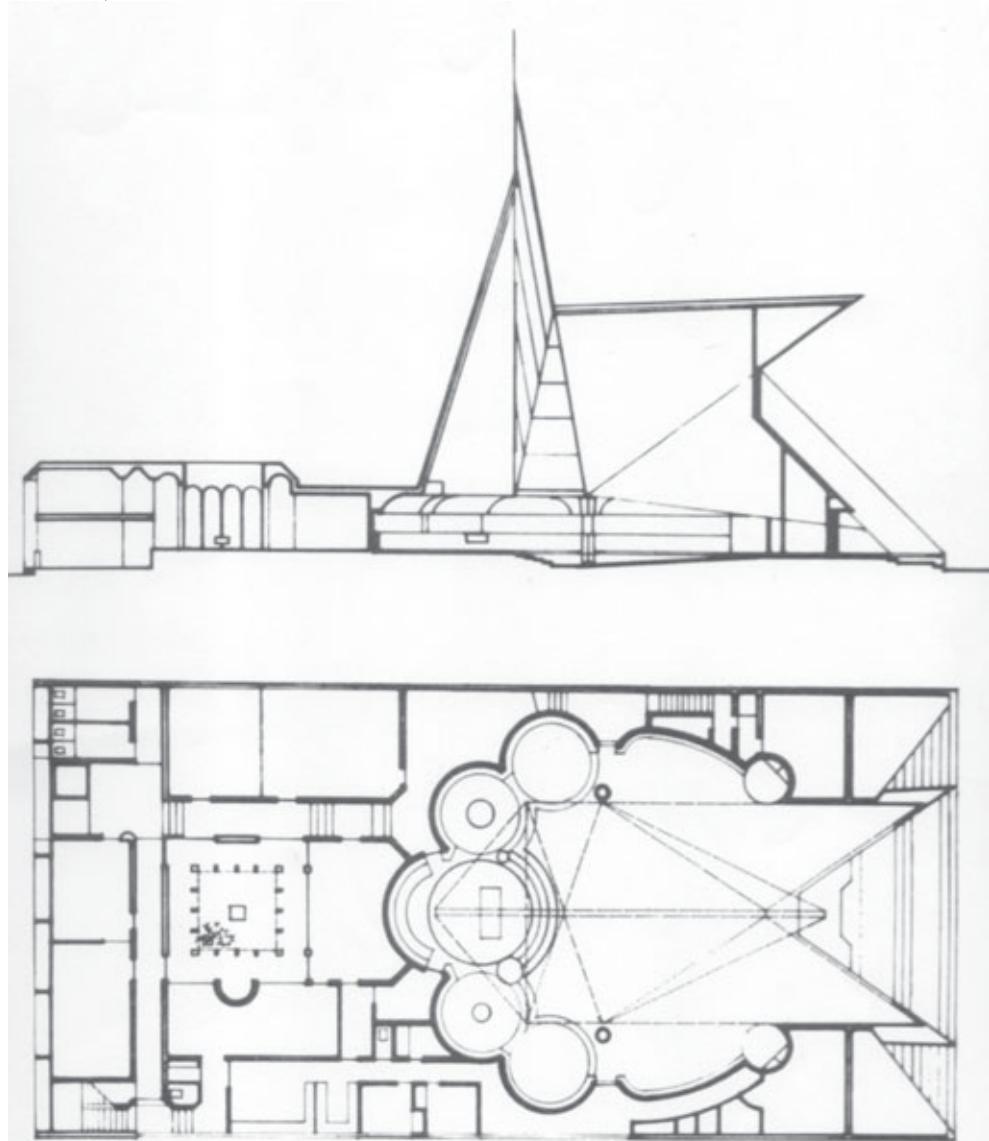
Crkva sv. Nikole

Slijedeći postavke prostorno oblikovanoga koncepta sakralnog objekta projektirano je rješenje koje je suvremenim arhitektonskim izrazom nastojalo izraziti duh povijesnog razdoblja starohrvatske arhitekture, a formiranjem prostora disperzivnim vertikalnim streljenjem ostvariti one vrijednosti koje je odnos prema totalitetu nespoznajnog ostvarivao u dugom slijedu povijesnih razdoblja.

Ulagani prostor formiran je izrezom u piridalnom korpusu pristupnog volumena asocirajući osjećaj prihvaćanja tako uspješno riješenog u portalu gotičke katedrale. Osnovni tlocrt kružnog je oblika s apsidama u vidu peterolistne djeteline koje postavljaju i definiraju sve osnovne funkcije objekta (apsida menze, apsida tabernakula, apsida krstionice, apsida oltara Majke Božje i apsida kora). Pod glavnoga prostora lagano se spušta u vidu blage rampe omogućavajući akcentuaciju uzdignutog centralnog žarišta funkcije. Kružni tlocrt proizašao iz starohrvatske arhitekture također naglašava centralnu akcentuaciju funkcije objekta. Ta je akcentuacija međutim potencirana trokutnim nadsvodenjem, koje u starohrvatski koncept unosi temu »srednje lađe« čiji vertikalizam spaja autoritet kružnog središta s autoritetom centralne osi. Bočni dijelovi, koji u kružnome tlocrtu izlaze iz srednje lađe postaju na taj način elementi »bočnih lađa«. Završni fond kompozicije unutrašnjeg prostora predstavljaju trokutna krila iznad centralne ap-

Crkva sv. Nikole Tavelića na Krnjevu u Rijeci

Slijedeći postavke prostorno oblikovanoga koncepta sakralnog objekta projektirano je rješenje koje je suvremenim arhitektonskim izrazom nastojalo izraziti duh povijesnog razdoblja starohrvatske arhitekture, a formiranjem prostora disperzivnim vertikalnim streljenjem ostvariti one vrijednosti koje je odnos prema totalitetu nespoznajnog ostvarivao u dugom slijedu povijesnih razdoblja.

Tlocrt crkve sv. Nikole

side, koja putem naglašene vertikalne akcentuacije i staklenoga pokrova, reminiscirajući »gotski šiljak« dobivaju obilje svjetla. Stupovi koji iz konstruktivnih razloga nose glavnu lađu, jednostavnošću oblika tendiraju romaničkome konceptu (u ovom trenutku još neoblikovanom).

Prateći sadržaji deminuirani su u svojoj arhitektonskoj prezentnosti postajući postamentom za akcentuirani korpus glavnoga prostora. Samostanski dio s refektorijem, čelijama fratara i

Unutrašnjost crkve sv. Nikole

represivnih postupaka). Ostvarenje te funkcije smanjilo je visinu bočnih brodova tlocrta više nego što je prvočitnim crtežima bilo promišljano, no postigla se sjenovita intima rubova centralnoga prostora unutar kojih se oblikovao prsten skulptorskih prikaza križnoga puta i sakralnih motiva vezanih uz svaku pojedinu apsidu (skulptor Zvagin) stvarajući pojas koji objedinjuje konцепцију kružnoga tlocrta povezujući ga istodobno s bazilikalnom akcentuacijom prezbiterija. Prostor prezbiterija ispunjava lik Isusovog uzašašća (skulptorica Ujević), a bočni lik sv. Nikole (skulptor Bošnjak) zaokružuje prostor likom patrona crkve. Tabernakul je posebno akcentuiran laganim ciborijem. Na taj se način unutar najsuvremenije inter-

župnim uredom zaokružuje postament u pravilan geometrijski oblik. Na taj način dobivena je kompozicija u kojoj se na postamentu od ravne ploče, koja se lomljeno spušta omogućavajući pristup na krovnu terasu, uzdiže korpus vertikalno usmjerenih i lebdećih formi skulpturalne interpretacije objekta. Staklene plohe razlučuju osnovne prostorne volumene omogućavajući rasvjetu centralnoga prostora suvremenim zahvatom. Kako je tadašnjim režimskim propisima bilo zabranjeno da vjerski ophod procesijom stupi na gradsko zemljište, omogućeno je njegovo odvijanje putem bočnih stubišta preko krova nižih dijelova sakralnog objekta (tim jedinstvenim zahvatom crkva sv. Nikole postala je i ostala dokument jednog vremena i njegovih

Krstionica u crkvi sv. Nikole

pretacije nastojalo postići rješenje koje počinjući od vrijednosti starohrvatskoga tlocrtnog koncepta prelazi u prostorni konceput bazilike, a unutar kojega krajnje bočne apside čak asociraju i križni klasični tlocrt maloazijskog sakralnog objekta.

Primjena materijala slijedi opisane prostorno-oblikovne postavke. Objekt se u vanjskome prostoru prezentira kamenom (opločenje kamenim pločama) i stakлом (termoizolirajuće više-slojne leksan ploče), a u unutrašnjem prostoru prelazi od robusne grube obrade bočnih apsidalnih nižih dijelova kružnoga tlocrta s indirektno osvijetljenim frizom skulpturalnih motiva, do čistih trokutnih lebdećih ploha obrađenih grubom štokanom kamenom žbukom. Konstrukcija staklenih ploha morala je u osnovnoj zamisli nositi karakter prostorne »paške čipke«, no zbog ekonomskih razloga realizacija je ostvarena u čipki »Mero« konstrukcije. Prozori administrativnih i stambenih prostorija zaštićuju se žaluzinama, a oko objekta je izведен zeleni nasip u vidu primorske »alpine« snižavajući postament osnovnog korpusa i povezujući ga s okolnim zelenilom.

Crkva sv. Nikole građena je u vrijeme komunističkog režima nastojeći unutar suvremenog arhitektonskog izraza ostvariti duhovnost sakralnoga prostora starohrvatskoga kulturnog kruga, povezujući time prošlost jedne davne stvaralačke istine hrvatskog etnikuma sa suvremenim trenutkom i postajući time svjedok svoga vremena, a time i korak na putu do ostvarenja vlastitog, autohtonoga prostorno oblikovanog sakralnog koncepta.

Akademik Boris Magaš

Tehnički podaci:

Investitor: Provincija

Projektant: Boris Magaš

Unutrašnje uređenje (umjetnički rad): Aleksandar Zvajgin, Kruno Bošnjak, Marija Ujević i Boris Magaš

Izvođač: Građevinski kombinat »Međimurje«, Čakovec

Radovi u kamenu: »Jadrankamen«, Split i »Graditelj«, Matulji

Nadzor radova: »Građevinsko-projektni zavod«, Rijeka

Veličina: 52 m x 25,50 m

Visina: 14 m

Zvonik: 23,26 m

Početak gradnje: 1984.

Kraj gradnje: 1988.

Akademik Boris Magaš

Roden je u Karlovcu 22. kolovoza 1930. Matuirao je 1949. godine na I. gimnaziji (muškoj) u Zagrebu (oslobođen usmenog dijela ispita zrelosti). Diplomirao je na Arhitektonskom odjelu Tehničkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1955. god, a tijekom studija bio je demonstrator na Katedri za statiku i na Katedri za urbanizam. Od 1956. do 1961. bio je asistent na Katedri za projektiranje AGG fakulteta. Od 1961. do 1966. asistent je u Kabinetu za teoriju arhitekture. Godine 1964. u Salzburgu je pohađao Seminar in American Studies. Godine 1967. do 1969. obnašao je dužnost rukovoditelja projektne grupe Projektnog biroa »Ingeniering« u Zagrebu. Od 1969. do 1978. vodeći je projektant Građevno projektnog zavoda u Rijeci. Od 1974. do 1978. godine izvanredni je profesor za predmet Elementi visokogradnje na Tehničkom fakultetu Sveučilišta u Rijeci. Doktorom tehničkih znanosti iz područja arhitekture i urbanizma postaje 1977. god. Izvanredni je profesor za predmete Elementi visokogradnje i Zgradarstvo na Fakultetu graditeljskih znanosti u Rijeci od 1978. do 1980. godine. Od 1980. do 1983. redovni je profesor na istome fakultetu. Titulu znanstvenog savjetnika dobio je 1981. god. Od 1982. do 1983. bio je prodekan Fakulteta graditeljskih znanosti u Rijeci. Redovni profesor kolegija Teorija arhitekture te Projektiranje VIII i IX na Arhitektonskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu postao je 1983. godine. Od 1988. izvanredni je član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, a od 1991. redovni je član Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Iste godine postaje i savjetnik za arhitekturu i urbanizam predsjednika republike. Godine 2001. dobiva titulu profesor emeritus Sveučilišta u Zagrebu, a od 2004. član je Predsjedništva HAZU.

Akademik Magaš dobitnik je brojnih nagrada i priznanja kao što su Nagrada za životno djelo »Vladimir Nazor« 1991., nagrada »Viktor Kovačić« za životno djelo 1963. te nagrade »Nikola Tesla« 1979. zatim nagrada »Viktor Kovačić« 1993., »Vladimir Nazor« 1979. (godišnja), savezna nagrada »Borba« (1967. i 1979. god.), republička nagrada »Borba« (1973. god), Velika nagrada Zagrebačkog salona 1980., nagrada zagrebačkog Sveučilišta »Fran Bošnjaković« 1997., red Danice Hrvatske s likom Marka Marulića 1997., Zlatni grb Grada Splita 1979., medalja Grada Šibenika 1969., diploma i plaketa Savezne privredne komore

1972., spomen medalja Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1969., itd.

U svojem je dugogodišnjem radu realizirao brojne građevine: Gradski stadion Split 1976. - 79., crkva sv. Nikole u Rijeci 1983. - 1988., hotelski kompleks »Solaris« 1967. - 1968. (prva faza), hotelski kompleks »Haludovo« 1969. - 1970., Dječja ustanova Mihaljevac 1973., Muzej oslobođenja u Sarajevu (sa Šmidihenom i Horvatom) 1959. - 1963., crkva bl. Augustina Kažotića u Zagrebu 1995.-2004., Pravni fakultet u Rijeci (s Olgom Magaš), ambulanta »Dina« na Krku (s Mašom Uravić) 1980., stambeni objekt u Rijeci 1971., itd.

Važniji projekti: stadion za Mediteranske igre u Rijeci 2002., atletski stadion »Jarun« u Zagrebu 1998., studija rekonstrukcije palače Hektorović na Hvaru 1063.-1964., Fakultet graditeljskih znanosti u Rijeci 1979., dječje jaslice »Trnsko« u Zagrebu 1964., kapela psihijatrijske klinike u Vrapču 2002., centralno groblje sv. Lucije u Kostreni 2003., Kazalište u Zenici (s Vladimirom Turinom) 1964., Radiotelevizija Zagreb (s A. Glunčićem 1963.) itd.

U stranim su mu knjigama i časopisima publicirani brojni radovi: »Architecture in the 20.th Century« (Udo Kultermann), »Zeitgenossische Architectur in Osteuropa« (Udo Kultermann), »Hotels, Motels and Condominiums« (Fred Lawson), i dr; L'architecture d'aujourd'hui, Detail, Bauwelt, Domus, Deutsche Bauzeitschrift, The architects Journal, Progressive Architecture, Polytechnisch tijdschrift, i dr.

Radovi na izložbama u inozemstvu: »Vision der Moderne« – Deutsches Architecturmuseum Frankfurt 1986. god., izložba jugoslavenske arhitekture New York 1985. god., izložba UIA Brighton 1987. god., itd.

Crkva sv. Josipa u Lučicama kod Delnica

Crkva sv. Josipa u Lučicama izgrađena je kao područna crkva župe sv. Ivana Krstitelja u Delnicama za potrebe vjernika Lučica i drugih naselja u tome kraju. Prema prijedlogu Prostornoga plana predviđeno je da se naselje Lučice značajno poveća.

Projekt crkve dovršen je 1999. godine kada je izdana i građevinska dozvola. Gradnja je počela

2000. godine, a posvećena je u listopadu ove godine. No, za potpuno dovršenje nužno je kompletirati opremu i namještaj te prozore opremiti vitrajima. Iako imamo već mnogo iskustva kod izgradnje novih crkava, a naročito kod adaptacije postojećih crkava prema načelima obnove liturgije i liturgijskog prostora po načelima II. vatikanskoga koncila, još uvijek su u svijesti nas arhitekata ostala povjesna značenja obreda, pa prema tome i funkcija pojedinačnih prostora i dijelova crkve kao građevine u cijelosti. U crkvi sv. Josipa ostvaren je pokušaj da se nakana novih zahtjeva liturgije udomi u prostoru tradicijskog ozračja. Ovdje je programom zatraženo, s obzirom da je to područna crkva, da dio građevine bude opremljen pastoralnim sadržajima (okupljanje, sastajanje i nauk vjernika i djece) uz uvjet da se ne narušava liturgijski prostor.

Zato je crkva projektirana sa dominantnim središnjim prostorom tako da su i vjernici i sve prezbiterijalne funkcije (tabernakul,

Pogled na oltarni prostor

Pogled na kor

sedes, ambon) okupljene oko središnje postavljenog stola, oltara. Ipak je prostor svetišta naglašen uzdignutom razinom poda.

Sadržaj pastoralnih funkcija i prostor za župni ured smješten je na ulazu u crkvu tako da mogu funkcionirati i kad je crkva zatvorena, ali po potrebi svi prostori služe za misno slavlje. Također i prostor kora na galeriji. Također je ispod kora osmišljena pogodna niša za ispovijed. U arhitektonsko oblikovno rješenje ugrađeni su elementi tradicionalne gradnje crkava Gorskoga kotara, krajolika i drvenih konstrukcija, koristeći suvremene materijale i način gradnje. Sve u težnji i nakani da se ostvari uzvišenost prostora crkve i različitost, drugost građevine u ambijentu naselja i panorame krajolika i sa okolnim šumovitim vizurama.

Anton Juretić

Tehnički podaci o građevini

Investitor: Riječka nadbiskupija, Župni ured sv. Ivana Krstitelja, Delnice

Projektant: Anton Juretić

Izvođači: Sunger d.o.o. Mrkopalj, Skednari d.o.o. Gerovo, Kalung.o. Rijeka

Sirina: 17 m

Dužina: 21 m

Visina lađe: 12 m

Visina zvonika s križem: 27,50 m

Netto površina prostora:

Crkva: 215 m²

Kor: 90 m²

Pastoralna dvorana: 42 m²

Župni prostor: 33 m²

Galerija (kor): 95 m²

Suteren: 20 m²

Ukupna površina: 495 m²

Početak gradnje: 03/2000. g.

Završetak gradnje: 11/2005. g.

Anton Juretić

Rođen 7. travnja 1941. godine u Martinovom selu u Općini Rijeka.

Osnovnu školu polazio je u Ratuljama kraj Jelenja i u Rijeci, a Srednju građevinsku tehničku školu završio je u Rijeci. Studij arhitekture u Zagrebu upisao 1960. godine, gdje je diplomirao u grupi prof. Kauzlarica 1965. godine. Nakon studija zaposlen je u Fondu za stambenu izgradnju Rijeka, kasnijem Stambenom poduzeću, na raznim stručnim poslovima održavanja stambenih i poslovnih objekata, investicijske i tehničke pripreme i izgradnje objekata i naselja. Na poslovima planiranja, pripreme i izgradnje radio je i u Zavodu za izgradnju Rijeke od 1977. do 1985. g. te u RO »Teh-projekt« u Rijeci u radnoj jedinici »Konzalting« na poslovima organizacije, pripreme i nadzora objekata u visokogradnji.

Pored osnovnih poslova bavio se i projektiranjem, uglavnom obnove raznih objekata i prostora naročito crkvenih građevina. Godine 1989. osnovao je samostalno poduzeće za projektiranje i izgradnju Arhitektonski studio »ART-ING« d.o.o. Rijeka u kojem djeluje na projektiranju, konzaltingu i izgradnji do danas.

Ovdje navodimo popis crkvenih građevina na kojima je radio samostalno ili skupno: obnova kompleksa Trsatskog svetišta i samostana – projekt i konzalting (1988. – 1994.), obnova katedrale sv. Vida u Rijeci – projekt i konzalting (1990. – 1995.), obnova župne crkve sv. Luke u Rukavcu – projekt i izvedba (1980. – 1982.), obnova crkve sv. Roka u Voloskom – projekt i izvedba, obnova župne crkve sv. Ane u Voloskom – projekt i izvedba, obnova župne crkve Sv. Trojstva u Otočcu – projekt i izvedba (prije rata, 1986. – 1991.), obnova župne crkve Sv. Trojstva u Otočcu (srušene 1991.g.) – projekt i nadzor (1992. – 1998.), obnova župne crkve u Baškim Oštarijama – projekt (1978.), obnova zvonika u sv. Jurju kod Senja – projekt i izvedba (1976./1977.), obnova i izgradnja sjemeništa u Rijeci – korekcija projekta i konzalting (1984. – 1985.), obnova crkvice sv. Ane, Pužev breg – projekt i izvedba, obnova crkvice sv. Jurja, Lovran, interijer i dovršenje pročelja – projekt i izvedba (1994. – 1995.), obnova crkvice sv. Ivana Krstitelja, Lovran – projekt i izvedba (1995.), obnova crkvice sv. Luke u Lukovu (1976.), obnova pročelja crkve sv. Filipa i Jakova u Gradu Grobniku – projekt (1994.) i izvedba (1995.).

obnova pročelja i krova crkve sv. Andrije, Mošćenice – projekt (1994.), obnova krova crkve sv. Petra, Poljane – projekt (1994.), obnova krova crkve sv. Marka, Veprinac – projekt (1994.), pastoralni centar sv. Margarete Klenovica – projekt (1995.) i realizacija (2005.) u izvedbi Pastoralni centar u tijeku, obnova crkve sv. Nikole u Cvitoviću – projekt i izvedba (1995.-1998.), obnova crkve sv. Jurja u Lađevcu – nadzor (2001/2002.), obnova crkve BDM Karmelske na Sv. Gori, Gerovo – projekt (2001.) i realizacija (u tijeku), projekt i izgradnja kapele Majke Božje Snježne u Liču (1998. – 2003.), obnova Svetišta crkve Krista Kralja u Matuljima, projekt i konzalting (2003. – 2004.), područna crkva sv. Josipa u Lučicama – projekt i izvedba sa kooperantima (1999. – 2005.).

Biskupija kod Knina - u srcu žive Crkve je i sakralni prostor

Predstavljamo vam...

Mr. sc. BRANKA ŠULC, pomoćnica ministra kulture i dobitnica nagrade »Vicko Andrić« za životno djelo

Osjećala sam obvezu pridonijeti oporavku Vukovara

Pomoćnici ministra kulture Republike Hrvatske mr. sc. Branki Šulc 23. rujna 2005. godine uručeno je prestižno priznanje »Vicko Andrić« za životno djelo koje Ministarstvo kulture dodjeljuje istaknutim pojedincima koji su svojim izvanrednim doprinosom i radom na zaštiti kulturne baštine obilježili vrijeme u kojemu djeluju ili su djelovali te čiji rad čini zaokruženu cjelinu, a njihova djela i ostvarenja ostaju trajno dobro Republike Hrvatske. Tim se povodom mr. Šulc ljubazno odazvala pozivu na razgovor za godišnjak »Crkvena kulturna dobra«.

137

CKD: U svojem bogatom djelovanju na području očuvanja i promicanja važnosti naše nacionalne kulturne baštine ostavili ste duboki trag čemu svjedoči i nagrada za životno djelo za ukupno unapređenje muzejske, galerijske, knjižnične i arhivske djelatnosti. Možete li ukratko čitatelje Godišnjaka upoznati sa svojim dugogodišnjim radom te glavnim projektima koji su motivirali Ministarstvo kulture da Vam dodijeli to prestižno priznanje?

ŠULC: Cijeli svoj radni vijek djelovala sam kroz široko područje programa muzeja, knjižnice, arhiva, likovne umjetnosti, od informatizacije kulturne djelatnosti i niza projekata vezanih uz nove muzeje, nove stalne muzejske postave, osnivanje novih ustanova kulture, preko sukcesije i restitucije dobara. Što se tiče sukcesije, ona je mahom bila vezana uz povrat arhivske građe iz zemalja bivše Jugoslavije, kao i Austrije te Italije. Veći dio vremena posvetila sam procjeni ratne štete u ustanovama kulture, ponajprije muzejima, knjižnicama i arhivima, radeći do 1995. u Muzejskom dokumentacijskom centru, dakle u vrijeme rata, organizi-

rajući i vodeći brojne istraživalačke misije UNESCO-a, Vijeća Europe i brojnih drugih međunarodnih institucija, te primjenjujući konvencije kojih smo potpisnici, od Haške do brojnih drugih. Ovdje ističem i neizmjerno važan rad niza pojedinaca i ustanova kulture koji su napravili cjelovite popise ratnih šteta s brojkama koje nadmašuju čak i statistike iz Drugoga svjetskog rata na prostorima današnje Republike Hrvatske. Dakle, to su bile osnove i podloge na kojima smo, kada su se stekli politički okviri, mogli otpočeti s povratom kulturnih dobara, ponajprije vezanih za grad Vukovar, što je svojevrsni simbol obnove života i u kulturnom smislu. Taj povrat uslijedio je 2001. godine, te je i najopsežniji kojega smo napravili. Iza toga je slijedilo 2004. povrat dijela kulturnih dobara u Ernestinovu, te ono što je vrlo važno, povrat 3833 knjige iz vrijedne knjižnice vukovarskog franjevačkog samostana sv. Filipa i Jakova o kojima se dugo godina skrbilo u franjevačkom samostanu sv. Ivana Krstitelja u Zemunu gdje je osobito važnu ulogu imao fra Marko Kurolt, osoba koja je najviše bdjela nad očuvanjem te kulturne baštine. Naravno, tu je i povrat građe vukovarskoga Gradskog muzeja te dio sakralnih dobara iz franjevačke crkve sv. Filipa i Jakova u Vukovaru. Nažalost, ostaje još više od 3000 potraživanih predmeta, kako iz katoličkih crkava, tako i crkava ostalih konfesija koja se potražuju ne samo putem rada Ministarstva kulture već i putem Interpola. Naglasila bih da su u okviru moga dosta širokoga djelokruga oduvijek posebno mjesto zauzimali muzeji, a kako sam arheolog po struci, u mlađim sam se danima dosta bavila i arheološkim istraživanjima, kao i brojnim projektima informatizacije muzeja i knjižnica. U arhivskoj djelatnosti također smo nastojali dosegnuti europske standarde struke, a sada se posebno bavimo digitalizacijom kulturne baštine u arhivima, muzejima i knjižnicama težeći dosegnuti nacionalni okvir za tu vrstu programa.

CKD: Koji biste projekt u vašemu radu na očuvanju baštine posebno istaknuli? Vrlo se vjerljivo radi baš o procesu povratka kulturnih dobara u grad heroj Vukovar?

ŠULC: To je svakako jedna od važnih poveznica u mom radu, ali i odrastanju, budući da sam kao rođena Iločanka i vukovarska gimnazijalka osobito vezana za taj prelijepi prostor uz Dunav. Svakako sam osjećala kao vlastitu obvezu pridonijeti oporavku grada prateći i uključujući se u sve programe u vrijeme okupacije toga područja, kada je bilo gotovo nemoguće ući u Vukovar i Ilok, pa sve do današnjih dana. Odmah bih istaknula

jednu svjetliju stranu obnove toga područja. Naime, Razvojna banka Vijeća Europe i Vlada Republike Hrvatske potpisale su 2005. četverogodišnji kreditni ugovor o financiranju jednoga velikog projekta obnove i revitalizacije Iloka, Vukovara i Vučedola koji u sebi sadrži sve ono što smo ovih godina pripremali te stručno i finansijski podržavali, dakle obnovu samoga grada Vukovara i njegove spomeničke baštine, ali i izgradnju novih muzeja, kao što je muzej na Vučedolu, te u Iloku obnova stare iločke jezgre i dovršetak obilnih arheoloških istraživanja tih neistraženih arheoloških i povjesničarskih područja. To su dakle neki veći izazovi u sljedećim godinama dovršetka rada na obnovi i otvaranju niza novih muzeja. Dakle, otvaranje ne samo mogućnosti novoga kulturnog poticaja već i gospodarskoga, ali i turističkoga.

CKD: U Domovinskom su ratu otuđene i brojne sakralne umjetnine. Koliko je crkvene baštine vraćeno te u kakvom je stanju bila zatečena?

ŠULC: Dio građe iz pravoslavnih crkava u Hrvatskoj pohranjenoj od ranih devedesetih u Srbiji u prilično je lošem stanju. Što se tiče katoličkih crkava, građa je vraćena u relativno dobrom stanju. Najveći je problem bio u smještaju. Iz Vukovara je građa bila smještena u podrumske prostore Vojvodanskoga muzeja te u tavanske prostorije Muzeja Novog Sada, tako da je na građu prilično utjecala klima. Knjige su primjerice bile u vlažnom prostoru tako da je nužno bilo restauriranje većeg dijela građe. Sve-ukupni broj vraćenoga, od popisanih 3098 nestalih, oštećenih i uništenih predmeta, je grubo rečeno 10%. Što se postaječih podataka tiče, ne vidim koji je dio sakralne građe iz katoličkih crkava u nekoj od ustanova kulture Srbije. Što se Crne Gore tiče, njihovo je ministarstvo provelo javno i stručno istraživanje koje je pokazalo da se niti u jednoj ustanovi kulture ne nalaze predmeti koje smo potraživali. U taj je posao uključen i Interpol. Dakle, to je jedan višegodišnji program s teško predvidivim rezultatima. Mnogi će se predmeti naći i na ilegalnome tržištu. Naši podaci o procjeni ratne štete imaju pedantno navedene sve umjetnine za koje smo imali dokumentaciju, no poznato je da je bilo praktično nemoguće napraviti bilo kakav pregled jer nije bilo popisanih umjetnina u muzejima niti po crkvama.

CKD: Što je s umjetninama koje još nisu vraćene? Postoje li podaci o njihovoj lokaciji?

ŠULC: Postoji Međudržavno povjerenstvo za povrat kulturnih dobara na čijim se sjednicama uvijek utvrđuju mesta gdje se nalaze umjetnine. Mi danas znamo za tri lokacije. To je Muzej pravoslavne crkve i Narodni muzej u Beogradu te Arhiv u Novome Sadu. U Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Novom Sadu nalazi se i dio pravoslavne baštine na restauriranju, kao i u Srijemskim Karlovcima u patrijaršiji gdje je deponiran veći dio građe iz pravoslavnih crkava koja je evakuirana između 1993. i 1995. godine iz tada okupiranoga dijela Hrvatske u svrhu restauriranja. Do danas se to restauriranje nije dogodilo, tako da su umjetnine u lošem stanju. Što se međudržavne suradnje tiče, ona je kvalitetna i naši su dogovori vrlo otvoreni.

CKD: Gotovo čitavog radnog vijeka bavili ste se muzejima. Kakvo je trenutno stanje muzeja u Republici Hrvatskoj te prepoznaju li građani bogatstva koja se u njima čuvaju?

ŠULC: Situacija u muzejskoj djelatnosti mogla bi, i trebala bi biti znatno aktivnija i znatno otvorenija publici, s više marketinga. Uvijek se navodi da nemamo stručnjaka zaposlenog za tu vrstu muzejske promocije, no sadržaj je ono što privlači publiku. Smatram kako je zadnjih godina sve više dobrih izložaba, kako domaćih tako i onih međunarodnih. Mislim da bi muzejskoj djelatnosti trebalo više aktivnosti u vlastitoj promociji koja bi bila i edukativna, jer ona je ta koja otvara prostore novoj publici. Što se tiče novih postava i novih muzeja, mislim da smo tu krenuli jednim dobrim smjerom uz sve poteškoće koje prate izgradnju muzeja, ne samo finansijske nego i stručne naravi. Manje je poznato kako se u nekim manjim gradskim sredinama otvaraju ne samo nove postave, nego i novi muzeji, s vrlo suvremenim, europskim pristupom prezentaciji vlastite građe, ali i planiranja svoga djelovanja. Mislim da bi to mogla biti i lijepa iznenadenja u muzejskoj djelatnosti, do sada skrivena oku. Mi u ministarstvu pratimo najmanje 30 novih postava, mladih ekipa stručnjaka muzealaca te mogu reći da uskoro vidim lijepu budućnost muzejskoj djelatnosti i veću otvorenost koja neće biti samo prigodničarska.

CKD: Što mislite o prezentaciji sakralne baštine u Hrvatskoj, gledajući i kroz turistički aspekt, budući da Hrvatska u tome smislu ima golemi, ali i nedovoljno iskorišteni potencijal?

ŠULC: Smatram kako nismo dovoljno iskoristili vlastite kulturne potencijale. Što se tiče crkvenih muzeja i crkvene građe, malih sakralnih zbirki kojih je neizmjerno mnogo po crkvama, kao i većih muzeja, Dijecezanskog muzeja i zbirke mons. Kokše u samome Zagrebu, riječ je o kapitalima koji nisu dovoljno iskoristi. Naravno, u izložbenim projektima bilo je nekoliko izvanredno jakih izložaba. Primjerice »Klovićevi dvori« pripremaju u 2007. godini izložbu dominikanske sakralne baštine, vrlo često i Muzej »Mimara« uz Pasionsku baštinu daje više prostora i toj tematici, tu su svakako i drugi gradovi. Međutim to je sigurno nedovoljno, no mišljenja sam da se otvaraju novi prostori i za tu vrstu suradnje i da smo postali svjesni da je potrebna veća promocija cjelokupne kulturne baštine u Hrvatskoj.

CKD: I za sam kraj razgovora, vratimo se na nagradu »Vinko Andrić«. Možete li ukratko opisati što Vama osobno znači to priznanje?

ŠULC: Nagrada je uvijek poticaj za nastavak rada na području na kojem sam već dosta dugo i svakako je priznanje na uloženom trudu u kojega nikada nije uključena samo jedna osoba nego, uvijek naglašavam, u toj je nagradi sadržan i rad svih mojih suradnika, neizmjernoga broja kolega stručnjaka na čemu im hvala.

Razgovarao: Ivan Uldrijan

Biografija

Branka Šulc rođena je 1946. godine u lloku. Srednju školu i gimnaziju završila je u Vukovaru, a 1970. godine diplomirala je arheologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Četiri godine kasnije na zagrebačkom je Sveučilištu stekla akademski stupanj magistra muzeologije. Od 1972. do 1989. godine obnašala je dužnosti kustosa, višeg kustosa i muzejskog savjetnika u Muzejskom dokumentacijskom centru (MDC) u Zagrebu kojemu je od 1989. do 1995. bila ravnateljica. Od 2000. do 2004. godine bila je predsjednica Hrvatskog arhivskog vijeća, a od 2001. do 2004. odnašala je i dužnost predsjednice Povjerenstva za ostvarenje Sporazuma o sukcesiji arhivske građe bivše SFRJ i restituciju arhivske građe iz Republike Austrije. Godine 2001. voditeljica je pregovora o povratu kulturnih dobara iz SiCG i SAD-a iz Gradskoga muzeja Vukovara, franjevačke

crkve sv. Filipa i Jakova te Memorijalnog muzeja u Jastrebarskom. Dvije godine kasnije imenovana je predsjednicom Međudržavnog povjerenstva za povrat kulturnih dobara Republike Hrvatske, a 2005. postaje direktorica Projekta revitalizacije i obnove »Ilok-Vukovar-Vučedol«, Razvojne banke Vijeća Europe i Vlade Republike Hrvatske. Od 1996. do 2000. pomoćnica je ministra kulture u Upravi za muzejsku, galerijsku, likovnu, arhivsku, knjižničnu, nakladničku djelatnost i informatizaciju ustanova kulture. Od 2001. do 2004. pomoćnica je ministra i ravnateljica Zavoda za kulturu, a od 2004. je pomoćnica ministra u Upravi za kulturni razvitak i kulturnu politiku. Osim nagrade za životno djelo »Vicko Andrić«, 2003. godine pripala joj je Medalja grada Vukovara za povrat kulturnih dobara i skrb o spomeničkoj baštini toga grada.

Objavila je više od stotinu stručnih i znanstvenih radova u domaćim i inozemnim časopisima te publikaciju »Povijest muzeja antike«. Od 1971. do 1996. obavljala je poslove glavnog urednika ili urednika za brojna izdanja MDC-a: »Informatica Museologicae«, »Muzeologija«, »Vodič kroz muzeje Hrvatske«, »Bilteni o informatizaciji«, »Kalendar izložbi i događanja« i dr. Organizirala je niz muzejskih skupova i istraživačkih misija u Hrvatskoj, radila na projektima informatizacije muzejske djelatnosti, sudjelovala u brojnim međunarodnim projektima, a uz aktivno sudjelovanje u izlaganjima na domaćim i međunarodnim skupovima, radila je i na pripremi novih zakona i podzakonskih akata o knjižnicama, arhivima i muzejima.

Mr. sc. Branka Šulc
i prof. Miljenko
Domijan na dodjeli
nagrada »Vicko
Andrić«

**Prof. MILJENKO DOMIJAN, glavni konzervator u
Ministarstvu kulture RH i dobitnik godišnje nagrade
»Vicko Andrić« za restauraciju stolne crkve sv. Marije
u Rabu**

Trajna orijentacija k očuvanju baštine - opći interes Hrvatske

Prof. Miljenko Domijan, glavni konzervator Ministarstva kulture Republike Hrvatske, jedan je od najvrsnijih hrvatskih autoriteta na području zaštite kulturne baštine, o čemu svjedoči niz pothvata obavljenih kroz protekla desetljeća, kao i godišnja nagrada Ministarstva »Vicko Andrić« za »najbolje realizirani zaštitni pothvat na obnovi jednoga kulturnog dobra«. Tim povodom za naš godišnjak razgovarali smo s iskusnim stručnjakom.

CKD: U svojoj karijeri »spašavali« ste čitav niz vrijednih kulturnih spomenika. Za koji ste, konkretno, projekt nagrađeni?

143

DOMIJAN: Za vrlo zahtjevan i kompleksan zahvat obnove povjesnog sklopa katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rabu na otoku Rabu. Taj kulturni spomenik potječe još iz rano-kršćanskog razdoblja, iz V. a prema najnovijim spoznajama možda i iz druge polovine IV st. poslije rođenja Kristova. Izgrađen je nad nekom značajnom antičkom građevinom iz rimskog imperijskog razdoblja čije smo dijelove otkrili u nedavnim istraživanjima.

O značaju grada i otoka Raba u tome kasnoantičkom, odnosno ranokršćanskom vremenu govore ne samo materijalni ostaci koje ćemo naknadno pobliže opisati već i činjenica da su primjerice sv. Leo i sv. Marin (utemljitelj Republike San Marino) rapski kamenoklesari i kršćani na prijelazu iz III. u IV. st, a rapski se biskup Tizian navodi kao treći po redu poslije salonitanskog (solinskog) i zadarskog na sinodama dalmatinskih biskupa u Saloni 530. i 533. godine.

CKD: Koliko su trajali i kako su se odvijali radovi na obnovi i zaštiti katedrale?

DOMIJAN: Radilo se kampanjski po nekoliko mjeseci, shodno prilivu potrebnih sredstava, kroz šest godina. Glavnu građevinu, tj. samo crkvu nekadašnju rapsku stolnicu (rapska je biskupija dokinuta zajedno s ninskom i skradinskom 1828. g.) trebalo je građevinski učvrstiti i vratiti narušena samonosiva svojstva svih njezinih struktura, od zidova krovova i krovišta do stupova, kapitela, oltara i ostalih dijelova liturgijske opreme. Osnovno, tzv. statičko učvršćivanje izvršeno je suvremenim materijalima zategama i sponama od nehrđajućeg čelika skrivenima unutar deblijine zidova i injektiranju ispravnjenu unutrašnjost odgovarajuće smjese prirodnoga gašenog vapna i porculanskog praha. Krovne konstrukcije nad svim brodovima obnovljene su klasičnim tesarskim načinom s ugradnjom novih potrebnih dijelova od istoga drveta, tako da se narav i osnovni izgled spomenika u cijelosti sačuvao, štoviše, u odnosu na relativno novije zahvate kroz 19 i početkom 20. stoljeća poboljšao, tako da izgled odgovara onom iz početka 17. stoljeća što potvrđuje naslikana godina 1623. na jednoj veznoj gredi. Obijene su sve ispune sljubnica među kamenjem, ispunjene neprimjerenim portland cementom i zamijenjene novim prirodnim mortom od kakvog je na odgovarajući način nanesena i nova žbuka u unutrašnjosti i dijelovima pročelja spomenika.

Posebno zahtjevan i zanimljiv zahvat predstavlja obnova glavnoga pročelja zamjenom dotrajalih višebojnih klesanaca. Tom prigodom je obnovljen kamenolom povjesno poznatog rapskog ružičastog kamena-breče (u srednjevjekovnim dokumentima poznatog kao »mandorlato d Arbe«, rapski bajamovac). Inače vjerojatno je upravo dovršetak uređenja ovoga pročelja u romaničkom stilu blagoslovio papa Aleksandar III. kad je na propuštanju iz Zadra prema Veneciji boravio u Rabu.

Ovakav zahvat imao je narav ne samo konsolidiranja, već i rehabilitiranja i posebno revaloriziranja građevine kao prvorazrednoga kulturnog dobra. Naime za vrijeme obnove i kroz razna više ili manje opsežna istraživanja otkriveni su dotad nepoznati dijelovi spomenika iz različitih povijesnih razdoblja što predstavlja vrijedan doprinos cjelovitosti ne samo ovog spomenika, već i ovog dijela naše kulturne baštine.

Važno je istaknuti da su svi radovi i ukupna obnova katedrale pridonijeli ne samo normalnom bogosluženju već i njegovom boljem i izvornijem odvijanju obnovom orgulja velikog graditelja iz 18. stoljeća Petra Nakića, uspostavom riznice s dragocjenim srednjevjekovnim relikvijarima i restauracijom zavjetnih umjetnina (renesansnog Raspela kasnogotičkog sv. Kristofora gradskog

zaštitnika itd.) i oltara. Napominjem da su sve ove radove izveli domaći inženjeri, projektanti, zidari, tesari, stolari, klesari i restauratori s kojima sam imao odličnu, gotovo desetljetnu suradnju.

CKD: Pri obnovi ste naišli i na nova otkrića. O čemu je riječ?

DOMIJAN: Prepoznale su se sve povijesna faze u razvoju i promjenama oblika na crkvi sakristiji krstionici katedrale. Novootkriveni kasnoantički mozaik pronađen ispod poda glavne apside, ima likovna svojstva ranokršćanskih istovjetnih mozaika u Poreču, Saloni ili Ravenni i dovodi se u neposrednu vezu s također otkrivenim ostacima istodobne krstionice uz sjeverni zid bazilike. Prvotna krstionica iz vjerojatno četvrtog stoljeća imala je pravokutan oblik s bazenom (piscina) za krštenje u obliku križa u kojeg su se novokrštenici (neofiti) uranjali. Pregrađena je u ranom srednjem vijeku kada joj je dodana polukružna apsida na istočnoj strani. U crkvi se nalazi nebnica (ciborij) nad glavnim olтарom iz devetog stoljeća s karakterističnim pleternim predromaničkim ukrasom. Izvorno bazilika s izvana poligonalnim, a iznutra polukružnim svetištem, pregrađuje se sredinom devetog stoljeća tako da se na kraju bočnih brodova prigradaju dvije polukružne apside. Spoznate su i obnovljene i dogradnje kao nova krstionica iz 15. stoljeća, kapela Svetog Sakramenta iz 18. stoljeća, romaničke suterenske prostorije sakristije itd.

CKD: Kao glavni konzervator pri hrvatskoj Vladi, kako biste ocijenili opće stanje kod nas vezano uz očuvanje sakralne i opće baštine, te koje su, po Vama, perspektive na tom području?

DOMIJAN: Dosad su se sakralna i svekolika kulturna dobra čuvala, zaštićivala a posebno obnavljala gotovo isključivo proračunskim sredstvima, ponajviše onima Ministarstva kulture, te potom županijskim gradskim ili općinskim. U posljednje vrijeme izrazitiji interes pokazuju i vjerske zajednice, a posebno njihovi oblici unutar Katoličke Crkve, i to za očuvanje i obnovu shodno principima konzervatorske teorije i prakse određenim u Zakonu o očuvanju i zaštiti kulturnih dobara, s uvjerenjem da se ispravnim očuvanjem ovoga dijela kulturne baštine najbolje čuva upravo nacionalni identitet i pripadnost određenom civilizacijskom kruugu. Ovaj je zakon na izvoran i jedinstveni način unio u našu svakodnevnicu i spomeničku rentu koja je nedvojbeni financijski poti-

caj bilo na lokalnoj ili državnoj razini. U svojevrsnom fondu solidarnosti iz kojeg se u iznosu od 40 posto prikupljenih sredstava u Ministarstvu kulture gdje se shodno odgovarajućim kriterijima dodjeljuje za obnovu pojedinih spomenika, a analize pokazuju da su to u više od 80 posto slučajeva upravo sakralni. Važna je i spoznaja da očuvanje baštine u najširem poimanju ne predstavlja ekskluzivizam i, gospodarskim rječnikom potrošnju, već da je baština svojevrsna nacionalna zlatna rezerva, a sredstva uložena u njezino očuvanje postaju razvojnim proizvodnim čimbenikom. Na taj način vjerujem da ćemo u budućnosti obnovu financirati i provoditi zajednički, a ne samo proračunskim novcem.

CKD: Koje su temeljne specifičnosti u očuvanju primorske i u očuvanju kontinentalne hrvatske kulturne baštine?

DOMIJAN: Mislim da te razlike ili podijele nema, da je ona artificijelna, te da se možda može govoriti samo o većoj spomeničkoj koncentraciji na jadranskim dijelovima Hrvatske, pa prema tome i većem broju zaštitnih zahvata. Možda su na takva gledanja utjecale i neke povijesne okolnosti u administrativno-tehničkom uređenju odgovarajućih služba, primjerice za vrijeme austrougarske uprave. Sve se više konzervatorska i restauratorska praksa ravноправno provodi na cijelom području naše domovine.

CKD: Za kraj, što Vam osobno znači ova nagrada?

DOMIJAN: Priznanje za uložni trud i rad ali nadasve za emocije naglašene zavičajnom obvezom (rođen sam u Rabu pod romaničkim zvonikom crkve sv. Ivana evanđelista). Posebno mi je draga što je ova nagrada obnovljena zaslugom sadašnjeg ministra kulture i podignuta na zavidnu razinu o kojoj skrbi upravo ovo ministarstvo posredstvom visokostručnih ocjenjivačkih sudova. Da je ovaj zahvat nadišao ne samo regionalne i nacionalne razine, potvrđuje i nedavno obznanjena svečanost dodjela diplome nevladine Međunarodne organizacije za skrb o europskoj baštini »Europa nostra«.

Razgovarao: Davor Maček

Biografija

Miljenko Domijan, profesor, rođen je u Rabu 1946. godine. Građevinsko-tehničku školu, arhitektonski smjer, završio je u Rijeci. Na Pedagoškoj akademiji završio je likovnu umjetnost, a potom na Filozofskom fakultetu u Zadru povijest umjetnosti i filozofiju.

Na Internacionalnom centru za zaštitu spomenika IC-CROM u Rimu završio je specijalistički poslijediplomski studij za zaštitu graditeljskog nasljeđa. Početkom 70-ih godina radi u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zadru, a od 1977. godine postavljen je za ravnatelja Zavoda. Sredinom 90-ih godina imenovan je glavnim konzervatorom u Republici Hrvatskoj, a od 1999. obavlja dužnost pomoćnika ministra kulture za zaštitu kulturne baštine. Predsjednik je Nacionalne komisije ICOMOS-a (Međunarodne nevladine organizacije za zaštitu kulturne baštine) i Stručno-savjetodavne komisije za obnovu Dubrovnika. Sudjeluje u radu brojnih stručnih komisija. Voditelj je mnogih zaštitnih zahvata na spomenicima kulture na području srednje Dalmacije.

Pročelje katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije u Rabu

ANASTAZIO PERICA PETRIĆ, dominikanac slikar

Dar nenarušen brutalnošću vremena

Petrić u svom ateljeu

Patra Anastazija P. Petrića našli smo u dominikanskom samostanu u Bolu na otoku Braču u njegovom ateljeu s pogledom na more. Rado se odazvao našoj molbi da za CKD progovori o suvremenoj umjetnosti i o svom umjetničkom stvaranju.

CKD: Konstitucija o svetoj liturgiji »Sacrosanctum concilium«

Drugoga vatikanskog sabora od 4. prosinca 1963. godine ubrojila je »lijepe umjetnosti«, a osobito »religijsku umjetnost« (ars religiosa, sacra) i njezin vrhunac »sakralnu umjetnost«, među najplemenitije djelatnosti ljudskoga duha. Kakva je, po Vašem mišljenju, uloga umjetnosti danas, u današnjem globaliziranom i laiciziranom društvu?

PETRIĆ: Promišljati nad umjetnošću današnjice, točnije razmišljati nad svim onim što se danas zove i spada u red umjetnosti dosta je konfuzno. Nepregledni su nizovi objekata, pojavnih oblika, koji nastoje tomu da budu *ars*. Još je veći broj onih koji su na otvorenom prostoru mašte i osjećaja daju li sami sebi zapravo proklamirati nešto kao umjetnički vrijedno i ostvareno, a u biti bez sukusa i osjećaja za harmoničnost, koja danas u našem konfuznom svijetu ionako više nema svoje mjesto. Stoga je pitanje zašto je danas uistinu umjetničko ostvarenje postalo banalno. Pridodati k tomu još i pitanje uloge suvremene umjetnosti je tim zamršenije, jer pojedincu više nije jasno što je danas zaista umjetničko djelo, a što nije. Stoga bi uloga suvremene umjetnosti bila ponajprije pomoći čovjeku u povratku na izvore osjećaja da u njima razotkrije ljepotu i kreativnost ljudskoga duha, koji će imati želju ostvarivati najljepše izričaje duha u materijaliziranom obliku koji nazivamo umjetnost.

CKD: U pismu pape Ivana Pavla II. umjetnicima od 4. travnja 1999. ističe se da su »umjetnici genijalni graditelji ljepote«

te«, a u pastoralnoj Konstituciji o Crkvi u suvremenom svijetu »Gaudium et spes«, od 7. prosinca 1965. govori se o potrebi priznavanja »novih umjetničkih smjerova«. U kojem se, dakle, pravcu umjetnost kreće danas?

PETRIĆ: Dopustite mi kratki osvrt na proteklo stoljeće koje je iznjedrilo velike umjetnike, ali je stvorilo i popriličnu konfuziju te dobrano uzdrmalo temelje umjetnosti. Umjetnost dvadesetog stoljeća započela je velikom revolucijom Picassa i Braqua, sredinom stoljeća pojavili su se Emilio Vedova, Lucio Fontana, pa Marc Chagall, Joan Miró, zatim je rođen dripping Jacksona Pollocka, pa sve dalje i dalje... Tako smo došli do kraja stoljeća u kojemu se pojavila ružna riječ »Brutart« – »ružna umjetnost«, po-

kušavajući postati teorijom, no odmah nam se postavilo i pitanje je li uistinu nešto što je namjerno učinjeno ružnim, ili još gore vulgarним, uistinu može biti u čovjeku prihvaćeno kao umjetnost kad je ona težnja za ostvarenjem i dostignućem vječne ljepote?!

Danas će si stoga rijetko tko dopustiti i reći sa sigurnošću u kojem se pravcu umjetnost kreće, jer u poplavama kritičara i kojekakvih kritika osobni doživljaj promatrača postaje mjerodavni kriterij za umjetnički izričaj, osim ako nije s 'izmišljene katedre spoznaje' nametnut kao 'utanačeni dogovor'.

»Mrtva priroda« - ulje na metalu, 2003. g.

CKD: Ako osobni doživljaji promatrača postaju danas mjerodavni kriterij za umjetničko djelo, kako onda govoriti o suvremenoj sakralnoj umjetnosti? Gdje se ona ostvaruje? Nekada je Crkva bila glavni naručitelj umjetničkih djela. Danas je i na tome području došlo do promjene?

PETRIĆ: Osjećaji i potrebe Crkve kroz povijest Europe odigrali su veliku ulogu na polju umjetnosti. Iznesemo li samo jednu činjenicu, odnosno jednu talijansku procjenu koja kaže da se na području Italije nalazi 72% **svih** umjetničkih ostvarenja svijeta, a kad se tih svjetskih 72% pretvori u talijanskih 100%, onda se 83% umjetnosti u Italiji nalazi po crkvama i samostanima. Možda ovaj podatak nije u potpunosti točan, ali je svakako impresivan. No, danas uistinu nije tako. Estetika sakralne umjetnosti danas

»Marija Magdalena« - ulje na platnu, 2002. g.

je složeno pitanje. Gillo Dorfles u svom antologijskom djelu o lošem ukusu pod naslovom *Kič* ne ustručava se govoriti čak i o kiču u liturgiji. Već davno je papa Lav XIII. rekao da je nastala rastava braka između Crkve i umjetnosti. Crkva nije više glavni komitent umjetnici-ma, pa je i promišljaj i življenje sakralnosti kod umjetnika pojedinaca postalo nebitno, a proučavanje izričaja sakralne umjetnosti već dugo više niti ne postoji.

Pojavljuje se i drugi problem, a to je skupoča tražene narudžbe. Stoga se mnogi župnici radije odlučuju nabaviti puno jeftinije sakralne predmete pokušavajući zamijeniti umjetnost onim jeftinijim izričajima, a često puta puku prihvatljivijim, pa je umjetnost gotovo redovito zamijenjena ružnim i banalnim, a kič postaje nešto što je normalno i što

je još šokantnije poželjno pri sakralnom uređenju prostora. Suvremena umjetnost tek treba započeti oživljavati filozofske i duhovne putove koji vode k izvorima prave umjetnosti. To je mukotrpan i složen put koji zahtijeva pravu slobodu duha, a ne pomodnost u potrebi za isticanjem i pohvalom. Usuđujem se primjetiti da smo prezasićeni svime što ljudi danas jednostavno i banalno zovu apstrakcijom i da povrat figurativnom tek predstoji...

CKD: Dotakli smo se figurativne umjetnosti? To je, čini se, i Vaš slikarski izazov?

PETRIĆ: Ako bih pokušao govoriti o osobnom shvaćanju i proživljavanju umjetnosti i svojim mjestom u njoj, onda mi dopustite reći da mi je uzor u umjetničkom življenju, ali ne i u izričaju sâm Michelangelo. Zašto? Taj umjetnik je bježao čak i pred papom Julijem II. kad nije mogao ostvariti ono što su od njega zahtijevali. Tek kad je, shvativši umjetnost stare Grčke i Rima, uspio iznjedriti svoju osobnu viziju umjetnosti i dati joj i ogromnu humanistički vrijednosnu sastavnicu, Michelangelo je nastupio. Vidite osobno sam uvjeren da niti jedan od nas umjetnika ako

imitira trendovsko gibanje danoga trenutka neće uspjeti dati veliki humanistički doprinos umjetnosti. Vidite osobno sam uvjeren da je najvrjednije umjetničko blago skriveno u pojedincu, umjetniku. Michelangelo je to uspio dokazati. Dobrano je »prožvakao« umjetnost Grčke i Rima, što je zasigurno bio izuzetno težak proces, ali se upoznavši jedno značajno i zaokruženo vrijeme uspio dati na tako osebujan, originalan, neponovljiv, genijalan i nadalje prihvatljiv, nikada viđen način.

»Poslje Evine smrti« - ulje na platnu, 1999. g.

Pokušavam shvatiti sakralnu umjetnost. Ona je redovito i figurativna. Nakon gotovo sedam stoljeća dominantne sakralne umjetnosti teško je svaki put iznjedriti nešto novo. Teško je biti originalan, suvremen, a ne biti »deja vu«. Puno puta je to balansiranje na rubu provalije s bojazni od pada u kič. Zapravo mi se uvijek postavlja to teško pitanje: kako ići naprijed, kako

nešto ostvariti, kako sebe dati svijetu koji je zbog pomodnosti u umjetnost uvrstio ružno, vulgarno, ogavno, kič, nerazumno, ne-logično, ali i zlobu.

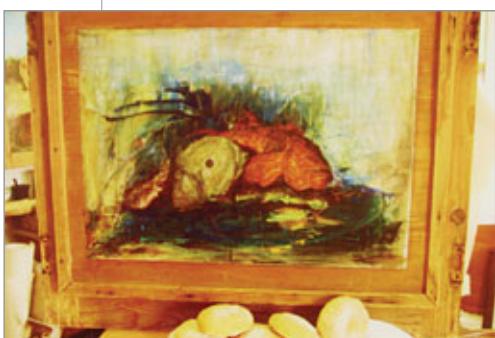
CKD: Vi ste mladi umjetnik kršćanskoga nadahnuća, a to znači da Vaša djela nose pečat kršćanskog sadržaja te da se nalaze u funkciji Crkve, evangelizacije i liturgije. Zbog toga je Crkva zasigurno Vaš glavni komitent?

PETRIĆ: Jeste. Logično je da većinu svojih djela radim za crkve. Župne i samostanske crkve su moji naručitelji, kao i biskupske palače, samostani... To me čini sretnim, jer kao svećenik-slikar kroz potrebe naručitelja i stečeno povjerenje dajem svoj doprinos sakralnoj umjetnosti. To mi pomaže u ostvarivanju i življenu moga zaista posebnog apostolata – pokušavam propovijedati kistom. Nije to uvijek lako. Naručitelji, najčešće župnici često su u strahu od onoga što zovu apstraktnim, pa čak i s negativnim prizvukom »modernim«. Dakako tada nastaju problemi, jer i ne znajući zahtijevaju nekakav neopisivi spoj originalnosti i kopiranja, a to je barem meni neprihvatljivo.

Moram priznati da su me te narudžbe poprilično udaljile od svijeta izložbi i galerija, te neprestanog natjecateljskog duha što uvijek stvara negativan učinak i negativne interakcije koje ne pridonose umjetničkom stvaranju i suradnji. Zbog toga sam sretan!

CKD: Neki tvrde da je za svakog umjetnika svako njegovo djelo jednako vrijedno i neponovljivo. Pa ipak, svaki umjetnik među svojim djelima rado ističe ono djelo za koje smatra da je zbog ovog ili onog razloga »važnije« od drugoga njegovog djela. Koja su Vaša najvažnija umjetnička ostvarenja?

PETRIĆ: Govoriti o osobnim ostvarenjima svakom je čovjeku drago, jer time izriče svoj osobni doprinos svijetu umjetnosti. Tako bih i ja s veseljem htio izreći i možda čak nabrojiti ono

»Mt 17, 19-21« (pet kruhova i dvije ribe) - ulje na dasci

što sam uspio kao skroviti dar od Boga iznjedriti iz svoje nutrine i podariti čovjeku. Rado bih se prisjetio slike ***Rođenje Krista u suvremenoj Evropi***, koju sam slikao za potrebe polnoćne božićne mise u Brusselu, koju su prenosile Eurovizija i Mondovizija. To je za mene bio veliki iskorak u svijet umjetnosti. Moram reći da je nakon toga medijskog objavlјivanja uslijedio niz narudžbi.

Rado se sjećam i slika koje sam slikao za oltare novosagradioih crkava u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini: **Sv. Roko, Obraćenje sv. Pavla, Ime Marijino...** Posebno se sjećam slike **Žrtva** rađene za **Žrtvoslovno društvo**. Rado bih se prisjetio slika kao što su **Krik u pustinji, Nakon Evine smrti, Bratoubojstvo, Mt 14,17-19 (pet kruhova i dvije ribe)...**

CKD: Nalazimo se u Bolu, u dominikanskom samostanu, u svojevrsnoj oazi mira, tišine i sabranosti, u sjeni stoljetnih pinija i osluškujemo šum mora čiji se valovi razbijaju o zidine samostana. Dolaskom ljeta i turista nestaje ova idila u buci ljetnih odmora suvremenih nomada. Što sada radite?

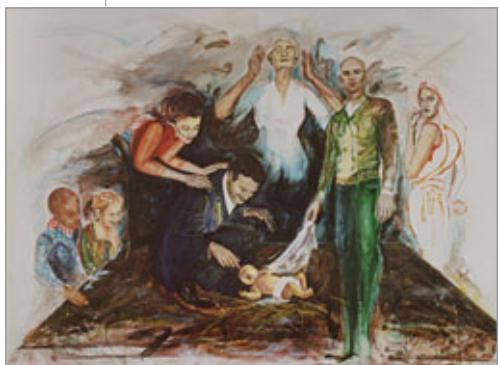
PETRIĆ: Samostan u Bolu gdje se danas nalazi moj atelje ima svoje prednosti, ali se katkad zbog izoliranosti ili zbog »otočkog sindroma« pretvara i u pravu »pustinju«! Pa ipak to je mjesto moga nadahnuća i stvaranja. Preda mnom stoji nekoliko razapetih platna. Dakako to su sve narudžbe za crkve. Prva od njih je narudžba za crkvu Svih svetih u Blatu na Korčuli. Radi se o liku bl. Marije od Propetog Petković. Bit će izuzetno zanimljivo raditi taj lik. Veoma je zahtjevno smjestiti ga u crkvu na čijem se

glavnom oltaru nalazi djelo A. della Crocea. Još k tomu reći da se radi o baroknom mramornom oltaru iz kojega je nestala originalna slika, te na njezino mjesto treba postaviti lik domaće blaženice. U najmanju ruku ovo je izazov povijesti.

Potom me čeka crkva sv. Jakova u Dubrovniku. Jedanaesto stoljeće. Opljačkana za vrijeme napoleonove okupacije, devastirana, tek prije nekoliko godina, gotovo nakon dva stoljeća vraćena je u posjed Dubrovačke biskupije. Veliki je izazov za mene raditi za tako važan sakralni objekt. Dominikanski samostan u Torinu već poduze čeka moje skice za sliku **Čudo sv. Dominika**

(umnažanje kruha u blagovalištu), a zatim slijede završni dogовори s prof. Radoslavom Bužančićem za oslikavanje nadbiskupske palače u Splitu, te izvedbu slike za privatnu kapelu biskupske palače u Gospiću.

No, htio bih spomenuti još nešto. Kada sam zaista umoran, bez inspiracije, u grču zbog nedostatka inspiracije, u dubokim krizama zbog nemogućnosti promišljanja i krizama poznatima samo umjetni-

»Rođenje Krista u suvremenoj Evropi« - ulje na platnu

kovoj duši, a koje moraju drugima ostati nepoznate i neshvatljive, okrećem se svojoj drugoj ljubavi, a to je restauracija. Dopustite mi spomenuti tek završenu obnovu dominikanske knjižnice u Dubrovniku. Na njenim policama nalazi se knjiga stara gotovo 1000 godina. Imao sam mogućnosti sudjelovati u tako velikom obnoviteljskom zahvalu. Osobno sam imao priliku određivati i restaurirati mnoge važne umjetničke predmete iz te knjižnice: slike, mobilijar, pozlate na drvu i metalu, konzerviranje kipa sv. Dominika, djelo Bonina iz Milana iz 14. st. i mnoge druge. Na mojoj radnom stolu položen je idejni nacrt za uređenje apside crkve sv. Dominika u Dubrovniku, te čeka daljnje dogovore s gosparima iz restauratorskog zavoda **Stay** u Dubrovniku.

Nadam se da će dar, koji mi je Gospodin sâm u svojoj providnosti dao, uspjeti nositi u sebi nenarušen brutalnošću vremena, sa željom da mi bude bar djelomično dopušteno podariti ga čovječanstvu.

Razgovarao: Juraj Kolarić

Biografija

Anastazio Petar Petrić rođen je 1969. godine u pitoresknom mjestu Prud. Nakon osnovne škole, 1984. godine upisuje Klasičnu interdijecezansku gimnaziju u Dubrovniku, gdje otkriva ljepotu najvećih umjetničkih djela renesanse i baroka u nas. Nakon gimnazije prima habit dominikanskoga reda, također u Dubrovniku, kada kao mladi redovnik prisustvuje mnogim slikarskim i restauratorskim zahvatima u samostanu dominikana. Nakon Dubrovnika odlazi na filozofsko-teološki studij u Zagreb, a zatim u Švicarski Fribourg, gdje 1995. postiže magisterijski titul iz povijesti Crkve. Te iste godine je zaređen u Zagrebu za svećenika. Godine 1996. odlazi na studij slikarstva u Rim, gdje je diplomirao 2000. na Academia Nazionale delle Belle Arti, u klasi profesora Antonia D'Aacchillea. Iste godine vraća se u domovinu. Danas živi i radi u Bolu na otoku Braču.

Detalj portal zagrebačke katedrale

Događanja

S. Lina Slavica Plukavec

KRONOLOGIJA UREDA ZA KULTURNA DOBRA 2005. GODINE

Sve nas je iznenadila smrt pape Ivana Pavla II. u predvečerje Bijele nedjelje, u subotu 2. travnja 2005. godine. Njegov zemaljski prijelaz u vječnost na Trgu sv. Petra molitvom su pratili mлади из цijelog svijeta. Zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić upravo je tih dana sa zagrebačkim bogoslovima boravio u njegovim rodnim Wadowicama.

Hrvatski vjernici palili su svijeće na zacrtanom križu ispred kipa Majke Božje na katedralnom trgu uz izloženu Papinu sliku.

U zagrebačkoj katedrali održano je bdjenje sa Službom riječi, 3. travnja i misa zadušnica, 4. travnja 2005. godine.

Na veličanstvenoj sprovodnoj misi, đakon je pjevao evanđelje iz ***Evangelista*** što mu ga je darovala Zagrebačka nadbiskupija prigodom beatifikacije bl. Alojzija Stepinca, 3. listopada 1998. godine. Ukrášen je prizorima s glasovitog ***Bjelokosnog plenarija*** iz Riznice zagrebačke katedrale, na kojem je prikazan Isusov zemaljski život u osam prizora.

Kako se u Jeruzalemu, 14. travnja 2005. godine, održao sportski maraton u čast preminulom papi, s. Lina se u časopisu »Profit-Poslovni magazin« člankom »Sveta Zemlja odredište hodočasnika i turista« osvrnula na papino putovanje u Svetu Zemlju tijekom jubilarne 2000.

godine koji je na svoj način potaknuo i hodočašća prekinuta teškom političkom krizom u Svetoj Zemlji.

Iako svi Hrvati osjećaju gubitak svoga velikog prijatelja, uzdamo se u njegovu još veću pomoć s neba. Naslijedio ga je kardinal Joseph Ratzinger, imenom Benedikt XVI., koji je u zagrebačkoj katedrali 2001. godine slavio svečanu euharistiju na svršetku simpozija o kardinalu Franji Šeperu, kojega je on naslijedio u službi prefekta Kongregacije za nauk vjere.

Novi Papa nastavlja započeti put pape Ivana Pavla II, a već tri mjeseca nakon njegova preminuća, na Petrovo 2005. godine, otvorio je proces za njegovu beatifikaciju.

Godina 2005. u znaku je 100. obljetnice rođenja kardinala ***Franje Šepere***, čije je zauzeto djelovanje proučio mons. **Vladimir Stanković**, koji je i radio na objavljinju knjige ***Alberta Di Chio – Luciana Mirija, Kardinal Šeper među velikanima Istočne Europe***, posvećene »Njegovoj Svetosti Ivanu Pavlu II., pozvanom na Petrovu Katedru iz proganjene Crkve, o 25. obljetnici pontifikata«.

U organizaciji HAZU-a, održan je znanstveni skup s popratnim izložbama i drugim aktivnostima prigodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti đakovačkoga biskupa ***Josipa Jurja Strossmayera***.

Ured za kulturna dobra od svibnja 2005. godine djeluje ponovno u novom prostoru, na I. katu s pogledom na park Ribnjak.

Nadbiskupijski odbor za sakralnu umjetnost održao je u tom prostoru već prije useljenja, 22. travnja 2005. godine svoju XIV. sjednicu. Odbor i nadalje redovito razmatra pristigne materijale, dok se članovi Povjerenstva pojedinačno spremno odazivlju te daju svoje stručne savjete. Glavni cilj odbora je osigurati ustrojstvo i mjesto budućega Djecezanskog muzeja.

U studenome 2004. godine dovršena je obnova uredskih prostora s ulazom iz Branjugove ulice, koji su 21. studenog bili blagoslovljeni i useljeni. Zbog završnih radova oko Staklenika trebalo je spojiti tada prekinute vodovodne, plinske i električne instalacije sa zgradom Staklenika koji čeka svoju obnovu i punu namjenu.

Dok se uređivala dvorana u Alagovićevoj kuli, u Stakleniku su se pripremali i i povjesno značajni gobleni za njezinu dekoraciju, gdje se

lijepo uklopilo i Bolléovo **Raspelo**. U kapeli sv. Stjepana u Nadbiskupskom dvoru 16. svibnja postavljene su drvene skele čime su započele pripreme za njezinu obnovu. U kolovozu su počeli i pripremni radovi za uređenje Nadbiskupskoga bogoslovnog sjemeništa, čija je obnova započela 10. studenoga 2005. godine. Potrebno je osigurati primjereni prostor i za budući Djecezanski muzej.

Sredinom travnja 2005. godine izšao je 2. broj časopisa **Crkvena kulturna dobra (CKD)**. Razlikuje se od 1. broja (koji je sadržavao crkvene i državne dokumente o crkvenim kulturnim dobrima) novim sadržajem i likovnim prilozima. U rubrici »Predstavljamo vam« govore o sebi umjetnici inspirirani sakralnim temama, a predstavljena su i najvrijednija ostvarenja s područja sakralne arhitekture u Zagrebačkoj nadbiskupiji. Ipak, okosnica broja čini Aktualna tema u kojoj su opisana zvona zagrebačke prvostolnice kao integralni dio europske kulturne baštine.

KULTURA, BRIGA DRUGE SINODE ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE

U okviru 17 tema za raspravu Druge sinode Zagrebačke nadbiskupije, u prvome broju **Glasnika Sinode** naglašava se da kultura nije samo skup ideja nego svakodnevničica sa svim profiliranim vrednotama.

Umjetnost ne smije biti lišena svijesti osvetom i u dijalogu s vjermom trebala bi iznalaziti izražajne i praktične oblike za liturgijsku primjenu.

Navještanje vjere treba biti otvoreno i poticajno za područje umjetnosti u kojoj je sadržano intuitivno spoznavanje i susret ljudskoga s

transcendentnim. Prezbiteri imaju važnu ulogu u očuvanju, valorizaciji i promicanju umjetničkog i povijesnog blaga Crkve.

Stoga je kroz odgovarajuće obrazovanje potrebno podići razinu njihove osjetljivosti i kompetentnosti za to područje.

Vjerujemo da će Sinoda obrazložiti potrebu oblikovanja **središnjega crkvenog muzeja u sklopu središnjih crkvenih ustanova** što će pridonijeti ozivljavanju ne samo liturgije, već i kateheze i sveobuhvatne kulture.

SPOMEN-CRKVE HRVATSKIH MUČENIKA

Inicijativom predstojnika Ureda za crkvena kulturna dobra, dr. Jurja Kolarića i Nadbiskupskoga duhovnog stola, te zauzimanjem župnika župe sv. Jurja u Đurmancu, o. **Drage Brgleza OFM**, nakon više ponuda izabran je projekt arhitekta Aleksandra Bašića za **spomen crkvu Muke Isusove s grobnicom**. Smatra se da je tu pobijeno više od dvanaest tisuća mučenika, žrtava Križnoga puta, među njima i svećenika, redovnika i bogoslova, koji su u noći od 4. na 5. lipnja 1945. bili strijeljani u Maceljskoj šumi.

Zapadni saveznici beščutno su ih predali komunističkim vlastima – pobijeni su nakon mučenja na hodnji smrti, nazvanoj Križni put, u Maceljskoj šumi i nakon toga su im htjeli zatrti svaki spomen.

Temeljni kamen položio je prigodom 60. obljetnice tragedije, u nedjelju, 5. lipnja 2005. godine, zagrebački nadbiskup kardinal **Josip Bozanić** koji je spomenuo da se o ovom zlu moralо šutjeti i za njega do sada nije nitko odgovarao, a i dalje se skriva istina.

Njihova žrtva zasluguje da ih se poštuje, da se uredi i obilježi njihov grob te da se istraži istina kako počinitelji i njihovi saveznici ne bi iskriviljavalii istinu, naglasio je kardinal Josip Bozanić. Nakon fašizma i nacizma, konačno je krajem 2005. godine osuđen i komunizam kao treće, najveće zlo 20. stoljeća.

Posmrtni ostaci maceljskih mučenika pokopani su 22. listopada 2005. godine u novu grobnicu unatoč otporu tadašnjih ideologa i veličanja sada već osuđene komunističke ideologije, u čije ime je u vrijeme poraća stradalo više hrvatskih ljudi nego tijekom čitavog II.

svjetskog rata. Na čelnom dijelu grobnice nalazi se natpis: **HRVATSKI MUČENICI/ ŽRTVE LJUBAVI PREMA BOGU I DOMOVINI HRVATSKOJ/ MUČENI I POBIJENI U MACELJSKOM GORJU / U SVIBNJU I LIPNU 1945. GODINE/ KAO ŽRTVE KRIŽNOGA PUTA.**

Na Udbini je 9. rujna 2005. godine prigodom 512. obljetnice Krbavskе bitke zagrebački nadbiskup kardinal Josip Bozanić položio blagoslovjeni temeljni kamen i blagoslovio gradilište u nazročnosti cjelokupnog hrvatskog episkopata i predstavnika hrvatskih državnih vlasti. **Spomen crkva Hrvatskih mučenika** sadržavat će **martirologije** svih mučenika u Hrvata koji su dali svoje živote za vjeru i Domovinu.

Spomen crkva bit će »narodna škrinja« koja čuva spomen na sačuvanu vjeru i vrednote, u središtu Hrvatske, u prostoru punom simbolike.

Obnova zagrebačke katedrale prikazana je u dosadašnjim brojevima časopisa **Naša katedrala**, u br. 9./2005. godina.

Nakon izvršenih priprema, 2005. godine, započela je obnova portala zagrebačke katedrale. Među više pristiglih ponuda izabran je rad Tomislava Capana i Drage Škvorce. Ispred ulaza je napravljen zaštitni lameni tunel. Imma zanimljivih detalja koje umjetnik modelar traži i u Bolléovim nacrtima.

Osim njene vanjske obnove, obnavlja se i njezin inventar u unutrašnjosti, kao što su **orgulje** koje su izgrađene u Ludwigsburgu prije 150 godina i koje su 2002. godine upisane u Registar kulturnih dobara RH.

Obnovu orgulja izvodila je tvrtka »Walcker« sa sjedištem u Guntrams-

doru kod Beča u suradnji s tvrtkom »Harmonija M«, vlasnika Velimira Kostrevca iz Ivanića. Obnovljene or-

gulje blagoslovio je 26. studenoga 2005. godine zagrebački nadbiskup, kardinal Josip Bozanić.

POSJET OBNOVLJENIM CRKVAMA NA PODRUČJU ZAGREBAČKE NADBISKUPIJE

Zauzimanjem ravnateljice **Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, dr. Ivanke Reberski** i suradnika, od svibnja do studenoga 2005. godine, organiziran je posjet većini obnovljenih crkvenih objekata Zagrebačke nadbiskupije kao i one koji su u tijeku obnove pod stručnim vodstvom pročelnika Konzervatorskog odjela, arhitekta **Tomislava Petrinca** i suradnika.

U svibnju 2005. godine posjetili smo **karlovački kraj** koji ima i Konzervatorski odjel u Karlovcu čija je ravnateljica **prof. Marinka Mažar** bila domaćin i stručni vodič.

S posebnim zanimanjem razgledali smo na samome mjestu tijek istraživanja i obnove pavljinske crkve

Rođenja BDM u Sveticama, crkvu **Svih svetih u Trgu** kod Ozlja, stari grad **Ozalj**, stari grad u **Karlovcu** te crkvu **Uznesenja BDM u Novigradu na Dobri**. Vlč. Filip Vicić, župnik u Novigradu na Dobri, uz obnovu crkve i njihovih umjetnina brine se i za prezentiranje umjetničkih, vjerskih i pastoralnih tema u posebno izgrađenim prostorima u te svrhe.

U Karlovcu se nalazi i podružnica **Djecezanskog muzeja** koju je osnovao 1983. godine **kardinal Franjo Kuharić** i na taj način spasio od konfiskacije staru crkvenu kuriju. Umjetnine koje se u njoj nalaze inventarizirala je **dr. Đurđica Cvitanović**, a o njima brine mjesni župnik.

Radove na obnovi župne crkve **sv. Marije Magdalene u Čazmi** i crkve u okolini: **sv. Stjepana Prvomučenika u Štefanju**, **sv. Katarine u Samarici** i **sv. Ivana Krstitelja u Ivanskoj** razgledali smo 17. rujna 2005. godine prigodom **Prvoga memorijalnog dana arhitektice Sene Sekulić-Gvozdanović** koje je organiziralo Poglavarstvo grada Čazme i **dr. Vladimir Goss**. O obnovi tamošnjih crkava stručno su govorili dr. Vladimir Goss, prof. Drago Miletić, arhitekt Tomislav Petrinec, prof. Vjekoslav Štrk i tamošnji župnici. S posebnim zanimanjem pratili smo otkrivene arheološke naläze u župnoj crkvi u Čazmi te izložbu koja predstavlja Čazmanski kaptol uz okolna mjesta koja su povezana s osnivanjem Zagrebačke biskupije. Vjernici župe Štefanje, uz svoje brojne kipove na pet oltara,

Crkvena kurija u Karlovcu uz crkvu sv. Josipa, podružnica Djecezanskog muzeja koju je osnovao kardinal Franjo Kuharić. Snimila s. Lina iz Staroga grada u Karlovcu.

Posjet ZRINU 2005. godine.
Križem je označeno mjesto gdje se nalazila župna crkva
Našašća sv. Križa, koja je uništena u II. svjetskom ratu a stanovništvo je raseljeno

posebno ističu izvorni lik Milosrdnog Isusa, koji je župi darovan iz Poljske nakon što je Ivan Pavao II ustanovio taj blagdan.

Spomeničku baštinu na **Baniji** u organizaciji Društva povjesničara umjetnosti obišli smo 15. listopada 2005. godine pod stručnim vodstvom **prof. Drage Miletića**, pročelnika Konzervatorskog odjela T. Petrinca, dr. Ivana Mirnika i **dr. Đurice Cvitanović**. Novoizgrađena crkva **sv. Lovre u Petrinji** bila je obasjana suncem dok je prof. D. Miletić iznosio pojedinosti o njenoj ponovnoj izgradnji te je naveo svjedočeći kako je bio nazočan dok se podizao zvonik na crkvu uz suze radosnice nazočnih vjernika.

U Kostajnici je također novoizgrađena franjevačka crkva, a ob-

Ostaci zrinske utvrde

navlja se i utvrda. Posebni doživljaj bio je susret sa **Zrinom** i posjet crkvi **sv. Marije Magdalene i kaštelu Zrinskih** dok je mjesto župne crkve **Našašća sv. Križa** označeno križem. Crkva je 1944. godine srušena i zapaljena, a vjernici su protjerani i raseljeni.

Sunce se skrivalo iza banijskih sedam kaštela uz smaragdnu rijeku Unu i zrinskih rudnika srebra na **Gvozdanskom** te smo novu crkvu na novoj lokaciji u **Glini** vidjeli samo pod sjajnim reflektorima. Nova crkva u Glini dar je svih vjernika Zagrebačke nadbiskupije u Jubilarnoj, 2000. godini.

Ovo korisno i zanimljivo upoznavanje hrvatske kulturne baštine završeno je 12. studenoga 2005. godine kad smo posjetili zagorske dvorce te obnovljenu crkvu u **Mariji Bistrici s Kalvarijom**, crkvu **Majke Božje Gorske** s arheološkim nalazi-

ma uz sadašnju crkvu, pod vodstvom dr. Irene Kraševac, dr. Krešimira Filipeca, dr. Andreja Žmegača i pročelnika Konzervatorskog odjela arhitekta T. Petrinca.

Loborski kraj bio je nekad važno središte, a čiji se naziv tumači izvođenjem imena Ljudevita, (Luj-burg, Lobor).

Vrh brežuljka na kojem se nalazi **crkva Majke Božje Gorske** oblikovan je za izgradnju vojne utvrde i uz današnju hodočasničku crkvu otkriveni su temelji mnogo veće

crkve iz 9. stoljeća, koja je sagrađena na temeljima još starije crkve s otkrivenom krstionicom.

Ovaj kraj poznat je također po svojim dvorcima, od kojih smo se zaustavili u **Lobor-gradu**, kojega su izgradili **Keglevići**. Posebni doživljaj s osjećajem prema svojoj baštini pruža **kurijski Škrbinač** kod Zlatara. Njihovi vlasnici, obitelj **Kiš Šaulovečki** imaju prikazano rodoslovno stablo i uređen muzej u čijem sastavu se nalazi i zidni sat iz sakristije zagrebačke katedrale.

BIBLIOGRAFIJA DR. ĐURĐICE CVITANOVIĆ

Institut za povijest umjetnosti posvetio je *Radove*, br. 28./ 2005. godine povjesničarkama umjetnosti **Doris Baričević, Đurđici Cvitanović i Olgiji Maruševski**, koje su se posebno posvetile i umjetninama **Dječezanskog muzeja**. Đ. Cvitanović dala je veliki doprinos istraživanjima **pavlinskog slikarstva** koje je bilo vrhunac baroknog slikarstva u sjevernoj Hrvatskoj te se posebno zauzela za umjetnine Goričkog arhidiakonata što ga je istraživala za svoj magisterski rad. Tijekom srpske agresije na Hrvatsku 1991.–1995. godine vodila je ekipe koje su spašavale crkveni inventar iz ratom ugroženih crkava. U novije vrijeme, kao članica Povjerenstva za kultur-

na dobra, zauzela se za **inventarizaciju i valorizaciju** umjetnina **Dječezanskog muzeja** po novim tehničkim metodama što radi s **dr. Mirjanom Repanić Braun**.

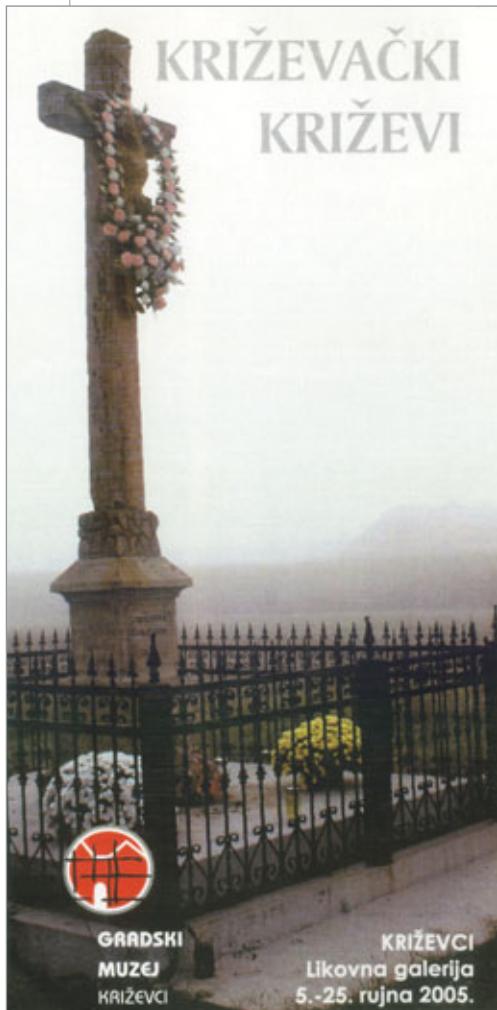
Predsjednik Ogranka Matice Hrvatske Zaprešić, **Stjepan Laljak**, priredio je već drugo izdanje njezine **Bibliografije** koja je predstavljena 28. prosinca 2005. godine. Prvo izdanje objelodanjeno je 2004. godine prigodom njezina 80. rođendana i 45. obljetnice znanstvenog rada, kao kulturnog i znanstvenog spiritus movensa. Tada je izjavila da je s posebnim poštovanjem postavljala **Spomen-zbirku kardinala Alojzija Stepinca** i da joj je to najdraža izložba koju je pripremala.

POSEBNE AKTIVNOSTI UREDA ZA KULTURNA DOBRA

Posebni djelatnost je predstavljanje crkvenih kulturnih dobara te izlaganje aktualnih tema putem medija na HTV-u, HR-u, HKR-u te objavljivanjem knjiga i članaka u časopisima.

U tome su na svoj način aktivni svi članovi Nadbiskupijskog odbora

za sakralnu umjetnost kao i svi članovi Povjerenstva. **Dr. Juraj Kolaric** sudjelovao je zajedno s drugim uzvanicima i hodočasnicima u svečanom preuzimanju kardinalske naslovne obnovljene crkve sv. Jeronima kardinala Josipa Bozanića u Rimu, 27. veljače 2005. godine.

Za Stepinčeve 2005. godine, dr. J. Kolarić je u dvorani DBHZ održao predavanje: **Blaženi Alojzije Stepinac – svjedok svoga vremena**. U svom izlaganju prikazao je okolnosti pod kojima je papa Ivan Pavao II. prigodom II. apostolskog pohoda Republići Hrvatskoj, 3. listopada 1998. godine, u Mariji Bistrici proglašio blaženim zagrebačkoga nadbiskupa i kardinala Alojzija Stepinca. On je bio veliki svjedok vjere, što je prepoznala Sveta Stolica te su ga cijelom hrvatskom narodu i cijeloj Crkvi dali kao uzor za budućnost.

Bl. Alojzije Stepinac bio je veliki branitelj i zaštitnik ljudskih prava. Sveti otac Ivan Pavao II. tada je nagnao da je kardinal Stepinac odvažno izložio svoj život za svjedočenje vjere i jedinstva Crkve. U osobi kardinala Stepinca spajaju se sudbine naroda 20. stoljeća pogodjenog trima zlima: fašizmom, nacizmom i komunizmom. U takvome mučeništvu važno je dobrim pobijediti zlo i na ispravan se način okretnuti budućnosti.

21. travnja 2005. godine dr. Kolarić održao je predavanje pod naslovom »Sakralna umjetnost u dijalogu s kulturom« na Hrvatskom odboru Europskog udruženja medicine umjetnosti (**HOEMU**). Tom je prilikom istaknuo kako su Hrvati, smješteni na tromeđi raznih ideologija, svjetonazora i političkih sustava, oblikovali posebni kulturni identitet zasađen na kršćanskim korijenima. Katolička Crkva je tijekom povijesti mnogostrukim institucijama hrabrla i poučavala hrvatski narod, njegovala hrvatsku kulturnu baštinu i branila nacionalnu samostalnost i državnost.

U tom je kontekstu spomenuto i pokretanje časopisa za crkvenu kulturnu baštinu **Crkvena kulturna dobra** (Bona Culturalia Ecclesiae).

Prvotna svrha časopisa je da bude promicatelj i čuvar crkvenih kulturnih dobara Zagrebačke nadbiskupije te da stvori novi djelotvorni odnos između Crkve i kulture, odnosno između vjere i kulture. Crkva u Hrvata tijekom 14 stoljeća kreirala je hrvatsku materijalnu i duhovnu kulturu o čemu svjedoče i velika dostignuća na polju crkvene umjetnosti.

Prigodom 10. obljetnice kanonizacije sv. Marka Križevčanina, dr. J. Kolarić otvorio je 5. rujna 2005. godine, fotografsko-etnografsku izlož-

bu **KRIŽEVAČKI KRIŽEVI** u Gradskom muzeju Križevci. Fotografske snime raspela i križeva iz Grada i okolice bile su podloga za izlaganja o križu i Kristovoj žrtvi koja je taj sramotni znak promijenila u znak slave i pobjede. Križevački križevi, podignuti uz ceste, na raskrižjima ili u centru naselja, oblik su javne plastike i predstavljaju vizualne iskaze pučke pobožnosti. Hrvatska povijest u mnogim svojim povijesnim elementima nosi pečat križa.

U Topuskom je na Okruglom stolu, 14. rujna 2005. godine govorio o temi **Kršćanstvo u Hrvatskoj**, prigodom osamstote obljetnice Cistercitske opatije u Topuskom. Povijest Topuskoga počinje dolaskom cistercita u Hrvatsku. Danas su vidljivi temelji na kojima se u burnim vremenima turskih ratova odvijala povijest opatije u kontekstu hrvatske povijesti.

Svojim monumentalnim djelom **Ekumenska trilogija** objelodanjenom 13. svibnja 2005. dr. J. Kolarić govorio o hrvatskoj ekumenskoj baštini na razmeđu Istoka i Zapada te o očuvanju kršćanske kulture u procesu globalizacije s naglašenom sekularizacijom. Hrvatska je bila oduvijek prostor za kulturne susrete s ekumenskim dijalogom.

Na susretu **Prezbiterijalnog vijeća Zagrebačke nadbiskupije**, 23. svibnja 2005. godine, dr. J. Kolarić govorio je o **inventarizaciji sakralne baštine**. Tu je prikazao potrebu i hitnost inventarizacije pokretnih i nepokretnih crkvenih dobara na području pojedine župe i otvaranja župnih muzeja koji se mogu koristiti osim za kulturne potrebe župljana također i kao pomoć u pastoralu.

Dr. Ferenc Matits, budimpeštanski povjesničar umjetnosti, istražuje kulturne veze Hrvatske i Mađarske. Već je nabavio slike V. Bukovca: Dubravku i C. Medovića: Srijemski mučenici (Passio Quattuor Coronatorum).

Godine 1989. posjetio je u tadašnjem Muzejskom prostoru izloženu Metropolitansku galeriju mons. dr. Đ. Kokše te je preopznao djela koja potječu od mađarskih umjetnika i želi se o njima detaljnije informirati.

Urednica Dokumentarnog programa HTV-a, **Milka Barišić**, posreduje da bi se iz Metropolitanske zbirke mons. dr. Đure Kokše snimila djela slikara **Joze Kljakovića**. Dokumentarni program priprema realizaciju projekta o životu zaboravljenog slikara J. Kljakovića.

Poznato je kako je J. Kljaković velik dio života proveo u Rimu, u Zavodu sv. Jeronima pod zaštitom **mons. Đ. Kokše**, njegova dobrotvora. Zato su posebno zanimljivi predmeti, spisi i dokumentacija koji su vezani uz to razdoblje. Snimanje je obavljeno 24. siječnja 2005. godine.

Za HTV-ovu emisiju **ŠKRINJA**, snimljene su umjetnine iz Riznice zagrebačke katedrale na temu **PRIRODA U BIBLIJI** koja je prikazana na Badnjak 2005. godine i za koju se pokazalo veliko zanimanje te je ponovljena i 8. siječnja 2006. godine.

Svake se godine tisak i HTV osvrću na **BOŽIĆNE JASLICE** zagrebačke katedrale. Ove se godine to ponavlja, a jaslice se dobro vide i prigodom izravnog prijenosa božićne sv. mise koju je slavio kardinal Josip Bozanić.

IZLOŽBE RZNICE KATEDRALE I DIJECEZANSKOG MUZEJA

Izložba **HRVATSKA RENESANSA**, u Galeriji Klovićevi dvori, otvorena je 7. svibnja 2005. godine nakon izložbe u Francuskoj u **Nacionalnom muzeju renesanse** u dvoru Ecouen (**Musée national de la Renaissance Château d'Écouen**), pod visokim pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske i predsjednika Republike Francuske, Jacquesa Chiraca. Zajedno s francuskim djelima bile su izložene umjetnine iz RZK: **Dürerovo Raspeće**, oltarna slika na sakristijskom oltaru. Dürer je ovo radio za vrijeme svojega boravka u Veneciji 1495. godine po narudžbi Mihajla Viteza, koji je imao kulturne veze s humanistima iz Padove, a bio je i povezan s **Willibaldom Pircheimerom**, Dürerovim mecenom. Na slici je i umjetnikov portret, a u pozadini figuralnih scena vidi se idealan prikaz zagrebačkog Kapitola. Srebrna posuda za sv. ulje (M 132) je iz vremena biskupa O. Thuzza (466. - 1499), dok je srebrna kадionica (M 149) s lađicom za tamjan (M 150) pripadala biskupu **Šimunu Bakaču Erdödyju** (1518.-1543.).

Francuski ministar kulture i javnog priopćavanja Republike Francuske, **Jean-Jacques Aillagon**, istaknuo je da su razdoblju renesanse bile posvećene mnoge izložbe u sklopu Renesansnog pokreta započetog u Firenci u kojem je i Hrvatska aktivno sudjelovala. Također je naglasio da su u Hrvatskoj djelovali renesansni umjetnici stotinu godina ranije nego u Francuskoj.

Hrvatski crkveni poglavari pozivali su talijanske umjetnike u Hrvat-

sku, a istodobno su hrvatski umjetnici odlazili u Italiju. Neki od njih su se u Italiji i trajno nastanili, poput Ivana Duknovića, koji je djelovao u Rimu i u Anconi, zatim Julije Klović u Veneciji, Perugi i Rimu, Franjo i Lucijan Vranjanin. Svi su oni djelovali na europskim dvorovima Italije, Francuske i Ugarske. Ishodište im je bio Rim.

Na izložbi su prikazana remek-djela iz cijele Hrvatske, sve iz crkvenih prostora, za što je **prof. Miljenko Domijan** posebno zahvalio crkvenim ustanovama.

U **Etnografskom muzeju** u Zagrebu izložba pod nazivom **UZ KRIŽ STATI, HRVATSKI USKRS**, otvorena je 13. ožujka 2005. godine. U Zagrebu je u korizmennu vrijeme postala već tradicijom prezentacija pasionske baštine.

Tijekom 20. stoljeća hrvatski narod mnogo je trpio te je to trpljenje povezano s Kristovom Otkupiteljskom patnjom nazvano i Križni put.

Etnografski muzej je skupivši umjetnine s pasionskom tematikom nastojao prikazati pojedine običaje pojedinih krajeva Hrvatske. Oslonivši se baš na korijene narodne tradicije iz svog postava, povezalo se s umjetninama iz Rznice zagrebačke katedrale i Dijecezanskog muzeja koje su se koristile tijekom 14. stoljeća kršćanstva u Hrvata počevši s Višeslavovom krstionicom pa sve do najnovijih prikaza Kristove i ljudske patnje koja dovodi do Uskrsu.

Iz Rznice zagrebačke katedrale prezentirani su: Križ za pjevanje lamentacija, pacifikal (Krist na križu i pod njim sv. Ivan i BDM), posude za

posvetu sv. ulja koje se vrši na Veliki četvrtak, liturgijsko ruho s motivima muke Isusove, vezeni medaljoni na antependiju s motivima posljednje večere i uskrsnuća, vez iz 17. stoljeća, Rimski obrednik prema kojem se blagoslivljuju jestvine na Uskrs i katedralna pjesmarica Cithara Octochorda.

Dijecezanski muzej posudio je za istu izložbu slike Krista Pobjednika i Smrt sv. Josipa, drveni kipić Ranjenog Isusa te rezbareni prikaz Isusova uskrsnuća.

Prof. Ela Jurdana iz **Hrvatskoga povijesnog muzeja u Zagrebu** odabrala je domoljubne pjesme: *JOŠ HORVATSKA NI PROPALA* i *NEK SE HRUSTI ŠAKA MALA*, snimljene u glazbenom instrumentu zidnog sata u Nadbiskupskom dvoru za europski projekt *NACIJE I NASTANAK DRŽAVA UNUTAR HABSBURŠKE MONARHIJE 1790-1914*, za realizaciju stalnoga postava **Muzeja talijanskog preporoda** (Museo del Risorgimento) u Torinu 2006. godine.

Zidni sat izradio je u vrijeme zagrebačkog nadbiskupa kardinala **J. Haulika** zagrebački urar **Petar Se-**

melroth u suradnji s bečkim majstором **A. Olbrichom**, čiju smo signaturu otkrili prigodom pregleda glazbenog mehanizma. Rad braće Olbrich iz Beča smatra se vrhunskim u europskim razmjerima i konkurentnim čuvenim švicarskim glazbenim mehanizmima.

Za potrebe spomenutog projekta restaurator Antun Maloseja obnovio je glazbeni mehanizam sredstvima Ministarstva kulture zauzimanjem i dobrotom mr. Branke Šulc, pomoćnice Ministra kulture, a članice Povjerenstva Zagrebačke nadbiskupije.

U **Muzeju grada Zagreba** otvorena je 28. srpnja 2005. godine izložba **POTOK U SRCU ZAGREBA**, uz potok Medveščak, od izvora do ušća, autorice **Nade Premerl**. Za izložbu su posuđena djela Dijecezanskog muzeja i Nadbiskupskog arhiva. Uz zanimljivu prezentaciju prikazan je život ljudi uz središnji potok Medveščak koji je bio stoljetna granica između slobodnoga i kraljevskoga Gradeca i biskupskog i kaptolskog Zagreba. Voda Medveščaka, od izvora povrh Kraljičina zdanca do utoka u Savu na Žitnjaku služila je i kao pogonska snaga za industrijske i manufaktурне objekte, posebice za mlinove.

Izložba je izazvala veliko zanimanje i do početka 2006. godine dvaput je produžavana te se traži i njezin stalni postav.

Likovna galerija u Osijeku otvorila je 30. lipnja 2005. godine retrospektivnu izložbu slikara **Ivana Tišćeva** (1870-1928). Ista izložba ponovljena je zatim od rujna do listopada 2005. godine u **Galeriji Klovićevi dvori** u Zagrebu.

Dijecezanski muzej sudjelovao je portretima Slavonke (Jć 12) i Slavonca (Jć 19) te slikama Bogorodiće s Isusom (DM 1896) prema kojim

POTOK U SRCU ZAGREBA, na izložbi iz Dijecezanskog muzeja. Slika prikazuje ksaversku crkvu s isusovačkim ljetnikovcem uz potok, oko 1780. godine.

je slikar izradio fresku u Đakovačkoj katedrali. Sliku Bogorodice s Isusom (DM 2304), darovanu prvotno zagrebačkoj katedrali, nalazimo u kompoziciji alegorije Bogoštovlja u Zlatnoj dvorani Odjela za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade, danas Hrvatski institut za povijest.

Slikar I. Tišov pripada domoljubnoj utemeljitelskoj generaciji hrvatske likovne moderne umjetnosti na razmeđu dvaju stoljeća, 19. i 20. stoljeća. Slikao je po narudžbama i za crkve, kao što su crkva sv. Marije na Dolcu i u franjevačkoj crkvi na Kaptolu u Zagrebu, koje s ostalim djelima ulaze u europski umjetnički kontekst.

U Galeriji Klovicjevi dvori retrospektivna izložba **Gabrijela Jurkića, OD SECESIJE DO IMPRESIJE**, otvorena je 2. ožujka 2005.

godine. Iz DM su posuđene slike DM 1576; Metg. 209, iz Nuncijature Otok smrti i Otok s Hramom.

U Velikom tjednu 2005. godine prigodno su izložena djela iz sakralnog ciklusa

Otajstva sv. krunice, 15 uljanih slika, slikanih 1943. – 1959. po narudžbi mons. **Antuna Golika**, koji ih je iz Rima darovao senjskom biskupu **Viktoru Buriću** za senjsku katedralu.

Preglednim osvrtom začduje koliko se umjetnina Riznice zagrebačke katedrale i Dijecezanskog muzeja koristi za pojedine izložbe u Zagrebu, Hrvatskoj, ali i u inozemstvu. Kako bi tek svečano Zagreb izgledao kad bi se te sve umjetnine mogle izložiti u vlastitom izložbenom prostoru Riznice i Dijecezanskog muzeja!

ZAKLJUČAK

Ova su kulturna događanja organizirana u jednom kratkom, proteklom vremenskom razdoblju, a Ured za kulturna dobra i dalje je okrenut je budućnosti tragajući za odgovarajućim prostorom za smještaj svojih središnjih crkvenih muzeja.

Zato puno očekuje i od sljedeće Sinode Zagrebačke nadbiskupije gdje bi rasprave o kulturi trebale pasti u plodno tlo nacrtnih temelja budućih mujejskih zgrada.

U nastojanju oko obnove zapuštenih ili oštećenih te oko istraživanja nekad postojećih crkvenih objekata želimo što veću suradnju između nadležnih konzervatorskih odjela sa stvarnim čuvarima crkvene kulturne baštine župnika i upra-

vitelja župa kao i njihove prezentacije u autohtonim prostorima, gdje su čvrsto ukorijenjeni u mjesnu arhitekturu, temelj su vjerničkog svjeđočenja i povijesni dokaz kontinuiteta kršćanske tradicije.

Iako je u planu osnivanje novoga Katoličkog sveučilišta, već sada postoji mogućnost da bogoslovi i svećenici studiraju povijest umjetnosti na Zagrebačkom sveučilištu. Premda su današnji pastoralni zahtjevi veliki, produbljivanje teološkog znanja i pomoću crkvene umjetnosti mogu produbiti njihove spoznaje i proširiti postojeće pastoralne moći.

Važno je također što više sačuvati svu crkvenu baštinu oblikujući i vlastite župne muzeje gdje se mogu

predstavljati tematske izložbe prigodom velikih župnih blagdana zajedno s fotografijama događanja.

Ured za kulturna dobra već sada podsjeća na velike događaje tijekom 2006. godine koji mogu oživjeti budućnost kao što je 1030. obljetnica preminuća hrvatske kraljice Jelene, koja je sagradila prvu crkvu u čast BDM, zatim 800. obljetnica dolaska cistercita u Hrvatsku, te 780. obljetnica preminuća sv. Franje Asiškog, 785. obljetnica preminuća sv. Dominika, 400. obljetnica do-

laska isusovaca u Hrvatsku te djelovanje pavilina u Hrvatskoj koji već obnavljaju svoje crkve i samostane u Hrvatskoj do 60. obljetnice preminuća arhitekta Hermana Bolléa, obnovitelja zagrebačke katedrale, toga simbola hrvatskog naroda.

Zahvaljujući za sve do sada poslane župne i muzejske monografije, Ured za kulturna dobra, koji će i na taj način oblikovati posebno vrijednu dokumentacijsku zbirku, preporuča se i ubuduće za međusobnu suradnju.

Isusovci u Hrvatskoj slave 2006. godine više obljetnica: 500 godina rođenja bl. Petra Fabera; 500 godina rođenja sv. Franje Ksaverskog; 450 godina od smrti sv. Ignacija Lojolskog te 400 godina od dolaska u Zagreb.
Na slici: Unutrašnjost bazilike Srca Isusova u Zagrebu

Prenosimo

Crispino Valenziano

Umjetnost i vjera: Razlozi prisne povezanosti *

A) *Umjetnost koja 'služi' vjeri prvenstveno je umjetnost 'u' vjeri. Prava kršćanska umjetnost je umjetnost koja odiše nadom i eshatologijom.*

Ako se smatra i stvara kršćansku umjetnost samo radi njezinoga formalnog estetskog vidika, morbidnog i narcisoidnog povlačenja u sebe i povijanja nad sebe samoga, riječ je o suženom strukturalizmu. Koje bi 'kulturno dobro' bilo 'kulturno'? Koje to kulture, ako ne pseudokulturalni estetizam i formalizam? Ili 'dobro' kojega identiteta, ako ne dobro one kapitalizacije koja se višemanje može opravdati, umjesto dobra koje uosobljuje, personalizira?

Riječ je o suženome funkcionalizmu: promatrati i stvarati kršćansku umjetnost isključivo radi njezinoga materijalnoga i poetičkog vidika, kao 'stroja za molitvu', kao sredstva za obred ili pobožnost; kao 'stroja za propovijedanje', kao katehetskog sredstva i ničega drugoga. Kako bi bilo kakva vrsta mehaničkoga, sentimentalnog i djetinjastog, odnosno 'strojnosti' (termin je skovao Le Corbusier...) bila potporom molitvi? Ili, što bi bio poticaj u propovijedanju, ako ne prigodne pripovijetke i ilustracije?

Kršćanska umjetnost je simbioza, suživot ustroja vjere i funkcije, službe nade; vjere kao potpore nadi i ogledala nevidljivoga. Naime, vjerodstojna i potpuna kršćanska um-

jetnost uistinu je vidljivo ogledalo nevidljivih stvarnosti i čvrsta je potpora iščekivanju u sigurnosti buduće slave.

Dručcije rečeno, 'umjetnost i vjera' u svojem dubokom i plodonosnom smislu odgovaraju onomu što izražava sintagma *'ars in fide'* (kako je već rečeno) 'umjetnost u vjeri'. To je umjetnost proizvedena i razmatrana u kulturnome kontekstu vjere i nade.

Nisu djela kršćanske umjetnosti, odnosno nisu djela autentične kršćanske umjetnosti, ona kulturna dobra (iako su po sebi visoko estetski i pojetski vrijedna) koja ne odražavaju poruku potpuno objavljenu u Isusu Kristu i spasenje potpuno darovano u Božjem Duhu Svetome; ili pak ona koja ne odražavaju cjelinu poruke i spasenja na takav način da bi ona sama postala svijetla, nedvojbena i čvrsta potpora u iščekivanju slave, tj. u iščekivanju konačnoga sjaja Božjega otajstva. Istinska i posvemašnje kršćanska umjetnost stvara se jedino u tome demjurškom obzoru, u obzoru domišljatoga posredništva te u obzoru eshatološkog naslućivanja.

B) *Kršćanska umjetnost 'u' vjeri jest pedagogija vjere.*

Ona djela i uporabe koja ne odaju dahom vjere ili ne dohvaćaju melodiju koju ona određuje u nadi ko-

načnoga ispunjenja nisu puni i autentični užitak kršćanske umjetnosti. Znamo dobro kako nije problem da svako umjetničko djelo usvaja zadaće odgojne postupnosti: »Kad sam bio dijete, govorio sam kao dijete, mislio sam kao dijete, zaključivao sam kao dijete; Kad sam postao zreo, napustio sam ono što je djetinje« (1 Kor 13, 11) [...]. [...] Pedagoška funkcija kršćanske umjetnosti nije zacijelo u nemarnosti i nepoznavanju njezina mistagoškog ustroja, jer je ona iskustvo misterija, otajstvena umjetnost, tj. nije ilustracija doktrine, nego je svjetlost vjere dara Božjega koji čovjek iskusuje i živi. Ako je na našemu početku, kao djeci u vjeri, kršćanska umjetnost pouka u vjeri, dakle *kateheza*, kasnije, kao zrelima u vjeri, postaje iskustvo i okus vjere, ona je *mistagogija*. To znači da je, u sebi prihvaćena i po sebi shvaćena, kršćanska umjetnost normirana vjerom na taki način da sama postaje normom vjere. Zbog toga je i 'razlogom' nade; kršćanska umjetnost ima povlaštenu snagu da je »uvijek spremna odgovoriti onomu koji traži razlog naše nade koja je u vama« (1 Pt 3, 15).

C) Kršćanska je liturgija već po sebi samoj umjetnost u vjeri

[...] naša je liturgija umjetnost.

Njezino ravnovjesje liturgijske službe i liturgijskoga ustroja obuhvaća posvemašnje uključivanje svakoga estetskoga govora, tj. svakoga prikazivanja, svakoga izražaja, svake komunikacije koja se ostvaruje sa svim ljudskim osjetilima: sluhom, vidom, dodirom, njuhom, okusom i ostalim mogućim vrstama ljudske percepcije.

[...]

U umjetnosti i liturgiji nema nekakve maglovite i nejasne udaljeno-

sti koju bi trebalo ublažiti ili ukloniti. Postoji antropološka i teološka srodnost i privlačnost koju treba snažno naglasiti. Srodnost je to između vrhunaca: umjetnosti kao vrhunca ljudske djelatnosti i liturgije kao vrhunca crkvenoga djelovanja.

Ta se srodnost očituje od razine umjetnosti i bogoštovlja, što ih je čovjek stvarao kroz povijest, i sve do bogoštovlja i umjetnosti, ponovo ostvarenih u kontekstu povijesti spasenja.

[...] Između kulta i kulture ne postoji samo povezanost leksičkim korijenom: *colere*, što znači: *obrađivati*, u širokom spektru - »njegovati, obrađivati; posjećivati, stanovati; vježbati, prakticirati; častiti, promatrati« - pokazuje da je leksička povezanost samo zanimljiva i izazovna oznaka. Između kulta i kulture postoji također prihvaćanje kulta, s naglaskom na obrednom slavlju, same kulture u cijelosti: brinuti se i obrađivati ono što nadilazi svakodnevnost; pohađati, susretati i nastaviti ono što nadilazi uobičajeno; vježbati i prakticirati sposobnost i intenzivne odnose, prepune duboke zahvalnosti; častiti božansko - bogove - Boga i poštivati međusobna djelovanja koja proizlaze iz života, što očito znači preustrojiti - iz motrišta kulta - sve sastavnice kulture, obnoviti im funkcionalnosti, postaviti njihov fenomenološki smisao u samome kultu koji se nadograđuje i, kao povratni učinak, ponovno u kulturi uspostaviti dosljedno njezinu vlastitu paradigmu. Nema nijedne druge kulturne konstante koja bi bila jednaka kultu u globalnome jedinstvu, u simbiozi s kulturom. Baš zbog te prirodne zrcalnosti i međusobne povezanosti kult i kultura i leksički imaju isti korijen.

U kršćanskoj kulturi dodatak i nadgradnja teandričke (božansko-

Ijudske) razmjene jedne naravi s drugom istinit je događaj, prepun mogućnosti, a ujedno i (ne)očekivan. Neočekivan događaj u kopernikanskom obratu dodane milosti, i očekivan događaj u konaturalnost (sunaravnost) između čovjeka, stvorena na sliku i priliku Božju i Boga, koji je postao (očitovo se) na sliku i priliku čovjeka (usp. GS 12.22). Epifanijski događaj - u takvoj konaturalnosti i u takvome obratu - teološke bliskosti između umjetnosti i kulta doseže vrhunce koji bi drukčije bili neostvarivi i nezamislivi.

Budući da ne samo kult teži nadici samoga sebe i nadmašiti se, već to želi i umjetnost, koja nastoji kodificirati i dekodificirati ne samo ljepotu, nego i kult; tako da u kršćanskoj kulturi supostoje preobražena transcendencija kulta i preobražena transcendencija umjetnosti; postoji preobraženo simboliziranje umjetnosti i postoji preobraženo simboliziranje kulta.

Transcendentnost kulta i transcendentnost umjetnosti, simboliziranje kulta i simboliziranje umjetnosti dvostruki su odnos; i jedan i drugi su tračnice antropološke prisnosti između kulta i umjetnosti; posebna transcendencija koja transsignificira kult u liturgiju (daje mu 'onkrajznačenje') i posebna transcendencija koja transsignificira umjetnost u kršćansku umjetnost, kao i posebno značenje koje transsignificira umjetnost u kršćansku umjetnost i posebno značenje koje transsignificira kult u liturgiju, dvostruki su odnos; i jedan i drugi su tračnice teološke konaturalnosti između liturgije - koja je kršćanski kult - i umjetnosti kršćanske kulture - koja je umjetnost u liturgijskoj aktualizaciji.

D) Neki odnosi između umjetnosti u sebi, umjetnosti kršćanske kulture, kulta kao umjetnosti.

a) Umjetnost koja 'nadilazi' feni-men

Umjetnost po sebi nadilazi granicu fenomena. Ako umjetničko djelo ne lomi granicu fenomenološke definicije, *'l'homo artifex* nijeće u sebi iznašaše svemira, apsolutnoga, onoga što je vlastito tomu djelu. Umjetnik ruši granicu fenomenološke definicije i uzdiže se u transcendenciju obnavljajući vrijeme i prostor u estetici apsolutnoga, tj. u osjetilnu dokučivost apsolutnoga u vremenu i prostoru; obnavljajući, dakle, vrijeme i prostor poietikom apsolutnoga, tj. djelovanjem koje ponovno stvara immanentnu zbilju u vremenu i prostoru apsolutizirajući ih u svemir koji ne podliježe vremenskome tijeku i prostornoj mjerljivosti.

Umjetnost kršćanske kulture, koja se ne poistovjećuje samo s liturgijskom umjetnošću, već u liturgijskoj umjetnosti ima svoje amblematičko uporište, kao što »liturgija ne ispunja svu djelatnost Crkve,[...] a ipak je vrhunac kojemu teži djelovanje Crkve i ujedno je vrelo iz kojega struji sva njezina snaga« (SC 9.10). Umjetnost kršćanske kulture nadilazi granice fenomena i preobražava se - kao umjetnost - uranjujući u svemir Apsolutnoga, Božanskog, Osobnog i Ljubitelja. Estetika ovog Apsolutnog Jedinog Apsolutnog, je osjetilna dohvativljivost i doživljajnost transcendencije koja je postala imanentnošću u vremenu i u prostoru; sišla je dolazeći ususret i nastanjujući granicu vremensko-prostornoga. Poetika toga Apsolutnoga jest čin koji ponovno stvara stvari, nastavljajući na svoj način samo djelo Boga Stvoritelja (usp. Iv 5,17),

tako da na svoj način anticipira samo ispunjenje Krista obnovitelja (u dnu je pojam *recapitulatio*; usp. Ef 1,10) - to smo rekli i ponovili. Drugim riječima, da Bog nije uzeo tijelo, Crkva ne bi imala umjetnost - od Riječi postale našim tijelom i od Zaručnice učinjene njegovim Tijelom, liturgija je mjesto i sakralni trenutak, tj. mjesto i vrijeme prisutnosti teandričke (božansko-ljudske) djelotvornosti.

I kult po sebi nadilazi granicu fenomena. Ako obred ne ruši granicu fenomenološke definicije, *homo ritualis* sebi nijeće eksponencijalno 'obrađivanje', kultivaciju vlastite kulturne označnice. Čovjek koji slavi svoj kult, lomi granicu fenomenološke definicije i uzdiže se na transcendentnost, stavljajući se pred svoje božansko-bogove, pred bogove, odnosno Boga. Dakle, ponovo oblikujući kriteriologiju misli i djelovanja i ponovno se smještajući u svoje egzistencijalne koordinate, tj. pridonoseći preustrojem u sebi samome i u svojoj kulturi.

Liturgija, kršćanski kult, nadilazi granicu fenomena i preobražava ga kao obred, slaveći sakralni obred, tj. kulturni *habitat* u teandričkoj prisutnosti i teandričkoj djelotvornosti. Kult koji slavi svoju liturgiju ruši granicu fenomenološke definicije i uzdiže se u transcedentnost, obraćajući se Bogu Ocu po Sinu u Duhu Svetome; obraćajući se, dakle, evandeoski i evandeoski *informirajući* (dajući nutarnju formu) svoju kulturu.

b) 'Stvaranje' u simboličkome svemiru

Umjetnost, svaka umjetnost, jezično kodificira i dekodificira svoje djelo u 'simboličkome' svijetu, štoviše svemiru. To znači da je njezino

govorenje 'stavljanje skupa', *sym-ballein*, u ljepoti: jer je njezino 'oblikovanje', 'dopadljivo lijepo organiziranje' - klasični *kosmein* - pri povijedanje, u ponovnome stvaralačkom atomu, same ljepote u cijelosti 'kozmosa'. Zbog toga umjetničko simboliziranje nije jedan od smjera umjetnosti, smjer imenom simbolizam; ono je stvarno i istinsko, radikalno poistovjećivanje djela s prikazivanjem, izražajem, s posebnom ljudskom komunikacijom; jednom riječju - s izvanrednim govorom čovjeka. To je izvanredan i izvrstan govor, jer je simboliziranje *cosmidin* (rečeno na grčkome rabeći rimski pučki izričaj).

Umjetnost kršćanske kulture jezično kodificira i dekodificira svoje djelo, preoblikuje njezino umjetničko simboliziranje, u 'simboličkome' svijetu teandričkoga (božansko-ljudskoga) 'kozmosa'. Njegov govor je 'staviti skupa' u ljepoti *divotne razmjene* (*admirabile commercium*) 'divotne simbioze', kojom Riječ Božja postala čovjekom stavlja u zaručničku vezu ljudsko i božansko - to je pri povijedanje božanske objaviteljske i spasenjske ekonomije (i to u cijelosti) u 'dopadljivo organizirano' atomu. Baš zbog toga simboliziranje kršćanske umjetnosti nije zaliha davnoga srednjeg vijeka ili bliskoga istoka; to je preobraženje estetskoga i poetičkoga ljudskoga govora u preobraženju Sina Čovječjega, po kojemu su svjedoci događaja i sami preobraženi, tako da u tijelu Sina Čovječjega vide ljepotu Sina Božjega, svojim tjelesnim očima i čuti tjelesnim ušima Glas neizrecive Tišine.

Kult, svaki kult, i on lingvistički kodificira i dekodificira svoje obrede u 'simboličkome' svemiru - analogno umjetnosti, i to svakoj svakoj umjetnosti. I budući da je djelovanje

u kojemu kult uistinu postoji, obred je simbolički jezik po svojoj naravi - analogno umjetničkomu djelu.

Liturgija, kršćanski kult, lingvistički kodificira i dekodificira svoje obrede, preobražava svoje obredno simboliziranje u simboličkome sve-miru teandričkoga 'kozmosa' - analogno liturgijskoj umjetnosti. I budući da je božansko-ljudsko djelovanje u sebi i po sebi, liturgijsko slavlje je sakramentalni govor po svojoj naravi, po svojoj naravi je zaručnički jezik - analogno preobrazbi djela liturgijske umjetnosti.

[...]

E) O ljestvici. Razmišljanje o transcendentalnostima i o suvremenome svođenju na etiku

Slijedeći srednjovjekovne (ponekad osporavajući i same autorite te na koje se pozivalo) obradili smo »verum - bonum - pulchrum«, istinu, dobrotu, ljestvitu, kao »najopćenitije načine poimanja bića«. Štoviše, budimo iskreni, obrađivali smo to, iako ljestvici nismo pridali važnost koju smo pripisali istini i dobroti! Jer smo istinu i dobrotu razmatrali stavljajući 'biće' pred čovjeka te smatrali čovjeka intelektom i voljom, subjektom čijemu se intelektu biće prilagođuje kao objekt-istina i čijoj se volji biće prilagođuje kao objekt-dobrota; na taj je način ljestvica ostala izvan bilo kojega oslonca na iscrpive sposobnosti čovjeka. [...] U našem slučaju, konkretno se razmatranje ljestvice općenito zasjenilo, jer čovjek nije bio smatrani ničim drugim doli intelektom i voljom; i ograničene su to sposobnosti unutar 'biti čovjek' i ograničene sposobnosti očovjećenja (hominizacije) čovjeka. Čovjek, u svojoj konkretnosti postojanja ('biti čovjek'), malo je manje ili malo više od 'spoznajnog izumi-

telja' i 'selektivnog izvršitelja'; ljestvica je, u konkretnosti očovjećenja (hominizacije), gotovo je neki *optional*, čak je neka nejasnoća, višezačnost ili upravo opasnost.

Dosta je tek s malim naglaskom spomenuti da bi se zahvatila uzajamnost, međuigra ljestvica, dobrote, istine i cjelovitosti čovjeka. [...]

Između istine-dobrote-ljestvica struji nešto što se uobičava zvati '*circumcessio*': gdje postoji jedna, po njoj postoji i druga; kad postoji jedna s tom istom postoje i druge; ali to je nešto što ne može posvema biti poistovjećeno i zamjenjivo jedno s drugim. Pa ipak, ponekad se čini da se traže opravdanja za ljestvici po istini i dobroti; izgledalo bi da ljestvica ne bi smjela zanemariti istinu i dobrotu, ali istina i dobrota mogu zanemariti ljestvici. Na primjer, u *Katekizmu Katoličke Crkve* ljestvica se susreće u kontekstu osme Božje zapovijedi, a to je mjesto njezine kulturacije na djelu. Ali postoje i oni koji vezu između ljestvica i pravoga svjedočanstva tumači čitajući nemogućnost govora o Bogu ili čovjeku, a da se ne 'govori' u ljestvici; ako ne, suprotstavlja se zapovijedi da se ne svjedoči lažno: zapravo, Bog je ljestvica; čovjek je ljestvica. A postoje i oni koji tu vezu tumače čitajući govor o ljestvici Boga ili čovjeku pod uvjetom da se o njima kaže istina; tu, naime, postoji zbrka kulturnih neuravnoteženosti, što nije kulturacija ljestvica - u ljestvici se ne pouzdaje jednako kao u istini. Ali, ljestvica je svrha u sebi; ona je vrijednost, vrijedi u sebi i po sebi; darovana nam je, i nismo mi koji je stvaramo ili razgradujemo; njezin status je providno-sno izuzet iz naše vlasti, a nama dolikuje da je primamo i poštujemo i s jedne i s druge strane. Stoga je kulturaciji na djelu također povjerena i zadaća ponovnoga vraćanja rav-

noteže negativno njihanje između izbjegavanja ljepote i zloporabe ljepote.

F) O umjetnosti: vrijedi nadići maniheizam apstraktne estetike pred estetikom osjetila

Umjetnosti je svojstvena praktična mudrost, tj. dosjetljivo i ukusno znanje s otuđujućim djelovanjem: naglasak je na ukusu, na okusu razumijevanja koje nije tek intelektualno; naglasak je na djelovanju koje nadilazi puko činjenje, tj. na potpunoj poietici. Jer status umjetnosti, poznato je, providnosno je povjeren kreativnosti čovjeka. Odnos stvorenja prema Stvoritelju SC 127 naziva: »oponašanje«, »nasljedovanje«.

U napretku umjetnosti i u razvoju naše kulture to u konačnici odgovara kulturiranju, kulturnome oblikovanju globalne estetike. Estetika je percepcija ljepote u senzibilitetu, senzibilitetu čovjeka i dakle senzibilitetu subjekta u svim i u svakoj od njegovih osjetilno-nadosjetilnih sposobnosti. Nažalost, u nekim kulturnim razdobljima seciranje čovjeka rastavilo ga je kako na intelekt i volju, tako i na slušanje i gledanje. Kulturacija globalne estetike u našoj je kulturi prelazak na složene umjetničke oblike riječi i slike, do, naprimjer, okusa (ne-metaforičkoga) ne-pca ili do njuha (ne-metaforičkoga) nosnica, čak i do složenosti riječi ionako izgovorene ili slike ionako izrađene... Završena je, čini se - i nadamo se - nepovratno kultura dualizama maniheistički guranih u intimu ljudskoga subjekta i u jezgre njegovih osjetilnih objekata, sve do izbacivanja ovih ili onih doživljaja i percepcija.

Naše je razdoblje veliko kulturno razdoblje estetike, ne zbog toga što se javljaju i/ili nestaju umjetnički

oblici i stilovi: ne radi se o trošenju prosudba o vrijednosti, vjerojatno približnih, o više-manje stvarnim križama aktualnih umjetnosti. Naša kultura u transkulturnoj krizi je veliko estetsko razdoblje u svome bujanju kulturnih modela osjetilno-nadosjetilnih percepcija koje diraju čovjeka u određene ganglije njegove hominizacije, očovječenja. Započelo se igrajući se trendom antikvarijata, ikona, egzotičnih predmeta ili modom naivne umjetnosti (*naif*); trgovinom umjetninama ili ekološkom i urbanističkom zaštitom; s kulturom sela ili povjesnim jezgrama koje globaliziraju na svoj način, ali je bilo sudbonosno da se nastavilo idući u dinamike čovjeka i njegove kulture. Možda je to jedan od posljednjih kulturnih prijelaza koji se dogodio s pomoću 'spontane arhitekture' i bez kulturnoga projektiranja; jer je nastupila faza u kojoj će kulturni model biti i kulturno projektirane: »udvostručeno«. Zaciјelo, kulturni prijelaz nas potiče da u Crkvi projektiramo; i ako to ne učinimo brzo, proročki gledano, učinit ćemo to uskoro, ali »kao pogani« (Mt 5,47).

[...]

G) Nužnost novoga i promišljennoga pojetičkoga odgoja i crkvene kulturacije. Primjer arhitekture.

Kodificirati novo.

U skladu sa suprotnim gibanjem, ono što šteti stvaranju novih djela kršćanske umjetnosti jest pojetička formacija, odgoj koji, estetski gledano, slaže u primjerenu komunikaciju tekst koji odgovara njihovoј poruci, poruci umjetničkih djela. Bez posebnoga vlastitog identiteta nema kršćanske umjetnosti, niti kao kršćanske, niti kao umjetnosti. Tko ne poznaje Svetu pismo i Predaju ne

živi spomen Crkve; odnosno, onaj tko je stranac ili je gost, ali nije sugrađanin svetih i ukućanin Božji (usp. Ef 2,19), u nemogućnosti je kodificirati (kao i dekodificirati) crkveno djelo-sliku - a kamoli ikonografiju Svetoga pisma za nepripremljene! Nepovjerenje u onoga tko ne razumije ikonologiju i ikonološku metodu neka služi kao upozorenje: kritički prag našega razumijevanja jest eklezijalna kulturacija.

Navedimo primjer povezan s arhitekturom za liturgiju koja, zbog sukladnosti između crkve-zgrade smještene na točno određenome mjestu, u točno određenome trenutku i slike Crkve, promatrane i življene u vremenu i prostoru - crkva-zgrada je 'figurativna metonimija' Crkve-naroda - koja se pokazuje posebno amblematičnom u kodifikaciji umjetnosti za liturgiju. Stvarna je poteškoća, da se naša bogoštovna arhitektura nađe umiješana u događaje (pri završetku, ali ne dovršene), opće arhitekture 20. stoljeća u Europi i Americi. No, isto je tako istinito da neće biti dostatno riješiti pitanje novih arhitektura, kako bi novi arhitekt konstruirao zgradu vjerodostojne *figurativne*

metonimije u skladu s ekleziologijom u konstituciji *Lumen gentium*, niti će biti bez utjecaja u rješavanju arhitektonskoga pitanja, ako je sagradio našu 'crkvu', sukladnu našoj 'slici Crkve'.

No, sve dok god se u crkvama koje gradimo u našemu kulturnome razdoblju, kao i u našim crkvama koje si prilagođujemo iz drugih kulturnih razdoblja, ne oslobođimo 'razvikane, glasovite pozornice' - one vrste pozornice na kojoj se sve nalazi i sve se odvija ispred i iznad onoga pretrpanoga niza klupsajedala/klecalca - uzajamnost između SC 26-31 (o zajedničkome liturgijskom slavlju i aktivnome sudjelovanju u liturgiji) i LG 10-11 (o vlastitome svećeništvu svih kršćana) ostat će živjeti jedna varka.

Sve dok ne ostvarimo autentičnu simboličku vrijednost, koja nije arheološki hir niti nelogično improviziranje; koja nije mješavina neke vrste »istočnjačenja« niti buntovno, sektaško nepraktično rješenje, bit će veoma teško »komunicirati u divljenju« [...].

*S talijanskoga preveli:
Ivan Šaško i Rozo Palić*

* Prilog je preuzet iz djela: C. VALENZIANO, *Scritti di estetica e poetica*, EDB, Bologna 1999., str. 246-247; 250; 152-255; 258-260, 262-263.

Detalj portala zagrebačke katedrale

Služba umjetnika danas *

A) Kako može Crkva biti što pažljivija u svijetu umjetnosti i službi umjetnika? Poimanje narudžbe u odnosu prema poimanju karizme i službe.

Stav za koji se čini da još uvijek prevladava kod crkvenih ljudi jest onaj koji se tiče klasične 'narudžbe', u kojem, pored poznatih prednosti (kao što je priznavanje samostalnosti umjetničkoga) proizlaze također očiti nedostatci, poput prepotentnoga vladalačkoga stila ili klase koja se, barem na ekonomskoj razini, osjeća nadmoćnom.

Više negoli o samostalnosti, u ovom slučaju, moralo bi se govoriti o uzajamnoj otuđenosti. Naručitelji lako padaju u jednu od dvije pretjeranosti ili krajnosti: ili u onu koja se ograničava na funkciju platiše prodane robe, ili u onu koja si prisvaja pravo da se nametne kreativnoj slobodi umjetnika. Na stanovit se način umjetnik osjeća izazvanim potvrditi vlastitu samostalnost, smatrajući se eventualno uvjetovanim samo u vlastitoj interpretaciji predmeta vjere koji biva naručena, bez obveze traženja obogaćujućega ili izazovnoga doprinosa i poticaja crkvenih ljudi.

Teologija osjeća baš takvu otuđenost. Još ima premalo takvih teologa i rijetki su slučajevi teologa koji se isključivo i duboko otvaraju svijetu umjetnosti. [...]

Što se onda može sugerirati ?

a) Veće poštivanje umjetnosti i umjetnika u Crkvi

[...] Umjetnik nije neki tehničar, specijalist koji je jednostavno usavršio sposobnost prilagođavanja ili razmjene određene stvarnosti ili djelovanja; on je netko tko uvijek iznova crpi iz svoga nutarnjeg vrela i koji djelovanjem želi izraziti samoga sebe, prije nego proizvede drugačiju stvarnost. Zahvaća osobu, daruje sama sebe; ostvaruje poziv; izražava karizmu; vrši službu. [...]

b) Priznanje obilježja 'ljudskoga dara' umjetnika

Ali, koji je to 'poseban ljudski dar' koji se može okarakterizirati kao 'služba' koju vrši umjetnik? Ovdje, valja to priznati, rasprava postaje prilično složena i teška; ne zato što bi nedostajao objekt, i što bi se ušlo u opasnost proširivanja čistih pretpostavki, ispunjajući nedovoljne sadržaje, već zbog toga što se radi o bogatstvu koje je raspoloživo više nakanama, negoli racionalnim raščlambama. [...]

No, pokušajmo otkriti [...] skriveni dar u službi umjetnika. Mogli bismo naglasiti barem četiri elemenata.

1. Umjetnik prije svega opravdano zahtijeva i traži ukorjenjivanje 'osjećaja i smisla za Boga' u 'osjećaju i smislu za čovjeka'. [...]

Vjera je *continuum* koji se ukorjenjuje u dubokom senzibilitetu, koja usvaja i obuhvaća čovjeka te ga otvara transcendenciji prolazeći također putovima koji nisu izrazito religijski [...]: osjećaj granice, osjećaj grijeha, osjećaj smrti, osjećaj

otajstva, osjećaj tajanstvenosti i onostranosti...[...].

Danas postaje uobičajeno da je sve više umjetnika koji bi, na socio-loškoj razini, mogli proći kao 'oni koji nisu vjernici' i dakle, udaljeni od vjere i Crkve, te stoga neprikladni za vršenje umjetničke 'službe' za vjeru i Crkvu [...], ali nam međutim očituju duboki sklad, prisnost, sposobnost ulaženja u dinamizam naših prijedloga kao izrazitih vjernika [...].

2. Drugo obilježje koje je vezano uz službu umjetnika jest njegova 'kreativna napetost'. Umjetnik izražava kontemplativni trenutak; ali s pomoću neke vrste kontinuiteta s Božnjim djelovanjem. On je istražitelj već stvorenoga [...]; pa ipak, u umjetniku je ljestvica i dobitak, nešto dosegнуto i postignuto. [...] Umjetnik je u nekoj vrsti utrkivanja i natjecanja s Bogom; postaje takmac Stvoritelju i Objavitelju. On ponovno stvara primljeni dar, od njega stvara također 'svoj' predmet, te dakle 'dar' koji može biti vraćen Bogu. Dimenzija 'saveza/zavjeta', koja je tako karakteristična i središnja u vjerničkome biblijskom izražaju, nalazi svoj uzvišeni izražaj upravo u umjetniku [...].

Kreativnost, povezana s racionalnom teologijom prilično je relativna; ograničuje se na 'dati razlog', 'opravdati' (sebi i drugima) smisao Riječi, u tumačenju skladnih poveznica i u ocrtavanju logike njezine nutarnje dosljednosti (dotle da ponekad ostaje dojam da se stvara neki sustav). No, ona veoma teško postaje doksologijom, muči se sačuvati bogatstvo i puninu onoga simboličkog jezika, koji zaogrće smisao transcendencije i otajstva. Umjetnost, tomu nasuprot, uvelike pomaže da se ostane vjeran stilu Boga Stvoritelja i Objavitelja, koji

pruža evokativne (prizivajuće) i provokativne (izazivajuće) simbole [...].

3. Na trećem mjestu, u odnosu na povijest i čovjeka, umjetnost se pokazuje kao »prodiruća hermeneutika kulture i ljudske povijesti«. [...] Umjetnici lakše imaju dara nazrijeti gdje i kako se kreće društvo u njegovoj nutritini, u njegovim jezicima, u pojedinim zanimanjima, ukusima i osjećajima. [...] Umjetnici bi, promatrani u cijelini, mogli dakle društvu i Crkvi pružiti istinsko providnosno 'služenje' (= službu) radi razlikovanja kulturnih i društvenih promjena [...]. Istina je da bi moda mogla imati negativan utjecaj na umjetnost. Ali znamo da svaka služba, pa i ona razlikovanja i razlučivanja, uvjek treba biti podvragnuta razlučivanju svih ostalih. To je pavlovski nauk, prema 14. poglavljtu *Prve poslanice Korinćanima*.

4. I konačno, baš zbog spomenutih razloga, umjetnik ima odlučujuću 'odgojnu ulogu' u društvu. [...] Možda se, u nekim drugim vremenima, grijesilo prepostavkom i umišljenošću kada je, na području odgoja, bio povlašten moralizirajući govor; kao da je dobrota mogla predstavljati samostojnu vrijednost, za razliku od istine i ljestvete. Ali nije dovoljno ni spojiti dobrotu i istinu. [...]

c) *Svaka služba ima granice, pa tako i umjetnička*

[...] Umjetnik se mora pomiriti s tolikim »nažalost«! Nažalost naše zajednice nemaju uvjek profinjen ukus; ne vole napustiti prijašnje formule; ne uspijevaju lako mijenjati niti usvojiti novo. S druge strane, upravo se tako i umjetnik može osjetiti izazvanim na kreativnost. On nije izražajan samo ako izražava samo

ga sebe i ono što osjeća; postaje komunikativan i ako tumači osjećaj vjerničkog naroda, daje tijelo i glas, oblike i likove onomu što vjera poniznih vjeruje.

B) Problemi i smjernice.

Cilj prema kojem trebamo težiti nije samo praktične naravi, ekleziološkoga ustrojstva, odnosa između različitih struktura i službi. Radi se o nečemu puno dubljem, što uvjetuje i ekleziološki vidik; dotiče samu vjeru i mentalitet vjere. [...]

Pokušajmo spomenuti barem neke temeljne probleme i s njima povezane prijedloge rješenja.

a) Mnogostrukturost umjetničkih izražaja

[...] Niti jedna kultura, koja izražavanju vjere daje novo ruho, nema pravo izdizanja na razinu isključivosti. [...] Umjetnici se nikada neće moći osjećati ugodno s vjernicima ili teologima koji ostaju zatvoreni samo u jednome govoru, vezani za stereotipne formule, poput idolopoklonika, koji ne očituju u punini smisao otajstva, a možda niti ne smatraju normalnim prihvaćanje teologije šutnje (odnosno apofatičke teologije), ili teologije koja zna završiti u klanjanju otajstvu, koje uvijek nadilazi sav naš govor i naše izražavanje. [...]

b) Međuprožimanje govorâ

Ipak, nije rečeno da se umjetnik automatski već nalazi unutar te zre-

losti ljudske i vjerničke [...] Stoga konstitucija o liturgiji (SC 127) inzistira na problemu »formacije umjetnikâ«. Ne radi se samo o nekome tehničkom pitanju, koji se tiče tečajeva i institucija. Pitanje je ponajprije ekleziološko, štoviše antropološko. Formacija se postiže poglavito pomoću živoga i uzajamnog međusobnog protjemanja govora te ulogâ i službâ unutar Crkve, a rekao bih i unutar ljudske zajednice. Samo dinamična međusobna razmjena i suradnja između stručnjaka i predstavnika različitih mjerodavnosti i funkcija; samo u slavljenju toga 'duboko zajedničkog življenja', unutar zbiljskoga općeg *humusa* koji sjeđinjuje i zahvaća sve i svakoga pojedinačno, samo taj tip životnoga iskustva može dovesti do sazrijevanja raznih poziva i različitih službâ. [...]

c) Najšire vrednovanje umjetnikâ

Postoji još nešto na što je nužno potrebno obratiti pozornost: ne smije se dati povlašteno mjesto pojedinim umjetničkim genijima; suprotno tomu, valja pokrenuti najveći mogući broj umjetnikâ, vrednujući također najskrivenije i najuobičajenije mogućnosti. Zaciјelo su u umjetnosti [...] neophodni neki izvanredni likovi: oni su kao siloviti potresi [...].

Ali [...] svaki istinski i iskreni umjetnik ima dosta toga što može reći i predložiti [...].

*S talijanskoga preveli:
Ivan Saško i Roko Palić*

* Naslov izvornika: L. SARTORI, *Il 'ministero' dell'artista oggi*, u: *Credere oggi* (1986.) 36, 81-91.

Slika *

Tematske cjeline: I. Biblijске pretpostavke: 1. Zabrana slika, 2. Čovjek slika Božja, 3. Krist slika Božja. II. Ikonoklastička borba i čašćenje slika. III. Ikona u bizantskoj duhovnosti: 1. Ikonografija kao služ-

ba, 2. Ikonografija - božanska umjetnost. IV. Sveta slika u zapadnoj duhovnosti. V. Civilizacija slike i njezina duhovnost: 1. Sekularizacija slike i mogućnost sakralne umjetnosti (*ars sacra*); 2. Ljepota će spasiti svijet?

I. Biblijске pretpostavke

1. ZABRANA SLIKA

»Ne pravi sebi lika ni obličja bilo čega što je gore na nebu, ili dolje na zemlji, ili u vodama pod zemljom. Ne klanjam im se niti im služi.« (Iz 20,4) Stroga zabrana pravljenja likova i slika (osobito ljudskih i životinjskih), potaknuta je, u mojsijevskoj religiji, zbog opasnosti od idolopoklonstva - veoma proširenog u okolnim narodima. Zabrana je utemeljena na absolutnoj Božjoj transcendenciji naspram stvorenju (on je Gospodin koji je sve stvorio, njegova vlast upravlja svime) te na njegovoj nedvojbeno jasnoj i čistoj duhovnoj dimenziji (stoga se On ne može predstaviti na razini osjetila). Bog se očituje osjetilima u bogoočitovanjima, 'teofanijama', ali ne u sebi samome, već u svojoj slavi i moći, tako da su transcendencija i duhovna dimenzija strogo očuvane (usp. Iz 33, 18-23). Gospodin je skriveni Bog, nedokučiv osjetilima i znanju (usp. Iz 45,15). Usprkos zabrani slika, u Izraelu je postojala sveta ikonografija, ali je zanimljivo zapaziti da to nisu bili

prikazi junaka ili svetih osoba, već spomeni na događaje, na spasenjska djela Božja.

Novi zavjet na neki način nastavlja mojsijevsku predaju, ali mijenjući joj značenje. Kršćani koji ostaju čvrsti u vjeri, za razliku od otpadnika, odbijaju klanjati se »liku zvijeri« (Otk 13,14 slj.; itd) ili vladaru. Isus zapravo vraća caru što je carevo, strogo čuvajući za Boga ono što je Božje. Slika vladara utisнутa na kovanicu govori da pravo na novac pripada caru i time je on zadovoljen; ne može zahtijevati više (usp. Mk 12,16). Slika je svedena na njezinu svjetovnu vrijednost i ne treba imati religijski utjecaj. Prvotno kršćanstvo, za razliku od tadašnjih sinkretističkih kultova, ikonografiji ne priznaje samostojnu vrijednost bogoštovlja, budući da je - radi ponavljanja Božje prisutnosti, odnosno radi njegova uprisutnjenja - usredotočeno na riječ i sakramente. No, veoma se brzo pojavljuju ukrasni simboli i likovi koji dozivaju u pamet otajstva spasenja oko osobe Isusa Krista i apostola.

2. ČOVJEK - SLIKA BOŽJA

Ako je predstavljanje slike Božje nemoguće i lažno, zato što je on transcendentni i duhovni Stvoritelj, njegov je odraz ili otisak prisutan u stvaranju. Ovoj je, prilično mlađoj ideji u njezinoj formulaciji, prethodila druga, koja je puno više u središtu razmatranja i ideja na kojoj se više inzistira, a to je ideja o čovjeku, stvorenom »na sliku i priliku Božju« (*Post* 1, 26). Budući da postoje analogije u babilonskoj književnosti, ideja vjerojatno ima mitološko izvorište: prije nego stvara čovjeka, Bog na jednometron brončanom stolu oblikuje stvorene koje mora biti oblikovano. Činjenica da Bog stvara čovjeka kao svoju sliku ne želi pokazati poglavito duhovnost čovjeka, nego njegov božanski izvor i njegovu središnje mjesto u stvorenome svijetu, kojim on mora vladati. Slika Božja je u čovjeku ontološka činjenica koja se prenosi s pokoljenja na pokoljenje (usp. *Post* 5, 1; zajedno s *Post* 5,3) i tvori dostojanstvo čovjeka (usp. *Post* 9, 6: tko ranjava tijelo čovjeka vrijeda samu Božju slavu).

Baš nam pojam 'slava' može pomoći da razumijemo što znači 'slika Božja'. Čovjek je stvoren »malo manjim od Boga«, okrunjen slavom i ljepotom (usp. *Ps* 8,6). Slava označuje očitovanje nutarnje moći. Dakle, čovjek je sudionik božanske zbilje upravo u sljedećemu: u svojoj 'težini' (hebr. *kabod*), u svojoj vrijednosti, što ga čini izrazom moći i slave Božje. Ta nam činjenica može biti jasnjom, ako si posvjestimo da u cijelom antičkom svijetu, osobito u grčkom, slika ne predstavlja samo neki objekt/predmet (skoro da zauzima neko mjesto objekta) već je njegovo ižaravanje, vidljivo očito-

vanje same biti stvari. Ne samo umjetničko djelo, već je sama stvar u svome sjaju, u svojoj vrijednosti, osjetilima dohvatljiva slika njezine intimne zbilje. Ovo zacijelo vrijedi napose za čovjeka. Biblija rado prihvatača ono što je u grčkim domisljajima i raspravama moglo poslužiti za izražavanje ideje o čovjeku kao slike Božje, a da se ništa ne oduzme od Božje transcendencije i od zabrane pravljenja njegove slike. Pod helenističkim se utjecajem vidi slika Božja u duhovnosti čovjeka (usp. *Sir* 17,3ss) što se ne treba shvatiti dualistički: tjelesnost nije isključena, štoviše uključena je u slici kao osjetilno očitovanje) i u grijehom izgubljenoj besmrtnosti (usp. *Mudr* 2, 23). U Novome zavjetu takvo značenje riječi-slike potvrđeno je u *1 Kor* 11, 7, gdje se kaže da je muškarac slika i odsjaj/odraz Božji, dok je žena odsjaj muškarca, jer nije muškarac uzet od žene, već žena od muškarca.

To se nipošto ne smije razumjeti kao negiranje duhovne dimenzije žene, već priziva sliku kao proizlaženje i osjetilni odsjaj. Potvrđeno je to u *1 Kor* 15, 49, gdje proizlaženje, stvaranje od zemlje doziva sliku Adama, dok proizlaženje nebesko doziva sliku eshatološkoga Krista. Prema Pavlu, čovjek se treba suočiti Kristu (usp. *Rim* 8, 29) koji je slika Božja (usp. *Kol* 1, 15; *2 Kor* 4, 4) na dinamičan način, anticipirajući eshatološku zbilju, te obnavljajući, u novome stvorenju, Stvoriteljevu sliku (usp. *Kol* 3, 10). Kršćanin zapravo otkrivena lica kao u ogledalu odražava slavu Gospodnju, a Gospodin, koji je duh, trajno ga preobražava na svoju sliku (usp. *2 Kor* 3, 18).

3. KRIST SLIKA BOŽJA

Jasno je da u Novome zavjetu postoji veliko obogaćenje značenja. Sam Isus je slika Božja, u smislu da trajno u sebi odražava bît Očeva (usp. *Kol 1, 15*). Dakle, u Kristu pojam slike poprima svoje najzbiljske značenje: kao da je sama stvar gotovo udvostručena, ali ne brojčano, već kao proizlaženje, što je savršeno i potpuno odsijevanje, odražavanje. Takva slika Očeva osjetno se spoznaje u Riječi koja je tijelom postala (usp. *lv 1, 14; 14, 9*). Ako je Krist vječna Očeva Riječ sada izrečena u svijetu na konačan način, onda čovjek postaje sličan slici kada prihvata riječ u vjeri i kada ju oploduje. Ako je Krist sakrament Očev, onda se kršćanin u sakramentima suočljuje Kristu raspetomu i uskrsnom te sudjeluje u slavi njegove slike. Soteriološka i eshatološka vrijednost riječi i sakramenta utemeljena je u potpunosti na činjenici da Krist savršeno ostvaruje i upija značenje slike Božje. Sve ono što je umjetno i lažno u napravljenoj slici u odnosu na stvarnost, to u kršćanstvu nestaje, jer je upijeno, utopljeno u Kristovu tijelu koje

postaje »božanskim sredstvom« (sv. Atanazije), sastavnim dijelom tijela. Stari red zakona bio je stoga 'sjena' nasuprot samoj slici zbilje. (usp. *Heb 10,1*) koja se očitovala u Isusu Kristu. No, samo vjera može obuhvatiti bît stvarnosti koje se ne vide (usp. *Heb 11,1*), skriveno i očitovano božanstvo u tijelu Kristovu. I danas još vidimo po vjeri, kao u ogledalu, na nejasan način, ali onda ćemo vidjeti licem u lice. Sada spoznajemo nesavršeno, ali onda ćemo spoznati kako smo spoznati (usp. *1 Kor 13, 12*). Grijeh se sastoji u razmjeni slave nepropadljivoga Boga s proizvodom puke slike raspadljivoga čovjeka i životinje (usp. *Rim 1, 23*): ovdje grijeh nije samo idolopoklonstvo, već gubitak slave Božje u čovjeku po nemoralnim činima koji okrnuju izvor božanske slike, tako da čovjek postaje sličan onomu čemu se klanja i zbog toga postaje ružan.

Naime, grijeh, prema židovskoj tradiciji koju je prihvatio sv. Pavao, iako ne uništava sliku u potpunosti, duboko je okrnuje, štoviše čini da smrt ulazi u svijet.

II. Ikonoklastička borba i čašćenje slike

Crkva je u davnini, ne samo na Zapadu, pokazala velike otpore u priznavanju kulne, bogoslovne vrijednosti svetih slika ili prikaza Krista, Marije i svetaca u vjerničke svrhe. Ni Stari ni Novi zavjet - dobro shvaćeni - nisu zabranjivali umjetnost, stvaranje svjetovnih slika, ali je religijska, vjerska slika naišla je na otpore ne toliko i ne samo zbog moguće opasnosti od idolopoklonstva. Nikada, naime, takvi proizvodi u kršćanskom ozračju nisu bili namijenjeni

samostalnoj kulnoj vrijednosti, vrijednosti u sebi samima, kao što je to slučaj u paganstvu. Postojali su međutim dublji teološki razlozi. Radilo se na tome da se očuva karakter božanske slike u prvotnim zbiljnostima, kao što su: stvaranje, čovjek, Krist, u suprotnosti s drugotnim zbiljnostima, odnosno umjetničko djelo. Ovo je također bilo u skladu sa samim platonističkim pojmanjem prema kojemu se umjetničko djelo smatralo 'sjenovitom' slikom. Znako-

vito je odbijanje Euzebija iz Ceza-reje koji se suprotstavio Konstanti-novu zahtjevu za posjedovanjem slike Kristove: nemoguće je mrtvim i beživotnim bojama oblikovati Isusa koji je već na zemlji bio obasjan božanskom slavom. Očito je da se - pored opasnosti od idolopoklon-stva - radi o vrsti funkcionalnoga 'fi-gurativnog posta' (posta od figura-tivne likovnosti), u funkciji zaštite vlastite vrijednosti sakramenta, od-nosno slike proslavljenoga Krista koja se odražava i uprisutnjuje u Crkvi i u sakramentima.

Ali baš će takav cilj, funkcionalan i pedagoški, u pogledu kršćanskih otajstava ili sakramenata proslavljenog Krista, na Zapadu otvoriti vrat-a didaktičkomu i katehetskomu ko-rištenju svetih slika. Grgur Veliki od-bacuje klanjanje slikama, ali pri-hvaća njihovu poučavajuću i pedago-šku uporabu: »Ono što je za čitatelje pismo, to je slika za oči onih koji nisu učeni, jer u njoj čak i neuki vide ono što trebaju naslijedovati, i nju čitaju i oni koji ne znaju čitati.« Za-pravo, slika s riječju na taj način poprima nadopunjajuću i popratnu vrijednost (glasovite *Biblije siromaš-nih*); slika postaje sposobna, poput riječi, pobuditi divljenje prema spa-senjskim Božjim djelima, vjeru u Kri-sta, djetinji odnos s Bogom.

Drugi je smjer preuzeo Istok (po-glavito bizantski). Teorijske prepo-stavke su Filonova promišljanja i Plotinova metafizika, iako nadahu-nuće ostaje duboko i isključivo bi-blijsko. Štoviše, ovdje filozofija slike uspijeva sačuvati središnjost teolo-ških sadržaja: kristološko pitanje, između nauka o Trojstvu i antropo-logije, ostaje također sržno pitanje baš snagom teološke estetike, koja u razmišljanjima o slici ima svoje snažno uporište. Može se tvrditi da borba za priznavanjem kultne vrijed-

nosti slika tvori zadnju veliku kristo-lošku raspravu na Istoku i u staroj Crkvi.

Teološka je srž bila biblijska i zajednička katolištvu. Krist je slika Očeva, a Duh odražava Sina; čovjek je stvoren na sliku trojstvenoga Bo-ga i spasenje se sastoji u sve veće-mu usvajajući sličnosti s Bogom, sve do proslave. Spekulativna jezgra, tomu nasuprot, bila je specifična i vlastita: slika vrijedi u mjeri svoga odnosa s izvoristom; stoga sličnost ima objaviteljski karakter, osjetilno očitovanje nevidljive slave. Jasno je da ovdje u raspravu dolazi dogma o utjelovljenju.

Sinoda u Hieriji (god 754.) vrhu-nac ikonoklastičkoga nastojanja, nijeće da se može pružiti prava i vla-stita slika Krista, jer bi ona trebala predstaviti njegovu božansku narav. Ali to je nemoguće, jer ona - apso-lutno beskrajna - nije podvrgnuta slikanju. S druge strane, prikazati samo ljudsku narav Kristovu bilo bi kao da se pada u neku vrstu nesto-rijanizma, koji - niječući hipostatsku uniju - odvaja dvije naravi. Tako je prikazivanje Kristovih slika osim što je, dakle, nemoguće, i štetno, bu-dući da bi one odijelile ljudskost od božanstva, ljudsku narav od božans-ke, a njihov bi kult bilo pogubno zastranjenje (iako ne bi pao u idolo-poklonstvo). Kako se vidi, ikonokla-zam smatra nemogućom teološku estetiku ili mogućnost da se božanska slava očituje u obliku mate-rije te da se može dohvati i iskusiti u materiji.

Drugi Nicejski koncil (god 787.), sklon čašćenju slika, objasnio je da - budući da je Krist slika Očeva - to omogućuje dohvaćanje biti. Kad se Sin utjelovio, sama je materija bila uzdignuta u slavu hipostatskoga je-dinstva s božanstvom te stoga - prepostavivši vjeru - ospozobljena

za prikazivanje očitovanja slave. Dakle, prikazivanja Krista prepostavljaju vjeru i zahtijevaju *proskinessis* (čašćenje). Kulniti čin, ili istinsko i pravo klanjanje (*latreia*), upućeno je predstavljenoj, prikazanoj stvari (*prototipu*) koja se očituje i preuzima perceptivni, osjetilima dohvatljiv oblik u slici. Rasprava o kultu, o čašćenju slika postala je oštra i zbog političkih posljedica.

Karolinške knjige (god 790.) teologâ cara Karla Velikoga potvrđuju da se slikama ne može i ne smije klanjati. Primjedba je više nego ispravna, ali nije uzimala u obzir bizantsku razliku između *latreia* i *proskinessis*. Valja primijetiti da će svjetovniji Zapad dopustiti 'vlastitost' vrijednosti umjetničkoga djela, ali će biti manje osjetljiv za priznavanje 'teološke' vrijednosti slave u njemu.

Sveti Toma Akvinski, kao i obično prilično strog i oštromoran, vidi 'korist' slike u trostrukoj funkciji: kao sredstvo za pružanje informacije, tj.

prikladnost u poučavanju onih koji ne znaju čitati; kao pomoć za spomen na otajstva spasenja; kao poticaj na pobožnost.

No, javlja se semantički problem, odnosno pitanje kakva je veza između znaka i značenja. Sveti Toma savršeno shvaća gibanje koje, pomoću znaka, završava u značenju. Zbog toga dopušta da slika Kristova bude čašćena, jer ovdje gibanje od znaka do značenja završava na samome Kristu. Ipak, ostaje čovjek kao središnje, razumsko stvorene, koji jedino zaslužuje poštovanje, budući da je slika Božja, vlastito mjesto sličnosti. Ne začuđuje stoga da sveti Bernard iz Clerveauxa u umnažanju umjetničkih djela vidi bît raskoši i prijetnju duhovnom životu. On zahtijeva trijeznost i skromnost slika za monastičku arhitekturu, ostavljajući biskupima bogate katedrale. Zapadni antropocentrizam kobno povija i priklanja duhovnost slike prema vezi čovjek-društvo.

III. Ikona u bizantskoj duhovnosti

1. IKONOGRAFIJA KAO SLUŽBA

Od biblijskih i teoloških prepostavki lako je nazrijeti mjesto koje bizantske ili pravoslavne Crkve daju kontemplaciji slika (ili 'ikona') Krista, Blažene Djevice Marije i svetaca. One nemaju samo didaktičku vrijednost, niti su samo podsjetnik na spasenjska otajstva, niti se zadovoljavaju pobuđivanjem pobožnosti, već imaju pravu i vlastitu dogmatsku vrijednost te mjesto u prvome planu eklezijalne ekonomije. »Svetu umjetnost ikone nisu izmisili umjetnici. Ona je tvorevina koja proizlazi od svetih Otaca i tradicije Crkve.« Ikonoklazam griješi doketiz-

mom jer ne zna prepoznati epifaniju, objavu nevidljivoga u vidljivome; neosjetljiv je za evanđeoski realizam, za sveto u povijesti; nijeće svetosti sposobnost preobrazbe naravnoga. Na taj način udariti ikone znači udariti monaštvo, čašćenje svetaca, samo božansko materinstvo Blažene Djevice Marije, a u konačnici utjelovljenje Božje Riječi.

U eklezijalnoj ekonomiji spasenja ikona nije samo komplementarna, nadopunjujuća, didaktična i pedagoška (kao na Zapadu) u odnosu prema riječi, već se pridružuje liturgiji, koje se tiče sveto vrijeme, arhi-

tekturi koja se odnosi na sveti prostor, u objaviteljskoj mnogostrukosti jedincate Božje svetosti u Crkvi i svemiru. Štoviše, gledanje poprima stanoviti primat nad riječju, jer zahvaća osjetilni element utjelovljene Riječi, u duhovnome obliku i prežetom svetošću, ponuđenom snagom Duha Svetoga. Ona zasigurno ne zamjenjuje sakramente, ali, kao neka vrsta sakramentala, na određeni način anticipira predokus konačne slave; već od sada objavljuje ljepotu kraljevstva nebeskoga. Radi toga su se ikonopisci (ikonografi) kandidati ponad svega morali mjeriti s ikonom Preobraženja; morali su usvojiti 'teologiju Tabora'. Slikati (pisati) ikone je prava i istinska služba.

U *Priručniku svete ikonografije* kaže se: »Sveta služba ikonografskoga prikazivanja započela je kod apostola... Svećenik nam pokazuje Gospodinovo tijelo u liturgijskim službama snagom njegovih riječi... slikar pomoću slika.« Zbog toga se ikonograf treba pripremiti za slikanje molitvom i postovima, askezom i svetošću. Jer ikona je načinjena za osjetilno razmatranje nevidljivoga i

svetoga božanstva. Čašćenje slika nije čisti čin poštovanja, obogaćen pobožnim ushićenjem: »Pomoću ikonografskoga prikaza našim tjelesnim očima vidimo onoga koji je nevidljiv... Pomoću toga gledanja naš se um uzdiže prema božanskoj želji i ljubavi; poštovanje dano ikoni prenosi se na njezin prototip... i već sada na ovoj zemlji postajemo prosvijetljeni i prožeti svjetлом Duha Svetoga.« (Josip iz Volokolamska). Percepcijom, dohvaćanjem svetosti koja se pokazuje u osjetilnome, iskustvenom obliku, i mi smo sami posvećeni snagom Duha Svetoga. To pretpostavlja onu antropologiju grčkih otaca s kojom mi zapadnjaci, nakon sv. Augustina, nismo više srašteni i u kojoj nismo udomaćeni. Narančno za grčke oce nije bila odvojena od nadnaravnoga, već se sjedinjavalo u jednu te istu ljudsko-božansku sinergiju prema edenskoj obnovi i prema *theiosis* (pobožanstvenjenju). Zastupan je dinamizam - ne samo antropološki, nego i kozmički - usmjerjen prema pobožanstvenjenju, na štetu - istina je - samostalne ontološke vrijednosti stvorenoga.

2. IKONOGRAFIJA - BOŽANSKA UMJETNOST

To se očituje i u ustaljenim slikarskim kanonima, koje je utvrdio »Vodič za ikonografe« (XI. st.). Sadržaj je potpuno upio umjetničke tehnike, a sadržaj nije prikaz, nego 'slika' koju sadrži prikaz, tj. božanski arhetip koji objavljaju samo vjera i Duh Sveti. Slikar mora zahvatiti i dosegnuti skrivene duhovne strukture. Ne božansku bít, jer ona ostaje skrivenom, već božanske sile, 'energije'. Stoga, iako ostaje figurativna, likovna umjetnost, nije portretistička niti apstraktna. Bila bi portretistička,

kad bi davala prostor psihičkim elementima (izražaj, gestu, držanje, pokret, itd.). Bila bi apstraktna, kad ne bi zahvaćala duhovne, pneumatike strukture. Isusov lik nije portret, nego *ikona* njegove prisutnosti. Stilizacija dematerijalizira oblike, kako bi dopustila konačnu i nebesku prozirnost tijela. Od svetaca valja znati dosegnuti i shvatiti ne toliko 'nutarnjega čovjeka' - koji bi mogao odvesti prema varci poistovjećivanja s psihološkom introspekcijom - koliko 'nebeskoga čovjeka', ono što u pa-

ruziji (ponovnom dolasku) dolazi skupa s Kristom. Nedostatak perspektive i sloboda u određivanju odnosa između stvarnih dimenzija bića i stvari (u anđelâ na ikoni *Presvetoga Trojstva*, A. Rubljova proporcije između tijela i glave su dvostruko veće od onih u stvarnosti), dopušta neku vidljivu 'neobičnost', 'zastranjenost' koja pozornost usredotočuje na shvatljivo. Dvodimenzionalnost rađa 'obratnu perspektivu' (crte se približavaju promatraču) ostavljajući dojam da likovi izlaze iz ikone i da mu dolaze ususret. Nedostatak dinamike svjetlo-sjena i žive boje, raspoređene prema kromatskim kanonima, djelomice strogo određenim, a djelomice krajnje slobodnim, izražavaju vrhunac utje-

lovljenja (samo Had i grijeh su jednostavno crnilo: vidi *Rodenje*, *Raspeće* itd.; ali ne postoji drama, postoji jedino *kenosis*). Sve je svjetlo, ali se ne vidi izvor svjetla, jer je to sama ikona. U velikoj, skupljenoj nepokretnosti, postoji beskrajna igra posvećujućih energija koje zahvaćaju promatrača. Najglasovitija je, nedvojbeno, ikona *Presvetoga Trojstva* Andreja Rubljova (iz 1425. god). Koncil *Stotinu Poglavlja*, petsto godina kasnije, uzdiže je na razinu modela ikonografije i svih prikaza Presvetoga Trojstva. Nalazi se u Moskvi, u crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije. Kanonska odredba, koja se ne poštuje, zabranjuje kopiranje i reprodukcije ikona na papiru i njihovu komercijalnu prodaju.

IV. Sveta slika u zapadnoj duhovnosti

Za Zapad se, koji nije sklon opteretiti stvaranje slika sa sličnim dogmatskim sadržajima; koji je puno rigorozniji u očuvanju karaktera 'slike Božje' u prvotnim stvarnostima (Krist, čovjek, priroda kao stvorenina zbilja) i snage posvećujućega Duha u sakramentalnim znakovima; koji je više usmjeren prema etičko-praktičnoj antropologiji, te stoga i više svjetovnoj, ne smije zbog toga reći da je lišen duhovnosti slike. On će, nasuprot tomu, iskusiti razdruču napetost između svjetovnosti slike i posvećujuće konkretnosti utjelovljenja, koja će na dijalektičan i dinamičan način označiti sam razvoj civilizacije, suprotno od objaviteljske nepokretnosti bizantskoga i pravoslavnoga svijeta.

Već se u srednjem vijeku, nakon križarskih ratova i hodočašća u Svetu zemlju, razvijala simbolika usredotočena na križ, povezana snažnom tipično dolorističkom po-

božnošću (poistovjećenje između patnja vjernika i patnja raspetoga Krista). Razvijala se pobožnost prema *pet rana* i pobožnost *križnoga puta*. Širile su se reprodukcije tzv. 'instrumenata muke', predmeta kojim je Krist mučen, kao i prikazi Raspeća. I u marijanskoj se ikonografiji manje naglašavalo otajstvo Bogorodice, *Theotokos*, a puno više ljudskost trpeće Djevice-Majke podno križa. Više od likovne, figurativne umjetnosti (razvijene već odavno u *Bibliji siromašnih* i u minijaturama monaških liturgijskih knjiga), prevladavala je dramatička umjetnost (kao što su *pohvale* ili sveta *skazanja*, koja je vazmena liturgija štoviše i predlagala) kao i 'plastična umjetnost' (predmeti od drveta ili kamena, u kojima Raspeti zauzima središnje mjesto).

No, sinteza svega postoji u gotičkoj katedrali, u kojoj se figuracija i plastika isprepliću u beskonačnim

dekorativnim, didaktičkim, i scen-skim igrama, zatvorenim u svemir prostora svetoga: prava sinteza srednjovjekovnoga grada. Ovdje će slobodnu igru imati edenski i apokaliptički prikazi koji izražavaju poseban odnos Krista s prirodom i životinjama, kao i šuma simbola koji izražavaju široku kulturu, bilo u tipološkim upućivanjima između Stoga i Novoga zavjeta, bilo u neoplatonističkim pretpostavkama, bilo u poveznicama s liturgijskim i društvenim iskustvom.

Baš će slikarsko prikazivanje izraziti krizu zapadne duhovnosti. Ako je Beato Angelico još uvijek izražavao dominikansku teologiju u klasičnim ikonografskim kanonima, tj. vezanim na veliku bizantsko učenje, Giotto je već - uvođenjem perspektive - prekinuo jednu od najvećih pretpostavki te umjetnosti. S njim i nakon njega događa se nešto veliko u ikonografiji, nešto što slijedi neku osobitost, oduvijek prisutnu u zapadnoj duhovnosti: prodor povijesne, društvene i ljudske dimenzije religijskih tema (predmeta) u sliku. Zapadna sveta, liturgijska umjetnost stoga će uvijek izražavati napetost i dramu između ljudskoga i božanskoga. Točka loma i dramatičnoga sukoba bit će zato uvijek u konačnici raspelo i Raspeće. Takva teologija križa, u kojoj se nagomilavaju zla i rugobe ljudskosti, opisana je - na pomalo 'bolestan' način i već posvema luteranski na Grünewaldovim slikama. Tu je narod, prepun mana i sotonskoga ruganja, Raspetoga izrugao (prije negoli vojnička rulja). Raspeti širi svoje ruke na drvu križa, svinut poput luka. Na slici Kušnje sv. Antuna ljudska narav, neizlječivo nagrđena, stvara čudovišta i demone koji muče sveca, dok on više: >Gdje si bio, добри Isuse, gdje si bio? Zašto nisi došao u izobilju,

da ozdraviš moje rane?« Opaža se također proleterski odjek pobune seljaka u dronjcima, u golome i egzaltiranome krajoliku, da izraze mintzersku kategoriju »opljenjenja«, »isprážnenja«, ne polaganja prava na nešto.

Reforma ne će moći nastaviti ikonografski put, jer ne priznaje u čovjeku grješniku supostojanje, opstojnost slike Božje. Ljudska narava rađa samo čudovišta (kao u Boscha i u Brügela), a spasenje ne dolazi od slike, gledanja i viđenja, već samo od riječi.

Luther je sliku smatrao *adiaphoron*, ni dobrom ni lošom. Zwingli i Kalvin odlučno su se borili protiv čašćenja slike. No, svijest svjetovnosti slike ionako se već nametnula. Tridentski sabor, u isповijesti vjere kaže: »Čvrsto tvrdim da treba držati i zadržati slike Krista, Bogorodice vazda Djevice, kao i drugih svetaca, te njima iskazivati dužnu čast i poštovanje.« (DH 1867) Sveti Robert Bellarmin, suprotno od sv. Tome, poniznjim smatra čašćenje slika, negoli čašćenje osobe: odnos između znaka i značenja (religijskoga) postao je problematičan. Tumačenja teorije umjetnosti iz Tridenta zahtijevaju istinu, očišćenu od zabluda vezanih za sliku, a protiv *procax venustas* žele *venustas spiritialis*.

Sva katolička protureformacijska umjetnost bavit će se tom napetošću između svjetovnosti i misticizma. Ne može se reći da je ravnovjesje bilo uvijek dosegnuto. Dvojbeno je koliko Berninijevo djelo *Ekstaza sv. Tereze* izražava više mistični dodir negoli orgazam osjećaja, a zacijelo se iza pobožnoga manirizma, kao u Rubensa, često skriva svjetovna tjelesna senzualnost. Postoje - i umnažaju se - tematike ili religiozni predmeti koji se obrađuju, ali ne po-

stoji više mehanička podudarnost sa svetim nadahnućem ili s mističkom prozračnošću transcedentnoga u slici. Slika se dijeli na dvoje: zemaljski događaji, u nizini, imaju odsjaj na nebu, u visini, a pokret oblaka i andeoskih tijela sjedinjuje nebo i zemlju; transcedentno mora biti prikazano prostorno, jer nije više utjelovljeno u zemaljskoj slici. Ako transcedentno nije više mehanički prisutno u svjetovnoj slici, usprkos pobožnomu manirizmu, tada se do njega mora doći s velikom mukom i zadobiti ga. Na Velázquezovo slici *Raspeća fina apollonska senzualnost* Kristova tijela sva je sadržana i prožeta mističnim, nježnim, odmarajućim i posvećujućim svjetlom. Naklonjeno i poluskriveno lice dopušta da se očituje, već ostvareno otajstvo trpljenja radi ljubavi. Umjetnost se spaja s pobožnošću. Ispred ove slike nije nemoguće moliti: »Dušo Kristova, posveti me./Tijelo Kristovo, spasi me./ Krvi Kristova, napoji me./Vodo iz prsiju Kristovih, operi me./ Muko Kristova, okrijepi me. O, dobri Isuse,

usliši me./ Među rane svoje sakrij me...« Ponovno vraćanje i zadobivanje koje nema ništa zbog čega bi zavidjelo duhovnosti ikone i hezihastičnoj molitvi, a istodobno se ne da zbunuti tragičnom teologijom luteranskoga križa, na kojem je čovjek nepopravljivo uništen, dok su na križu odsutni i Otac i Duh.

U pučkoj katoličkoj pobožnosti postoji također slika koja nema umjetničke pretenzije, ali je ipak znak - možda više od znaka - ispravnoga shvaćanja Kristove ljudskosti: slika Presvetoga Srca. Može se raspravljati o dobrome ukusu te slike, ali se ne može dvojiti o njezinoj dogmatskoj i posvećujućoj djelotvornosti, učinkovitosti. Da bi se uništila jansenistička strogost i strah od srdžbe Božje zbog pokvarene naravi, Krist nudi i daje svoje ranjeno i goruće srce, da bi izrazio kako se milosrđe Božje utjelovljuje u ljudsko srce, u otajstvo njegove ljubavi, te je tako, dakle, svakomu ljudskom srcu, usprkos grijesima, moguće misjonarsko i posvećujuće gibanje i pokret ljubavi.

V. Kultura slike i njezina duhovnost

1. SEKULARIZACIJA SLIKE I MOGUĆNOST SVETE UMJETNOSTI

Sve što je dosad rečeno, jasno pokazuje da sakralna vrijednost umjetnosti ne može biti povjerena izboru teme ili religijskomu objektu, već mora proizlaziti iz nadahnuća ili intuicije koja u zbilji zahvaća i dohvaća Stvoriteljev pečat i trag, u čovjeku slici Božjoj, u Kristu vidljivoj zraci nevidljivoga božanstva. U stoljeću prosvetiteljstva upravo se prva točka razbila i razmrvila. Protumoderna misao ističe činjenicu da

se u prirodi ne prepoznaje otisak Stvoriteljev, već jedino psihički doživljaj čovjeka pred vidljivom percpcijom.

Od ovoga se ispravnoga započanja prelazi na govor o sekularizaciji, koja bi za čovjeka značila »gubitak središta«, »smrt svjetla«. Apstraktna umjetnost 19. st. značila bi krajnje rastakanje, kao plod onoga korijena koji je izgnanstvo, otuđenje istine.

Sve se to može gledati pod drugim vidikom. Znano je da biblijsko poimanje slike obuhvaća ne samo odnos čovjeka prema Bogu, nego i odnos čovjeka prema čovjeku, u vlasti nad prirodom. Čini mi se ispravnim ako kažem da je danas prvi odnos postao problematičnijim i na snažniji način predmetom vjere, dok drugi teži zauzeti cijelo područje, na način da aktualno događanje civilizacije još uvijek ostaje na području

teologije slike, iako s velikim naptostima i nutarnjim proturječjima. Odgovornost svjetovne kršćanske umjetnosti jest da obnovi, u intuiciji i nadahnuću, zemaljsku sliku čovjeka, pomirena sa svojim povijesnim i društvenim mogućnostima, u pomirenome odnosu s prirodom. To se ne može dogoditi, osim u jedinstvu istinitoga, dobroga i lijepoga, ali više kao u eri, u razdoblju sakralnoga.

2. HOĆE LI LJEPOTA SPASITI SVIJET?

Kršćanska je asketika uvijek govorila o očuvanju očiju i o tjelesnoj umjerenosti, kao o pravilu za uporabu i stvaranje slika o sebi ili stvarnosti koja okružuje čovjeka. Nakana je bila - i ostaje - da se ne stvaraju i da se ne šire prikazi koji vrijeđaju dobrostanstvo ljudske osobe i koji naogrđuju, iskrivljuju Božju slavu. Uputa ostaje valjanom, ali ju treba smjestiti i ponovno shvatiti u široj teološkoj antropologiji, sposobnoj zahvatiti sadašnju promjenu povijesti s njezinim problemima. Radi se o razumijevanju takozvane kulture slike.

Slika danas više ne uspostavlja, kao što je to bilo u srednjem vijeku, odnos između proizvodača i korisnika zanatskoga tipa, u kojemu bi se u izvedenoj slici moglo vidljivo i osjetno prepoznati međusobno povezan, općepriznat i općeprihvaćen sustav vrijednosti (u jedinstvu lijepoga, istinitoga i dobrog). Već je iznašaće tiska pokretnim slovima (Gutenberg) premjestilo religioznost prema kritičkomu produbljenju i privatnoj prosudbi (Luther: Biblija, najraširenija prva tiskana knjiga postaje apsolutno pravilo vjere), potiskujući kiparstvo i druge figurativne umjetnosti, usprkos protureformaciji, pre-

ma novim i rubnim, vidljivim vrijednostima. Društvena podjela rada, organiziranog na industrijski način s jedne strane, i rođenje fotografije, kina, promidžbenih slika i televizije s druge strane, učinili su da je buknela civilizacija slike, ali s novim obilježjima.

Slika se postavlja kao sredstvo komunikacije, ponajviše za masu, u velikome dijelu kao homogenizacija glede potrošnje koju nameće proizvodnja. Tako kritika slike teži postati kritika društva, raskrinkavanje otuđenosti čovjeka i njegovih društvenih zala. Duhovnost slike mora se zato čuvati da ne postane ideo-loški odraz (ili čisti bunt) iskrivljene slike Božje.

Novim rječnikom, a ujedno tako aktualnim, nameće se i problem spasenjske vrijednosti slike, najprije svjetovne, a onda i svete. Ima li smisla vapaj Dostojevskoga: »Ljepota će spasiti svijet«? To pretpostavlja proširenje tridentske teologije milosti. Ona ne može više biti shvaćena samo kao nutarna ontološka zbilja (sudjelovanje u božanskom životu), tek integrirana u skladu s personalističkim ključem (prijateljstvo s Bogom, sposobnost dijaloga itd.) ili s egzistencijalističkim (vjerodostojno

obzorje, odluka za kristološko življenje itd.). Ostao bi potpuno odcepljen osjetilni estetski element (milost u smislu ljepote). Ipak, viđenje utjelovljene Riječi nije samo eshatološka slava, niti je čisto intelektualnoga reda, već i osjetilnoga. Dakle, i milost, koja je predokus, anticipacija toga viđenja, mora biti takva.

S druge strane, u industrijskom društvu pravljenje slika je među malim proizvodnjama predmeta čija se svrhovitost ne sastoji u tome da nešto bude uništeno, niti se potpuno iscrpljuje u stalnom reproduciraju, raspodjeli, korištenju. Ostaje za promatranje, za gledanje. Njezina korisna strana ostaje kontemplativna, ispunja se u izrijeku i prosudbi: *lijepo je vidjeti*. To je predokus, anticipacija pobjede kontemplacije i razmatranja nad čovjekom ekonomskе koristi (*homo oeconomicus*). Ona izuzima, otima načelo užitka pukomu oslobođanju vitalnosti, ma kakva bila, u sadašnjemu stanju; izuzima se iz konzumizma, da bi se hranila lijepim. To je potrošnja, konzumiranje koje ne uništava predmet i ne fetišizira ga kao vrijednost razmijene.

No, to pretpostavlja da *homo faber* bude oslobođen. Samo ako se rad, kao društveno korisna osjetilna djelatnost, susretne s proizvodnjom lijepih slika, moglo bi se dobiti ono jedinstvo intelektualne i osjetilne vizije (promatranja) koja u čovjeku

obogaćuje sliku Božju, odraz njegove moći. Drugačije slika ne bi bila 'realna', 'stvarna'; ne bi bila osjetilno očitovanje stvari, već samo epifanija otuđenosti. Samo 'lijepi' rad i 'ljepota' rada može stvoriti, bolje: proizvesti slike milosti, koje solidariziraju ljudi i pripremaju imploziju slave u čovječanstvu.

Kršćanska duhovnost svjetovne slike podsjeća na teologalne i etičke uvjete toga povijesnoga iskoraka iz lažne slike čovjeka za ponovno vraćanje slave, i one estetske. Stoga problem etike slike, problem kršćanske umjetnosti ili slike u liturgiji i u pobožnosti neće biti nešto odvojeno od povijesnoga hoda čovjeka.

Bibliografija:

Uz navedena djela u bilješkama, usp.: W. Düring, *Immagine*, u: *Dizionario di teologia biblica*, Brescia 1965., str. 661-663; O. Schilling, *Immagine di Dio (uomo)*, u: *Dizionario di teologia biblica*, Brescia 1965., str. 664-672; S. Otto, *Immagine*, u: *Dizionario teologico (Fries)*, Brescia 1967., II., str. 56-65; M. T. Machejk, *Immagine*, u: *Dizionario Encyclopedico di Spiritualità*, Roma 1975., I., str. 961-962; G. Barbarglio, *Immagine*, u: *Dizionario teologico interdisciplinare*, Torino 1977., II., str. 270-279: svi navedeni radovi s pripadajućim bibliografijama.

*S talijanskoga preveli:
Ivan Šaško i Rozo Palić*

* Naslov izvornika: P. MARIOTTI, *L'immagine*, u: *Arte e liturgia. L'arte sacra a trent'anni dal Concilio*, Cinisello Balsamo (Milano) 1993., str. 493-511.

Obavijesti

Obavijest župnicima i upraviteljima župa, vlasnicima kulturnog dobra!

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara od 16. lipnja 1999. (Vidi Crkvena kulturna dobra. Godišnjak 1(2003) 115-152) predviđa financiranje zaštite i očuvanja kulturnih dobara sredstvima iz državnog proračuna kao dijela Programa javnih potreba u kulturi Republike Hrvatske koje provodi Ministarstvo kulture sa svojim odjelima. Isto se tako osiguravaju sredstva za financiranje iz proračuna županija, Grada Zagreba, gradova ili općina (usp. čl. 108 – 111). Ministarstvo kulture nalazi se na adresi: Zagreb, Runjaninova ul.2. Konzervatorski odjel u Zagrebu pod čiju nadležnost pripada gotovo cijela Zagrebačka nadbiskupija nalazi se na adresi: Zagreb, Mesnička 49. Svećenici iz Karlovačkoga dekanata, premda pripadaju nadležnosti Konzervatorskog odjela u Karlovcu mogu svoje zahtjeve, radi brzeg rješavanja, poslati s kopijama dokumentacije i na Ministarstvo kulture u Zagrebu. Župe Grada Zagreba mogu se obratiti Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode, Zagreb, Kuševičeva 2 (Ćirilometodska 5).

189

Župnici, vlasnici kulturnog dobra, ako žele ući u sustav sufinanciranja iz državnog proračuna moraju svoje zahtjeve s detaljnom dokumentacijom, s projektima, nacrtima i troškovnicima uputiti do određenog vremena na odgovarajuće adrese: 1.) Gradski Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode Grada Zagreba prima zahtjeve **do 15. srpnja tekuće godine**; 2.) Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Zagrebu prima zahtjeve **od 15. srpnja do 15. rujna** tekuće godine, kako bi planirana obnova mogla ući u proračunski program nadolazeće godine.

Upozoravamo župnike da budno prate javna glasila i tiskovine, jer se preko njih sredinom srpnja otvara natječaj: »Poziv za javne potrebe u kulturi«. U dopisu mjerodavnim institucijama potrebno se strogo pridržavati svih iznesenih zahtjeva sadržanih u Pozivu.

Poziv na osnivanje župskih muzeja

Papinsko povjerenstvo za crkvena kulturna dobra u okružnici »Potreba i hitnost inventarizacije i katalogizacije crkvenih kulturnih dobara« od 8. prosinca 1999. (Vidi Crkvena kulturna dobra. Godišnjak 1 (2003) 51-83) u čl.3.2. ističe potrebu za očuvanje crkvenih kulturnih dobara »koliko je moguće, na mjestima njihova podrijetla i unutar izvornoga smještaja«, pri čemu je potrebno »pozorno razmotriti postupno širenje ustanove crkvenih muzeja krajevnoga značaja, koja je prikladna s mnogih stanovišta, pri čemu valja voditi računa o potrebi da se, koliko je moguće, sačuva izvorna veza između dobra, mjesta podrijetla i zajednice vjernika«.

U tom kontekstu Ured za kulturna dobra poduzeo je akciju za osnivanje župnih muzeja, o čemu je svojim dopisom od 12. veljače 2002. (br.4/2002) upoznao i nadbiskupa zagrebačkog mons. Josipa Bozanića.

Župski muzeji se mogu osnivati i organizirati u crkvenim župskim prostorijama pojedinih župa, a vodili bi ih župnici i upravitelji župa uz suradnju s pastoralnim i ekonomskim župskim vijećima. Svaka župna crkva posjeduje sakralne predmete koji su izvan uporabe ili se upotrebljavaju vrlo rijetko. Radi što boljeg čuvanja, ali i obnavljanja, potrebno je osigurati prikladnu prostoriju u kojoj bi se ti predmeti čuvali, a po potrebi i obnavljali, inventarizirali te povremeno izlagali vjernicima, hodočasnicima i drugim posjetiteljima. U posljednje se vrijeme obnavljaju sakralni objekti kako zbog ratnog razaranja tako i zbog prethodne nemogućnosti da se za vrijeme komunističke vlasti obnavljaju. Sada se nabavljaju novi namještaji poput sakristijskih ormara, ali je stari namještaj potrebno sačuvati kao kulturnu baština umjetničkog obrta. Liturgijska obnova Drugoga vatikanskog sabora uvjetovala je i nabavu novih liturgijskih predmeta od zlata i drugih metala, od drva i od tekstila. Stare misnice mogu se predati u Dijecezanški muzej u Zagrebu, a nakon restauracije mogu se izložiti i u župnim muzejima. Prvi i Drugi kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti održani su u Zagrebu (15.-17.XI. 2001. i 27.-29. 2006.), ističu potrebu spašavanja i boljeg vrednovanja sakralnoga kulturnog blaga koje se nalazi po župama, a zagrebački restauratori spremni su pružiti svu potrebnu pomoć u realizaciji toga projekta. Potrebno je neprestano poticati čuvanje i prezentaciju crkvenih umjetnina i predmeta i zbog toga što Zagrebačka nadbisku-

pija još nema prikladnoga prostora za smještaj svog središnjeg Dijecezanskog muzeja koji je bio žrtva poratne nacionalizacije, a do danas mu još nisu vraćeni prostori. Župnicima i upraviteljima župa preporučujemo da prigodom projektiranja novih sakralnih objekata predvide i prostor za župski muzej, koji će, osim čuvanja župne sakralne baštine biti i prikladno vizualno pomagalo u pastoralnom radu.

**Prof. dr. sc. Juraj Kolarić
predstojnik Ureda za kulturna dobra
i ravnatelj Dijecezanskog muzeja**

Detalj portala zagrebačke prvostolnice

NADBISKUPIJA ZAGREBAČKA
Ured za crkvena kulturna dobra

KATALOGIZACIJA I INVENTARIZACIJA
NEPOKRETNOGA, POKRETNOGA I OSTALOGA
KULTURNOG DOBRA

193

Zagreb, 2006.

**Iz Okružnice Papinskoga povjerenstva za crkvena kulturna dobra:
»Potreba i hitnost inventarizacije i katalogizacije crkvenih kulturnih dobara«**

Vatikan, 8. prosinca 1999.

Materijalni predmet inventarizacije i katalogizacije jest kulturno dobro vjerskog obilježja kao djelo ljudskih ruku, to jest kao vidljivo, mjerljivo i propadljivo djelo koje je proizveo čovjek. Takvo djelo ima i dragocjenu dimenziju religioznoga predstavljanja te kao takvo poprima vrijednost crkvenoga kulturnog dobra.

U ovu definiciju nisu uključena »ambijentalna dobra«, to jest predmeti koje nije proizveo čovjek, te skup »nematerijalnih kulturnih dobara«, kao što su jezik, običaji, mitovi, modeli ponašanja.

Tipološki se materijalna dobra na koja se odnose inventarizacija i katalogizacija, dijele na »ne-pokretna dobra« (kao što su bogoslužne građevine i njihove prateće prostorije, samostani i redovničke kuće, biskupske kurije i župni dvorovi, zgrade za odgojnju i karitativnu djelatnost i dr.) i na »pokretna dobra« (kao što su slike, kipovi, liturgijski predmeti, namještaj, ruho, glazbala i drugo). Ostala dobra (uključujući arhivsku građu i knjige), koja je svakako poželjno imati na umu, zbog njihove antropološke, kulturne i ambijentalne vrijednosti, predmet su različite metodologije istraživanja i upoznavanja.

Formalni predmet inventarizacije i katalogizacije jest uredena i sustavna zbirka podataka o tim crkvenim dobrima. Već početna faza istraživanja podataka koja se sastoji od strogoga dokumentiranja, popisivanja kulturnih dobara i uređivanja njihova općeg inventara (tj. nominalnoga popisa) uključuje brižljivo vrijednovanje i odabir. Doista, čitav proces inventarizacije i katalogizacije nije tek čin pukoga nabranja, nego promišljen odabir podataka na osnovi osobita ideološkoga i epistemo-loškoga polazišnog okvira. Uostalom, već u samome rasporedu podataka koje se istražuje mora biti prisutna zrela nakana da se u obzir uzme povjesno-umjetnička i osobita crkvena vrijednost dobara, njihovo kontekstualno jedinstvo, pravna pripadnost, materijalno stanje, s ciljem da se rad na utvrđivanju uskladi s crkvenim osjećajem (*sensus ecclesiae*). (2.2)

Cjeloviti tekst Okružnice objavljen je u Godišnjaku Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, Crkvena kulturna dobra 1 (2003.), str. 51-83.

194

U govoru upućenu sudionicima prve Plenarne skupštine Papinskoga povjerenstva za crkvena kulturna dobra, 12. listopada 1995., Ivan Pavao II. rekao je da se pod pojmom »kulturna dobra« podrazumijeva »prije svega umjetnička baština u slikarstvu, kiparstvu, graditeljstvu, mozaiku i glazbi, stavljena na službu poslanju Crkve. Tomu zatim valja nadodati blago u krajigama koje se nalaze u crkvenim knjižnicama te povjesne dokumente koji se čuvaju u arhivima crkvenih zajednica. Naposljetku, u taj okvir ulaze i književna, kazališna i filmska djela koja su proizvela sredstva društvenoga priopćavanja« (L'Oservatore romano, 13. listopada 1995., str 5). Usp. također Codex Iuris Canonici (= CIC) kan. 1189.

Naputak svećenicima

Kod izrade popisa inventara bitno je popisati sustavno sav inventar prema rubrikama u priloženoj tabeli. Ostaviti prazno što se ne zna. Koristiti se »Vizitacijama« ukoliko postoje. Obvezno je izraditi osnovnu digitalnu **fotodokumentaciju** za svaki pojedini predmet.

INVENTAR ŽUPE

(pomagalo za sastavljanje popisa inventara)

I. IZVJEŠĆE O STANJU NEPOKRETNOGA KULTURNOG DOBRA

1. ŽUPNA CRKVA

Kratka povijest u kojoj se nalaze najosnovniji podaci:

- Kad je župa osnovana
- Popis dosadašnjih župnika
- Titular crkve
- Kad je crkva sagrađena
- Koliko je crkva velika (dužina x širina x visina)
- Koliko ima prozora i vrata na crkvi
- Koliko ima oltara? Njihov opis. Od kamena? Kojim svecima su posvećeni.
- Tko je naslikao oltarne slike i kada
- Šta ima na oltarima (svijećnjak, vase za cvijeće, kipovi, drugo..)
- Svetohranište (gdje se nalazi, od kakvog je materijala)
- Šta se nalazi u svetohraništu (ciboriji, pokaznica..)
- Koliko ciborija, kaleža i drugog posuđa ima u crkvi
- Postoji li ispovjedaonica, orgulje (kakve i kad su sagrađene), harmonij
- Križne postaje (obične, umjetnički vrijedne..)
- Broj klupa i stolaca u crkvi
- Drugo....

1. 1. Sakristija

- Veličina sakristije (dužina x širina x visina)
- Ormari, misno ruho (misnice, albe.. i dr)
- Relikvijari, posudice za liturgiju
- Popis liturgijskih knjiga
- Drugo...

195

2. ŽUPNI DVOR

- Kad je sagrađen
- Opisati unutarnji prostor kuće (koliko soba, ured, ostalo..)
- U kakvom je stanju župna kuća
- Navesti što je vlasništvo župe od inventara u župnoj kući

3. PODRUČNE (groblijanske ili filijalne) KAPELE:

- Za svaku kapelu navesti iste podatke kao i za župnu crkvu (Na kraju neka se uz župnika potpišu zvonari, mežnari - koji vode brigu o kapeli)

4. PILOVI, RASPELA, SITNA SAKRALNA ARHITEKTURA

II. IZVJEŠĆE O STANJU POKRETNOGA KULTURNOG DOBRA

I. CRKVENI INVENTAR:

Crkveni inventar vezan uz rimokatolički obred podijeljen je na osam osnovnih kategorija temeljenih na klasifikaciji po namjenama općeg značaja i po specifičnim namjenama:

1. OPREMA OLTARA (oltarne slike, skulpture, svetohranište, svijećnjaci, oltarni križ, i dr.)

2. CRKVENO POSUĐE (kaleži, pokaznice, patene, ampulice, posude za vino i vodu, posude za sveta ulja, relikvijari, ciboriji, i dr.)

3. CRKVENO RUHO (pluvijali, dalmatike, misnice, štole, manipuli, korporali, purifikatoriji, velum, humerali i dr.).

4. LITURGIJSKI PREDMETI (umivaonik, pribor za obredno pranje, vrč, škropionoca, zidni svijećnjak, viseća svjetiljka, navikula, kadionica, stalak za liturgijsku knjigu, obredno zvonce, pribor za krštenje, pax-mir, i dr.)

- 5. PROCESIJSKI PREDMETI** (procesijski baldahin, nosiljka, prijenosni kandelabar, oprema križa, procesijski križ, procesijski znak, procesijski štap, procesijski kišobrančić, procesijska zastava, i dr.)
- 6. CRKVENE INSIGNIJE – ZNAMENJA** (biskupski prsten, pektoral, kopča pluvijala, biskupska mitra, i dr.)
- 7. PREDMETI POBOŽNOSTI** (hodočasnički štap, hodočasnička ploška, zavjetni dar, predmeti – hodočasničke uspomene, križni put, ikonografski atributi i ukraši, svete slike, pečat bratovštine, krunica, stolni križ, kustodija, i dr.)
- 8. OPREMA CRKVE** - korske klupe, klupe za vjernike, ispjedonaonice, krstionica, sakristijski ormari, klecali

II. POPIS UREDSKIH KNJIGA, KANJIŽNICA

Matica krštenih (navesti otkada i koliko knjiga), matica umrlih, matica vjenčanih, Knjiga prvopričešnika, Knjiga krizmanika, Stanje duša. Statistika, Knjiga obraćenika (katekumena), Urudžbeni zapisnik, Kronika župe, Običajnik Oglasna knjiga, Pismohrana (Arhiv), Knjižnica

I. PISANA GRAĐA - pergamene, inkunabule, misali, i dr.

II. ARHIVSKA GRAĐA - ljetopisi župa, maticе rođenih, krštenih, vjenčanih, umrlih, liber memorabilium, spomenica i dr.

III. IZVJEŠĆE O OSTALIM KULTURNIM DOBRIMA

- Zemljište, imanje, zgrade koje župa posjeduje
- Ima li misnih legata
- Umjetničke vrijednosti (slike, kipovi, knjige, dokumenti..): što, koliko, gdje se čuvaju...

STATISTIKA:

196

Na kraju »inventara« unijeti i statistiku župe u koju ulazi:

- broj stanovnika na području župe,
 - broj katolika,
 - broj krštenih (u toj godini),
 - umrlih,
 - pokopanih po crkvenom obredu,
 - broj crkveno vjenčanih,
 - podijeljenih sv. pričesti,
 - providjenih bolesnika.
 - Ako postoje bratovštine, navesti njihovo ime, povijest, ulogu u župi..
 - Za arhiv i povijest navesti koliko vjernika pohađa nedjeljnu misu (u postotku), koliko se ljudi u župi ispovijeda – godišnje, za prve petke i nedjelje.
 - Opisati župno pastoralno vijeće (sastav, kad je osnovano..),
 - pjevački zbor,
 - katolička društva..
- (Na kraju neka se uz župnika ispišu imena članova pastoralnog i ekonomskog vijeća)

OSOBNIK ŽUPNIKA

Korisno je i potrebno započeti popis inventara rečenicom: »Ovaj inventar sastavio je (ime i prezime župnika) dana, koji – uz potpisane članove ekonomskog vijeća (cemeštvo) – svjedoči da sve odgovara kako je napisano« ... Iza toga neka se navedu osnovni osobni podaci župnika:

- datum i mjesto rođenja,
- osnovno školovanje,
- studij teologije,
- ime roditelja, popis braće i sestara,
- dan đakonskog i svećeničkog ređenja,
- službovanje: od kada do kada i u kojim župama i službama,
- interes (hobby), poznavanje jezika,
- od kada je župnik u sadašnjoj župi
- posebne napomene

NADBISKUPIJA ZAGREBAČKA
URED ZA KULTURNΑ DOBRA

IZVJEŠĆE O STANJU OČUVANOSTI POKRETNOGA KULTURNOG DOBRA

Puni naziv crkvene pravne osobe i adresa

1. NAZIV I DATACIJA (zbirka ili pojedinačno kult. dobro) _____

2. Županija _____

8. Pravni status _____

3. Grad/općina _____

9. Br. rješenja _____
(za zbirku navesti br. predmeta)

4. Naselje _____

10. Ident. broj _____

5. Smještaj _____
(naziv građevine)

11. Namjena sakralna
 privatna
 izložbena
 javna
 ostalo

6. Adresa _____

12. Imatelj kulturnog dobra vlasnik korisnik

7. Nadležni konzervatorski odjel _____

13. Osoba za kontakt (ime, prezime, br. telefona) _____

Ispunjava Ministarstvo kulture

14. UVJETI ČUVANJA / SMJEŠTAJA KULTURNOG DOBRA

Tehničko stanje prostora		
Mikroklimatski uvjeti		
Sigurnosni uvjeti		

15. STANJE KULTURNOG DOBRA

d – dobro	k – konzervirano	n – nestalo
z – zadovoljavajuće	r – restaurirano	u – ukradeno
l – loše	n.r. – na restauriranju	o – ostalo

16. UZROCI PROPADANJA**17. OPIS OŠTEĆENJA**

☐ mehanička oštećenja	
☐ temperatura	
☐ vlaga	
☐ svjetlost	
☐ dodir sa štetnim materijalima / tvarima	
☐ ostalo	

18. POTREBA ZA HITNOM INTERVENCIJOM

(promjena uvjeta smještaja / čuvanja, najugroženiji predmeti zbirke, potrebne intervencije, potreba za pravnom zaštitom; ostalo)

19. FOTODOKUMENTACIJA (navesti signaturu fotografije; fotografija cjeline, predmeta, detalja oštećenja)

198

20. NAPOMENE

PREGLED IZVRŠIO _____

DATUM _____

OVJERIO _____

TABELA OPISA NEPOKRETNOGA I POKRETNOGA KULTURNOG DOBRA*

Puni naziv crkvene pravne osobe i adresa	
1. NAZIV PREDMETA	
2. MATERIJAL/TEHNIKA	
3. DIMENZIJE	
4. VRIJEME NASTANKA	
5. MJESTO NASTANKA	
6. AUTOR/ŠKOLA/GRUPA	
7. SIGNATURA/OZNAKA/NATPIS	
8. SMJEŠTAJ	
9. STANJE OČUVANOSTI (vidi prilog)	
10. LIBER MEMORABILIUM, SPOMENICA, MONOGRAFIJA, PERIODIKA, POSEBNA BIBLIOGRAFIJA O DOTIČNOM PREDMETU	
11. FOTODOKUMENTACIJA	
12. VLASNIŠTVO	
13. NAPOMENE	

Napomena: Fotokopirati u potrebnoj količini za obradu svih objekata i predmeta u vlasništvu crkvene pravne osobe
* (ispunjava se za svaki objekt i predmet)

ADRESE USTANOVA U REPUBLICI HRVATSKOJ ZA ZAŠTITU I OBNOVU CRKVENIH KULTURNIH DOBARA

(Podaci podložni promjenama)

**MINISTARSTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE
10 000 ZAGREB, Trg Hrvatskih velikana 6**

**MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
Jasen Mesić, pomoćnik ministra
10 000 ZAGREB, Ilica 44
Tel.: 01/ 48 666 04; Faks: 01/ 48 666 80**

**GRADSKI ZAVOD ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE I PRIRODE
10 000 ZAGREB, Kuševićeva 2/II
Doris Kažimir, pročelnica
Tel.: 01/ 61 01 970; Faks: 01/ 61 01 896**

**HRVATSKI RESTAURATORSKI ZAVOD
10 000 ZAGREB, N. Grškovića 23
Ferdinand Meder, ravnatelj
Tel.: 01/ 46 84 599; Faks: 01/ 46 83 289**

**MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL ZAGREB
10 000 ZAGREB, Mesnička 49
Tomislav Petrinec, pročelnik
Tel.: 01/ 48 51 522; Faks: 01/ 48 51 519**

**MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL SPLIT
21 000 SPLIT, Porinova 2
Joško Belamarić, pročelnik
Tel.: 021/ 305 444 - centrala; Faks: 021/ 305 418**

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL POŽEGA
34 000 POŽEGA, Trg Matka Pejića 3
Žarko Španiček, pročelnik
Tel./faks: 034 / 271 651, 034 / 273 362

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL OSIJEK
31 000 OSIJEK, Kuhačeva 27
Zdenka Predrijevac, pročelnica
Tel.: 031/ 207 400; Faks: 031/ 207 404

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL RIJEKA
51 000 RIJEKA, Užarska 26
Blanda Matica, pročelnica
Tel.: 051/ 311 300; Faks: 051/ 212 198

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL PULA
52 000 PULA, Ul. grada Graza 2
Narcisa Bolšec Ferri, pročelnica
Tel.: 052/ 223 587; Faks: 052/ 223 583

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL PULA - URED POREČ
52 440 POREČ, Sv. Maura 16a
Narcisa Bolšec Ferri, pročelnica
Tel.: 052/ 451 711; Faks: 052/ 451 829

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL DUBROVNIK
20 000 DUBROVNIK, Cvijete Zuzorić 6
Žana Baća, pročelnica
Tel.: 020/ 323 191; Faks: 020/ 323 488

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL ŠIBENIK
22 000 ŠIBENIK, Stube J. Čulinovića 1/3
Marko Menđušić, pročelnik
Tel.: 022/ 219 325, 022/ 200 940; Faks: 022/ 331 970

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL KARLOVAC
47 000 KARLOVAC, A. Vranicanija 6/1, pp. 23
Marinka Mužar, pročelnica
Tel.: 047/ 611 862; Faks: 047/ 615 308

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL GOSPIĆ
(privremeno smješten u KARLOVCU)
Pročelnik (nije imenovan)
47 000 KARLOVAC, A. Vranicanija 6/1, pp. 23
Martina Ivanuš, tel.: 047/ 642 891
Dalibor Šušnić, tel.: 047/642 892

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL ZADAR
23 000 ZADAR, I. Smiljanića 3
Josip Kršulović, pročelnik
Tel.:023/ 211 145, 023/ 211 129; Faks: 023/ 214 046

MINISTARSTVO KULTURE
UPRAVA ZA ZAŠTITU KULTURNE BAŠTINE
KONZERVATORSKI ODJEL VARAŽDIN
42 000 VARAŽDIN, Gundulićeva 2
Željko Trstenjak, pročelnik
Tel.: 042/ 201 850; Faks: 042/ 213 659

Ne propustite!

192 stranice
60 kuna

156 stranica
60 kuna

Narudžbe:
Glas Koncila, Kaptol 8, Zagreb
Tel.: 01/ 48 74 326

U svaku katoličku obitelj
Glas Koncila

hrvatski katolički tjednik

preplatite se i vjeromdostojne novine stižu na vašu adresu

Kaptol 8, pp 216, Zagreb, tel.: 01/ 4874 326, faks: 01/ 4874 328
www.glas-koncila.hr, e-pošta: preplata@glas-koncila.hr

bona Cu alia ed iae

» *Sv. Ivan Krstitelj* na Škurinjama u Rijeci

» *Sv. Nikola Tavelić* na Krnjevu u Rijeci

» *Sv. Josip* u Lučićama kod Delnica